

62459

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
BİLİM DALI

62459

ŞERHÜ' L- MENAR GRAMERİ

(Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya)

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:

Prof.Dr.Mustafa CANPOLAT

Hazırlayan:

Erhan AYDIN

Ankara 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	v
KIPÇAKLAR VE KIPÇAK TÜRKÇESİ	1
1.Kıpçaklar	1
2.Kıpçak Türkçesi	4
Harezm Kıpçak Münasebeti	6
MEMLUK-KIPÇAK ESERLERİ	7
EDEBİ ESERLER	7
GRAMER KİTAPLARI	8
FIKİH KİTAPLARI	10
TIP KİTAPLARI	11
BİNİCİLİK SANATINA DAİR ESERLER	11
ŞERHÜ'L-MENAR	12
GRAMER	17
I.İMLA ÖZELLİKLERİ	18
A.ÜNLÜ YAZILIŞI	18
1.Kelimelerde Ünlü Yazılışı	18
2.Eklerde Ünlü Yazılışı	22
A.Türetme Eklerinde Ünlü Yazılışı	22
B.İşletme Eklerinde Ünlü Yazılışı	27
C.Bildirme Eklerinde Ünlü Yazılışı	37
D.Fiilimsilerde Ünlü Yazılışı	38
B.ÜNSÜZ YAZILIŞI	40
II.SES BİLGİSİ (FONETİK)	43
A.ÜNLÜLER	43
1.ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ	43

2.ÜNLÜ UYUMU	45
A.İncelik kalınlık bakımından	45
B.Düzlük yuvarlaklık bakımından	46
B.ÜNSÜZLER	47
1.ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	47
2.ÜNSÜZ UYUMU	49
III.ŞEKİL BİLGİSİ	49
A.KELİME TÜRETİMİ	50
1.İsimden isim yapma ekleri	50
2.Fiilden isim yapma ekleri	52
3.İsimden fiil yapma ekleri	55
4.Fiilden fiil yapma ekleri	55
YARDIMCI FİİLLER	57
B.İSİM	59
1.Çokluk	59
2.İyelik ekleri	60
3.İsim çekimi	61
a) İlgi hali	61
b) Yükleme hali	62
c) Yönelme hali	63
d) Bulunma hali	64
e) Ayrılma hali	65
f) Vasıta hali	66
g) Eşitlik hali	67
4.Aitlik eki	68
5.Zamir	68
6.İşaret sözleri	70
7.Belirsiz sözler	71

8.Sıfatlar	71
9.Sayılar	72
10.Zarfılar	73
11.Bağlaçlar	73
12.Edatlar	75
a.Çekim edatları	75
b.Bağlama edatları	78
c.Kuvvetlendirme edatları	79
d.Karşılaştırma edatları	79
e.Soru edatları	79
C.FİİLLER	80
1.FİİLLERDE KİP	80
a.Emir	80
b.Geçmiş zaman	81
c.Geniş zaman	83
d.Şimdiki zaman	84
e.Gelecek zaman	84
f.Şart	85
2.OLUMSUZLUK	86
a.Emir	86
b.Geçmiş zaman	87
c.Gelecek zaman	87
d.Geniş zaman	87
3.SIFAT-FİİLLER	88
4.ZARF-FİİLLER	89
5.YARDIMCI FİİLLER	91
IV.CÜMLE BİLGİSİ	91
a) er- fiili	92

b) tur- fiili	92
c) Olumsuz bildirme	93
İsim cümlesi örnekleri	94
Fiil cümlesi örnekleri	94
METİN	95
BİBLİYOGRAFYA	112
Türkçe Özet	120
İngilizce Özet	121

ÖN SÖZ

Türk Dili milattan bir kaç bin yıl öncesinden çeşitli şekillerde dallanıp budaklanmış olarak bu güne kadar gelmiştir.Kullandığı alfabelerle yoğrulmuş bu dil, aldığı alfabelerden de tabii olarak etkilenmiştir.Bu etkilenme kimi zaman kelime alış verişlerine de sebep olmuştur.Fakat Türk dili için bu hususta en önemli şey, başka dillerden fiiller almamış olmasıdır.Türkçe bu yönüyle diğer dillerden farklı bir konum arz etmektedir.

Türklerin, yazılı metinlerinin olması bakımından ilk alfabeti şüphesiz runik alfabe de denilen Kök Türk alfabetidir.Bu alfabe kimi bilim adamlarına göre Türk kökenlidir, kimilerine göre etkileşimde bulunduğu bir başka toplumdaki ithal edilmiştir.Bu metinlerdeki kelimeler günümüze kadar çeşitli değişikliklere uğramışlarsa da değişik coğrafyalarda hüküm süren bir millet için bu gayet tabii bir hadisedir.

Uygur alfabeti Soğd kökenli olmasına rağmen, ünlülerin yazılması bakımından Kök Türk alfabetinden metinleri daha rahat ve güvenli okuma imkânı sağlamıştır.

Türklerin İslam dinine girmesi ile beraber kabul ettikleri Arap alfabeti de Türkçeyi tam anlamıyla ifade edemiyordu.İşte bu sebeptendir ki Fars alfabetinden de bazı harfler alınmış ve ortaya Arap-Fars ve Türk karışımı bir alfabe sistemi çıkmıştır.

Değişik coğrafyalarda hüküm süren Türkler çeşitli göç sebepleri yüzünden Orta Asya bozkırlarından çıktıkları vakit bir kısım Türkler de Karadeniz' in kuzeyinden Avrupa içlerine kadar ilerlemişlerdi.Attila komutasındaki Türk ordusu Avrupa'nın artık korkulu bir rüyası idi.Kıpçak Türkleri denilen bu Türk topluluğu daha sonra Hristiyan dini içerisinde eriyip yok olmuşlardır.İşte bu Kıpçak Türklerinin bir bölümünü teşkil eden grup da Suriye ve Mısır'a yerleşip, buradaki Abbasi hakimiyetinden de faydalanarak istikrar sağlamışlar ve sonuçta bu bölgede hakimiyet kurmuşlardır.

Memlûk-Kıpçakları denilen bu topluluk Araplarla sıkı münasebetleri sonucunda Araplara Türkçe öğretmeye başlamışlar, bu konuda bir çok gramer kitapları vücuda getirmişlerdir.

Memlûk-Kıpçak eserleri arasında önemli yer tutan dinî ve edebî eserler de vardır.Bilhassa fıkıh kitaplarının Arapçadan tercüme edilmesi de bu sahanın özelliklerinden biridir.Yalnızca Fars edebiyatının değil dünya edebiyatının da en önde gelen eserlerinden biri olarak kabul edilen Gülistan da Saraylı Seyf tarafından Memlûk-Kıpçak Türkçesine aktarılmıştır.

Bizim de incelemeye çalıştığımız, tam adı Şerhü'l-Menar li'l-Musannifi bi't-Türkî olan eser de Memlûk-Kıpçak sahasının eserlerinden biridir.Gerçi eser üzerinde inceleme yapan bilim adamları bu eseri Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'u gibi Behçetü'l-Hadayık gibi Sultan Veled'in bir kısım şiirleri gibi ya Anadolu Türkçesinin ilk eserlerinden saymışlar ya da yazılış yeri bilinmeyen eserler arasında anmışlardır.Eserin ketebe kaydındaki 1402 tarihinin istinsah olduğu zannedilmiş ve eseri Anadolu Türkçesinin XII.ve XIII.asrında yazılan ve olga bolga dili diye tabir edilen Uygur imla geleneğinin hakim olduğu bir Türkçe ile yazıldığı sanılmıştır.Oysa ki eserin esas müellifi Nesefî'nin hayatına bakıldığı zaman bu tarihin istinsah değil telif olduğu anlaşılır.

Şerhü'l-Menar adlı bu fıkıh kitabının dili diğer Kıpçak eserleri ile mukayese edildiğinde de benzerlikler görüleceği muhakkaktır.

Gramer özelliklerini hazırlamaya çalıştığımız bu eser Mukbil b. Abdullah tarafından şerh edilmiş ve şeyhi Şeyh Saltuk önünde okunmuş ve onun da fikirleri alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır.Bu düzeltmeler kimi zaman sayfa üzerine ya da satır aralarına yapıldığı için bazı sayfaları okumak çok güçtür.

Eser dili bakımından çok önemli özellikler ihtiva etmez.Fakat bir kaç yerde eski Uygur imla geleneğinin devam ettiğini ve yine bir kaç yerde de bazı kelimelerin eski şeklinin kullanıldığını tespit ettik.Zeynep Korkmaz, Marzubanname Tercümesi adlı eserinde Şerhü'l-Menar'ın çok önemli dil özellikleri taşımadığını kaydetmiştir.Bizce Memlûk-Kıpçak eserleri içerisinde andığımızı göre bu eserin dil özellikleri etraflıca işlenmeli idi.Biz de buradan hareketle Şerhü'l-Menar'ın dil özelliklerini incelemek istedik.Gerçi metnin tamamını yayınlamak arzusunda idik fakat elimizde bulunan mikrofilmin çok bozuk olması ve tez süresi sınırlarını da hesaba katarak metnin bir bölümünü vermeyi kararlaştırdık.

Bu çalışmanın girişinde Kıpçaklar, Kıpçak Türkçesi, Kıpçak eserleri hakkında bilgi ve Şerhü'l-Menar'ı neden bu sahaya dahil ettiğimizi açıklamaya çalıştıktan sonra Gramer bölümünü:

1.İmla Özellikleri

2.Ses bilgisi (Fonetik)

3.Şekil bilgisi

4.Cümle bilgisi

başlıkları altında incelemeye çalıştık.Metnin ardından da bibliyografya verdik.Bu bibliyografya hem kullandığımız yayınları hem de kullanmadığımız yayınları içermektedir.Böylece Asıl ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi hakkında yapılmış çalışmaları da bir araya toplamış olduk.

Hazırladığımız bu gramer çalışmasının eksikliklerinin olmadığını söylemek mümkün değildir.Yine de bu çalışmayı hazırlamakla hem Türkçeye hem de Türk milletine hizmet etmiş olacağımızı düşünmekteyiz .

Bu çalışmanın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen, öğrencileri olmakla gurur duyduğum, yol göstericilik vasfıyla beni sürekli destekleyen sayın Prof.Dr.F.Sema Barutçu-Özönder'e, sayın Doç.Dr.Mustafa Argunşah'a ve en önemlisi bu çalışmayı bana tavsiye eden ve değerli vakitlerini bana ayırarak çalışmalarımı kontrol eden danışman hocam sayın Prof.Dr.Mustafa Canpolat'a teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Erhan AYDIN

Ankara 1997

KIPÇAKLAR VE KIPÇAK TÜRKÇESİ:

1.Kıpçaklar:

Güney- Doğu Avrupa bozkırları tarihin en eski devirlerinden beri Türklerin yaşadığı bir bölge olmuştur.Arat'a göre Hunlar IV.asrın ortalarında Hazar Denizi çevresine gelmiş bulunuyorlardı.¹

Eldeki tarihî verilere göre Bozkır Kıpçaklarının yerlerinden ayrılmalarının sebebi olarak Çin' in kuzeyinde kurulan Kıtay devleti gösterilmektedir.Kıtayların kuvvetlenmesi neticesinde Kıpçakları Batıya doğru itmişlerdir.Kıpçakların İdil boyuna gelmeleri 1030 tarihlerinde olsa gerektir.İran şairlerinden Nasır Hüsrev'in yazılarında görüldüğü vechiyle, Kıpçaklar XI. asrın başlarında Yayık nehri boyunca idiler.Batıya doğru gelen Kıpçaklar artık 1050'lerde Doğu Avrupa'ya gelmişlerdi.Hatta Rus vekayinamelerinde "Polovtsı" adı ilk defa 1055 tarihinde zikredilmiştir.Kumanların İdil boyundan Dnepr (Özi) boyuna gitmeleri 20-25 yıl içinde gerçekleşmiştir. Kumanların Rus yurduna Uzları takiben geldikleri de muhakkaktır.²

Kumanlar XI.asrın sonlarından itibaren artık Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara tamamen hakim olmuş durumda idiler.Ruslarla bir çok kere savaşmışlar ve 1103 tarihinde Ruslar tarafından ağır yenilgiye uğratılmışlardır.

Büyük akınlar hâlinde Avrupa'nın ortalarına kadar gelen Kıpçaklar siyasi bir birlik kuramamışlardır.A.Zeki Velidî Togan bir siyasî birlik kurmaya muvaffak olamayan Kıpçaklar için şunları söylemektedir."Milyonlarca insan kütesinden ibaret olan Kuman-Kıpçak camiasının Hıristiyanlığı kabul edenlerinin Karadeniz ve Balkan taraflarında dağılıp, münkariz olup gitmeleri, tarihimiz için çok ibret verici bir keyfiyettir."³

Kıpçakların Orta Asya bölgesindeki hakimiyetleri de 1220 yılında Cengiz Han'ın bu bölgeleri almasıyla son bulmuştur.Dağılan Kıpçak gruplarının bir kısmı eski düşmanlarının dinini kabul ederek eriyip gitmişler, bir kısmı da bu gün Özbek, Kırgız, Başkurt ve Nogaylarda küçük zümreler hâlinde Kıpçak adını taşımışlardır.

¹Reşid Rahmeti Arat, "Kıpçak", *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1955, s.713.

²Akdes Nimet Kurat, "IV-XIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri", Ankara 1972, s., 72.

³A.Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s.159.

Kıpçak adı için değişik görüşler mevcut ise de Kıpçak kelimesinin ne anlama geldiği henüz tespit edilememiştir. Genellikle "ağaç kovuğu" anlamı verilen Kıpçaklarla ilgili, Türklerin en eski destanlarından biri olan Oğuz Kağan destanında Kıpçak adı şu şekilde geçmektedir. "Sonra Oğuz Kağan ordusuyla birlikte, İtil denilen ırmağa geldi. İtil denilen yer, büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onun gördü ve "İtil' in suyunu nasıl geçeriz?" dedi. Orduda iyi bir beg vardı ki adı, Ulug- Ordu Beg idi. O akıllı ve hünerli bir er idi ; gördü ki: Bu yerde pek çok dallar, pek çok ağaçlar bulunmaktadır. O, ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, sudan geçti. Ordu da onun gibi yaparak İtil ırmağını aştı. Oğuz Kağan sevindi güldü ve ona: " Sen burada beg ol; senin adın Kıpçak- Beg olsun, dedi." ⁴

Tarihi kaynakların en meşhurlarından ve en güvenilirlerinden biri olarak değerlendirilen ve 1071- 1073 yıllarında Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Divanu Lûgati't- Türk adlı, Türk lehçe ve şivelerinin, bu gün elimizdeki yegâne kaynağı bu sözlükte "Kıpçak" adlı bir başlık bulunmamasına rağmen; verilen kelimelerin kökenini belirterek Kıpçakça kelimeler de esere alınmış olup bunlar Kıpçak şeklinin yanında "kıwçak" ya da "kifçak" şeklinde de yazılmışlardır. Bu eserde Kıpçakların kökenleri ve Kıpçak adının anlamı ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

XVII. asırda Ebul Gazi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere- i Terâkime adlı eserde Kıpçaklar şu şekilde geçmektedirler: " Oğuz- Khan' nıng zamanından ta Cengiz- Khan zamanınağaça Tın ve Atıl ve Yayık bu üç sunın yakasında, Kıpçakdan özge el yok erdi. Tört ming yılğaça ol yerlerde olturdılar. anıng üçün ol yerlerni Deşt- i Kıpçak derler."

Avrupanın ortalarına kadar gelen bu Türk boyuna değişik milletler değişik adlar vermişlerdir. Ruslar, vekayinamelerinde "Polovtsı" demişlerdir. Bizanslılar ise "Kuman" demişlerdir. Macarlar "Kun", "Kuman" ve "Paloç"; Almanlar "Falon" ve "Falb"; Ermeniler de "Chardeş" demişlerdir. Latin kaynaklarında da "Cumanus" olarak geçer. Bu adlar genellikle sarı, açık sarı veya sarımsak anlamlarına gelir.⁵

Batılı ilim adamlarınca Kuman; Doğulu ilim adamlarınca Kıpçak denilen bu Türk boyuna verilen "Kuman" adının ne anlama geldiği de tartışma konusu olmuş; Nemeth' e göre Kun ve Kuman sarımsak anlamına gelen "ku" ve "kuba" sözüden neşet etmiştir. "Kuman" sözü "Türkmen" gibi "Kun" ve "Men" unsurlarından neşet etmiş olabilir.⁶

Kumanlar hakkında ilk sistemli araştırmalar yapan J. Marquart Kuman adı hakkında sarımsak sözünü Moğol unsurlarının karşılığı şeklinde izah etmiş ve Kumanları, Uzak

⁴W. Bang- R. Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936, s. 11- 27.

⁵Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1993, s. 136.

⁶Laszlo Rasonyi, a. g. e., s. 136 ve 137.

Doğu' da Amur nehri dolaylarında yaşadığını ileri sürdüğü "Murga" adlı bir Moğol kavminin "Kun" kabilesine bağlama iddiası, onun kaynaktaki bazı kelimeleri yanlış okuması dolayısıyla kabul edilmemiştir. ⁷

Kıpçaklar nasıl ki Karadeniz' in kuzeyindeki bozkırlarda ve Avrupa' nın ortalarına kadar girdi iseler, Mısır' da da kuvvetli bir hakimiyet kuranlar da yine Kıpçaklar olmuştur.

Abbasî Devleti, Farsların omuzları üzerinde kurulmasına rağmen, bir müddet sonra Abbasî halifeleri, Fars nüfuzunun artmasından rahatsız olarak, onlara karşı, kendilerini güçlendirmek için, çok sayıda Türk asıllı "Memlûk" satın almaya başlamışlardır. Bunlardan bilhassa El- me'mun (813- 833) ve el- Mu'tasım (833- 842) devirlerinde bu Türk memlûklerinin sayısı hızla artmış ve adetleri 30.000' e ulaşmıştı. El- Mutasım bu Türk Memlûklerine hususi bir itina gösterdi. Bu Türk birlikleri için Samarra şehrini bile kurdu. Bunların Arap ve Farslarla evlenip bozulmamaları için Türk kızları getirtilip, bu kızlara maaş bile bağlandı. Sayıları hızla artan Memlûkler göstermiş oldukları yararlıkların mükâfatı olarak çeşitli vilayetlere vali tayin edilmiş idiler. ⁸

Memlûkler, Mısır ve Suriye' deki Eyyubî sultan ve emirlerinin muhafızlığında hizmet gören, Kıpçak veya Çerkez soyundan satın alınmış köle idiler. Güçsüz hükümdarlar üzerinde, kısa zamanda, büyük bir nüfuz kazandılar. Memlûk emiri Aybeg, 1260' da Eyyubî hanedanını devirmeye muvaffak oldu. Memlûk- Kıpçak hanedanının asıl kurucusu Aynalut savaşında (1259) Moğollara galip gelen Sultan Baybars' tı (1259- 1277). 1517' deki Osmanlı fethine kadar Mısır ve Suriye' yi ellerinde tutan Memlûklar, iki kola ayrılırlar:

1. Bahrî Memlûklar (1250- 1382)

2. Burcî Memlûklar (1382- 1517) ⁹

Mısır Memlûkları menşe olarak, Abbasiler zamanından beri Suriye ve Mısır' da sultan ve emirlere hizmet eden Çerkez veya Kıpçak asıllı ticaret köleleridir. Moğol istilasından dolayı Kıpçaklar kitleler hâlinde asker olarak hizmet ettikleri Mısır ve Suriye' ye geldiler. Hemen büyük bir etki gösterdiler ve gerçek bir asker sınıfını teşkil ettiler. ¹⁰

Memlûk kelimesi "meleke" fiil kökünden türemiş bir ism- i meful olup, lugat anlamı "sahip olunan; tasarruf edilen; hizmetçi; hizmetli ve beyaz köle" demektir. Bu anlamlarıyla

⁷J.Marquart, *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin 1914.

⁸Kâzım Yaşar Koprıman, "Mısır Türk Sultanlığı", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, s.443.

⁹J.Eckmann, "Memlûk- Kıpçak Edebiyatı", *Türk Dili Araştırmaları- Belleten* 1982-1983, s.85.

¹⁰J.Eckmann, "Kıpçak Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı* (Haz.Halil Açıkgöz), Türk Dünyası Araş.Vakfı Yay., İstanbul 1992, s.63.

Memlûk "siyah köle" demek olan "el-abd" (çokluk:el-abîd) den farklıdır."el- abd" ev işlerine bağlı bir nevi köle demektir."Memlûk" ise hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerine dahildir.¹¹

2.Kıpçak Türkçesi:

Kıpçak Türkçesinin Türk Dili tasniflerinde kesin olarak bir yere konulamamasının sebebi herhalde Türkmençe ile olan yakınlığından olsa gerektir.Genellikle Kıpçakça Kuzey grubuna; Türkmençe de Güney grubuna dahil edilmelerine rağmen, eserlerin içinde bazı karışmaların ve etkileşmelerin olduğu ortadadır.Bu da çeşitli tereddütleri beraberinde getirmiştir.Nitekim Codex Cumanicus' u Kumanca, diğer eserleri de Kıpçakça diye ayırmanın temelinde de bu yatmaktadır.

Samojloviç tasnifinde III. grup (tav grubu) "Kıpçak, Kuzey- Batı" diye isimlendirilmiş, V. gruba ise (taglıg grubu) " Kıpçak- Türkmen, Orta" denilmiştir.

Kaşgarlı Mahmud çok zaman Oğuzca ve Kıpçakçayı birlikte zikretmiştir.Anlaşıyor ki, o zaman bu iki lehçe birbirinden pek farklı özellikler taşııyordu.Zamanla Oğuzlara dahil olan Türkmenlerin güneye, Kıpçakların kuzeye göç ederek yerleşmeleri bu iki lehçede tabiatıyla bazı farklar husule getirmiştir.¹²

Bu ayrılık, kaderin tecellisi olacak, Mısır' da tekrar birleşmişler ve yine Kaşgarlı' nın bile ayırt etmediği bu yakınlık Mısır coğrafyasında da tezahür etmiştir.Öyle ki bazı eserlerin Kıpçakça mı Türkmençe mi olduğunda bile tam bir birlik sağlanamamıştır.Hatta Tercüman ve el- İdrak' ı, F.Korş Türkmençe olarak saymıştır.Böylece ayırıcı özellikler mevcut olmadığı ortadadır.

Her eserinde değişik gramer özellikleri bulunduran Memlûk- Kıpçakçası bir bütünlük arz etmediği için bazı Tükologlar bu sahayı çeşitli bölümlere ayırmışlardır.Bunlardan T. Halasi Kun¹³ Memlûk- Kıpçak eserlerinin dilini üç ana başlık altında incelemiştir.

1.Asıl Memlûk- Kıpçakçası

2.Asıl Oğuzca

3.Oğuz- Kıpçak karışımı bir dil.

¹¹Kâzım Yaşar Koprıman, a.g.e., s.443.

¹²Ali Fehmi Karamanhoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1994, s.XIX.

¹³T.Halası Kun, "Die Mameluk- kiptschakrischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul", *Körösi Csoma Archivum*, III/1(1940), s.80- 83.

J.Eckmann¹⁴ da Memlûk- Kıpçakçasını: Asıl Memlûk-Kıpçakçası, Oğuz- Kıpçak karışık diyalekti ve Osmanlı Türkçesi olarak üç ayrı bölüme ayırmış ve kısaca dil özellikleri ile gruba dahil olan eserleri şu şekilde vermiştir:

a) Asıl Memlûk- Kıpçakçası:Bu, fonoloji ve morfoloji bakımından Harezmi Türkçesi ile sıkı bir münasebeti olan bir diyalektir.Harezmi Türkçesinden ayrıldığı başlıca hususlar şunlardır:

- 1.Kelime sonundaki g/g umumiyetle düşürülür.
- 2.Datif eki Harezmi Türkçesinde olduğu gibi - ka/ - ke veya - ga/ - ge' dir.
- 3.Ablatif eki - dan/ - den' dir.
- 4.Şahıs zamirleri: benim, bizim gibi.
- 5.Çokluk şahıs zamiri biz' dir
- 6.Menfi isim- fiil daima degül' dür.
- 7.- duk/ - dük isim- fiili bolca kullanılır.
- 8.Soru edatı: mı/ mi

Bu gruba giren eserler: Gülistan Tercümesi, İrşadi' l- mülûk ve's- selatin, Kitab Baytaratü' l- Vazih, Münyetü' l- Guzat

b) Oğuz- Kıpçak karışık diyalekti:

- 1.Kıpçak unsurlarının hakim olduğu diyalekt.
Kitab fi ilmü' n- nüşşab veya Hulasa
Kitabü' l- Hayl
- 2.Osmanlı Türkçesi unsurlarının hakim olduğu diyalekt.
Kitab fi' l- Fikh bi- Lisani' t- Türki
Kitab Mukaddimet ebi' l- Lays Semerkandî

c) Osmanlı Türkçesi:

¹⁴J.Eckmann, "Memlûk- Kıpçak Edebiyatı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1982-1983, s.86-88.

Kayıtbay ve Kansu Gavri' nin şiirleri buraya aittir.

Hüseyin b.Hasan Hasan b. Muhammed el- Hüseyî, Şahname tercümesi

Aynî tarafından yapılan Kudurî tercümesi

Kemâloğlu' nun Ferahnamesi

İbrahim b. Balî' nin Hikmetnamesi

Siyer- i Nebevî

Mustafa Darir' in Fütûhu' ş- şam tercümesi.

Memlûk- Kıpçakçasındaki Oğuz- Türkmen belirtilerinin sebeplerinden biri olarak Anadolu' da kurulmuş yazı dili ile münasebeti gösteren J. Eckmann, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten' de çıkan meşhur yazısıyla¹⁵ Memlûk-Kıpçak eserlerindeki Oğuz- Türkmen etkisini Oğuzcalaşma adı ile belirtmiştir.Bu yazısında Eckmann Memlûk-Kıpçakçasındaki Oğuzcalaşmanın sebebi olarak Anadolu' daki edebi dili göstermektedir.Eckmann' a göre Memlûk-Kıpçaklarının bir çoğunu Altın Ordu' dan satın alınan Kıpçak Türkleri oluşturmuştur.Bunlar Eyyübîler zamanında güçlenmiş ve bir Memlûk- Kıpçak hanedanı kurmayı başarmışlardır.¹⁶

Bu konuya bir yorum da Abdulkadir İnan tarafından getirilmiş olup, Mısır' da hakim lehçenin Oğuz- Türkmen lehçesi olduğunu ve beylikler ve Osmanlılar zamanında Oğuz- Türkmen lehçesinin güzel ve zengin bir yazı dili haline gelmesinin Mısır' ı da etkilediğini savunmuştur.¹⁷

Abdulkadir İnan, İslam kültürü ile fazla temasta bulunmayan Şamanist veya yarı Şamanist Kıpçakların Mısır' a Moğol istilası ile birlikte bozkır geleneklerini de getirdiklerini kaydetmiştir.¹⁸

Harezmi- Kıpçak Münasebeti:

Harezmi ve Altınordu sahasının dili ile çok benzerlik gösteren Kıpçak Türkçesinin asıl eserlerinin dil hususiyetleri arasında pek az fark vardır ve bunlar da normal gelişme

¹⁵J.Eckmann, "Memlûk-Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1964, s.35-41.

¹⁶J.Eckmann, "Memlûk-Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", s.35.

¹⁷Abdulkadir İnan, "XIII.-XV.Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1953, s.69.

¹⁸Abdulkadir İnan, a.g.e., s.54.

denilebilecek ölçülerdedir.Mısır sahasının nadir eserlerinden biri olan Gülistan' ın müellifi Seyf' in de Altınordu devletinin baş kenti Saray' dan olması, Mısır hakimiyetinin güçlü olduğu sıralarda kıymetli ediplerin de gelip burada himaye gördüklerini düşündürmektedir.Harezmi ile Memlûk- Kıpçakçasının dil yakınlığı da bu ediplerin yer değiştirmesine sebep olmuş olabilir.

Asıl Kıpçakça grubuna dahil edilen Codex Cumanicus, anonim bir eser olup İtalyan tüccarlar ve Fransiskan tarikatına mensup Alman rahipler tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.Eserin yazıldığı yer ve tarih de kesin olarak bilinmemektedir.Tek nüshası Venedik' te Saint- Marcus kütüphanesindedir.Eser sonradan bir cilt haline getirilen, birbirinden ayrı iki defterden teşekkül etmiştir.Birinci kısma İtalyan; ikinci kısma da Alman kısmı adı verilmektedir.55 varaktan meydana gelen İtalyan kısmı, biri alfabe sırası, diğeri konulara göre tasnif edilmiş iki lugatten meydana gelmektedir.27 varak olan Alman kısmı ise, karışık bir şekilde, Almanca- Kıpçakça ve Latince- Kıpçakça lugatleri ihtiva eder.

Eserden ilk defa M.J. Klaproth bazı parçalar neşretmiş (1828) daha sonra da Kont Geza Kuun eserin tamamını, Latince tercüme ve izahlarla neşretmiştir.(1880) Son olarak Danimarkalı Türkolog Kaare Grönbech tarafından bir cilt faksimile bir cilt de lugat olmak üzere (1942) tam istifade edilebilir bir şekilde neşretmiştir.

MEMLÛK- KIPÇAK ESERLERİ

EDEBİ ESERLER:

Memlûk- Kıpçak şiirinin ilk mahsulü, müstensih Berke Fakih tarafından 51 beyitlik hatimenin yazılıp eklendiği Kutb' un Hüsrev ü Şirin' idir.Berke Fakih, Altınordu' nun meşhur şairi Kutb' un mesnevisini 785/ 1383' de İskenderiye' de istinsah etmiştir.

Gülistan Tercümesi:

Memlûk- Kıpçak sahasının en seçkin şairi Seyf- i Sarayî' dir.Seyf, Altınordu' nun baş kenti Saraylı idi.İran' ın meşhur şairi Sadi' nin Gülistan' ını Türkçeye tercüme etti ve eserini Bathas Beye ithaf etti.

Eser, kelime kelime tercüme değildir.Şairimiz oldukça serbest tercüme ederken sadece nesir şeklindeki hikâyelerin tercümesinde aslını takip eder.Gülistan Memlûk- Kıpçak şiirinin en güzel mahsulüdür.

Yazması: Leiden İlimler Akademisi Kütüphanesi No.1553.

GRAMER KİTAPLARI:

Kitâbü' l- İdrak li Lisâni' l- Etrâk:

Eser, Endülüs ilim adamlarından Esirü' d- din Ebu Hayyan Muhammed- ibn Yusuf Ali- ibn Yusuf tarafından telif edilmiştir.Aslen Berberî olup 1256' da İspanya' da Gırnata' da dünyaya gelmiştir.

Eser, Arapça olarak kaleme alınmış ve 20 Ramazan 712 (1312)' de tamamlanmıştır.Bilinen iki nüshası vardır:

1.Bayezit Umumî Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Böl. No.2896.

2.Üniversite Kütüphanesi, Halis Efendi Böl.No.6572.

Eser 132 sayfadır.

Eseri ilim alemine tanıtan L.Bovat olmuştur.Üniversite Kütüphanesi' ndeki yazmadan faydalanan Ahmet Caferoğlu, eseri Türkiyat Ensitüsü yayınları arasında 1931' de neşretmiştir.

İyi bir dilci olan Ebu Hayyan diğer Arap dilcileri gibi İskenderiye mektebi metoduna uymuş, çağının Mısır Türkçesini içine aldığı Oğuz Türkçesi malzemesiyle incelemeye koyulmuş, sonunda Türkçenin hem gramerini, hem de lugatini vücuda getirmiştir.

E't- tuhfetü'z- zekiyye fi'l, Lugati't- Türkiyye:

Batı bilginlerinin fazla ilgilenmediği bu eseri ilk tanıtan Fuad Köprülü olmuştur. (KCsA c.1 1922)

Bilinen tek yazma nüshası Bayezit Umumî Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Böl.3092' de kayıtlıdır.Eser, 91 yaprak olup yaprağın her iki yüzü de yazılıdır.Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı ile yazılmıştır.

Eserin nerede ve hangi tarihte yazıldığı belli değildir.Eserde 3000' e yakın kelime vardır.

Kitâbu Mecmû-ı Tercümân- ı Türki ve Acemi ve Moğolî ve Farisi:

Konyalı Halil b. Muhammed b. Yusuf adlı birisi tarafından yazılmış veya istinsah edilmiş olup 27 Şaban 743 (25 Ocak 1343) tarihlidir.Bilinen tek yazması Leiden Akademi Kütüphanesi' ndedir.Martin Theodor Houstma tarafından ilk kez 1894 tarihinde *Türkisch-*

Arabischer Glossar.Nach der Leidener Handschrift adı altında yayımlamıştır.

Eser daha sonra A.K.Kurişjanov tarafından ele alınıp 1970' de Alma- ata' da yayımlanmıştır.

Barbara Flemming eserin tarihlendirilmesi üzerinde durarak Houstma' nın 28 Ocak 1245 dediği tarihi 25 Ocak 1343 olarak düzeltmiştir.

Eserin telif mi yoksa istinsah mı olduğu anlaşılamamıştır.Kısmen kırmızı, kısmen siyah mürekkeple kaleme alınmış ve her sayfasında 13 satır bulunan 76 varaklık bir yazma olup kadı Mevlana Kemâlüddin adlı birisi için hazırlanmıştır.

Eser, iki kısımdan oluşur:

1.Türk- Arap

2.Moğol- Fars

Müellif, eserde geçen 1260 kelimedenden 70 kadarını "Türkmence" olarak göstermekte olup kalanını Kıpçakça saymaktadır.

El- kavâninü'l- külliye li- zabti'l- lügati't- Türkiyye:

Eserin telif tarihi ve yeri bilinmemekle beraber büyük bir ihtimalle XV. asrın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir.Tek yazma nüshası Şehid Ali Paşa No.2659' da kayıtlı olup 169 varaktır.Müellif kendisinin Türk olmadığını belirtir.Arap grameri esas alınan eserde 754 kelimedenden 686'sı Türkçedir.

Ed-Durretü'l- Mudia fi'l-Lugatit- Türkiyye:

Zayaczkowski 1962' de Topkapı Sarayı' nda bulunan yazmaları incelerken istinsah tarihleri 1534 ve 1688 olan "Durrat al-mudia fi'l-Lugat- al Arabiya wa't-Turkiya" adını taşıyan iki yazmaya tesadüf etmiş fatak bu iki nüshanın da Kıpçakça olduğunu kanıtlayan herhangi bir şeye rastlayamamıştır.

Zayaczkowski Floransa' daki Şark yazmalarını incelerken buradaki Arapça- Türkçe yazmalar arasında, Memlûk- Kıpçak eseri olarak addedilen Orient 130' da kayıtlı olan eseri bulmuştur.

Eser tertip olarak Bulgatü'l- Müştak' ı hatırlatmakla beraber Abu Hayyan an- Nahvi adında birisi tarafından yazılmıştır.Kitabü'l- İdrak' ın müellifi Abu Hayyan al- Gırnati' nin

bu şahısal aynı olup olmadığı da belli değildir.Ayrıca eserin Mısır' da mı yoksa Suriye' de mi yazıldığı da tespit edilememiştir.

Kitabü Bulgatü'l- Müştak fi Lügati't- Türk ve'l- Kıpçak:

Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et- Türkî'dir.Yazıldığı tarihe ait kayıt bulunmamakla beraber, başka bir kayıttan 1451'den önce yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eser Zayaczkowski tarafından iki kitap halinde yayımlanmıştır.Tek nüshası Paris Bibliotheque Nationale' dedir.88 varaktır.Müellif eserinden "Tercümânü Lugati't- türkiyye" diye bahsetmektedir

Naşir Zayaczkowski, Bülgatü'l-Müştak' ın, metinde geçen bazı kelimeler ve diğer ihtimaller ile İbril- İvril şehrinin Suriye' de olmasını dikkate alarak eserin Suriye' de yani Memlûk Devletinin kuzeyinde yazıldığı kanaatine varır.

FIKİH KİTAPLARI:

İrşâdü' l- Mülûk ve' s- Selâtin:

Arapçadan bir satır arası tercüme olan eser Kıpçak Türklerinden Berke Fakih tarafından Na' ibü' s- saltanat el- cenabü' l- ali el- mevlevi el- emiri el- Kebiri el- melikü' z- zahiri el- mahdumi es- Seyfi Bacmanın kütüphanesi için 789/1387' de İskenderiye' de meydana getirildi.Bu hacimli eser, abdest, namaz, zekat, oruç, hac gibi farzları incelemiştir.

Türkçe tercüme Arapça metnin düzenini takip eder; Türkçe kelimeler, Arapça kelimelerin altına, kırmızı mürekkeple ve yalın olarak yazılmışlardır.Bu sebeple tercüme, Arapça metin olmadan her zaman anlaşılmaz.

Yazması:Ayasofya No.1016.

Kitabü' l-Fıkh:

Arapçadan satır altı tercüme olup, abdest, namaz, zekât ve oruçla ilgilidir.Eserin son kısmı kaybolduğundan, mütercimnin adı, tercüme veya istinsah tarihi bilinmemektedir.

Yazması: Ayasofya No.1360.

Kitab Mukaddimet Ebi' l- Leys es- Semerkandî:

Müellifi meçhul olup Kansu Gavri' nin kütüphanesi için Memlûk- Kıpçak Türkü Esenbay b. Sudun tarafından istinsah edilmiştir.Ebul- Leys Semerkandi, Hanefi mezhebinin

meşhur bir fakihî ve din alimî idi.Semerkandî' nin eseri Mukaddimetü' s- salat, İslamın abdest, namaz, zekat, oruç ve hac gibi farzların açıklamasıdır ve onlara muhtelif dinî meseleleri soru ve cevaplar şeklinde anlatan bir bölüm eklenmiştir.Tercümenin dili tamamen Osmanlıca olup Kıpçak Türkçesini hatırlatan hususlar - gay/ - gey; - gan/ - gen ve bir takım Kıpçak Türkçesi kelimelerin kullanılmasıdır.

Yazması: Ayasofya No.1451.

Kitab fi' l- fikh bi- lisani' t- Türkî:

824/ 1421' den önce meçhul bir müellif ya da mütercim tarafından düzenlenmiştir.

Yazması: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Böl. No.1046.

TIP KİTAPLARI:

Kitâb Baytaratü' l- Vâzih:

Çerkes Memlûklarından birinin nedimi olan Tolu Beg' in emri ile hazırlanmış olup Arapçadan bir tercümedir.

Mütercimin adı, tercümenin yeri ve tarihi eserde zikredilmemiştir.Eser iki bölümdür.

Yazması: Topkapı Sarayı, Revan Böl.No.1695.

Kitâbü' l- Hayl:

Mütercimin adı bilinmemekle beraber eser iki bölümdür.Birinci bölümde atların hususiyetleri ile meşgul olur ve hastalıklar ile tedavilerine ait kısa bir açıklamayı ihtiva eder.İkinci bölüm ise atların talimi ile ilgilidir.

Yazması: İstanbul Bayezit Umumî Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Böl.No.3176.

BİNİCİLİK SANATINA DAİR ESERLER:

Hulasa veya Kitâb fi- ilmü' n- nüşşâb:

Müellifi meçhul olup, Tolu Beg için çeşitli Arapça eserlerden tercüme edilmiştir.Eser bir mukaddimededen sonra beş bölüme ayrılır.

1.İlk okçu kimdi?

2.Okçuluğun eski ustaları

3.Okçuluğun temel esasları

4.Ayakta ve oturur durumda ok atma

5.Ok atma hataları

Yazması: Bayezit Umumî Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Böl.No.3176, Yaprak: 1 b- 66 a.

Münyetü' l- Guzat:

Halife el- Muktedi Billah' ın seyisi Muhammed b. Ya kub Ahi Hazzam' ın el- Fürûsî-ye fi remyü'l- cihad adlı Arapça eserinin üçüncü bölümünün Kıpçak Türkçesine tercümesidir.Mısır' da meçhul birisi tarafından tercüme edilmiştir.

Yazması: Topkapı Sarayı, III.Ahmed Böl.No.3468.

Biz, Şerhu'l- Menâr isimli fıkıh kitabını ileride vereceğimiz görüşlerden hareketle Memlûk- Kıpçak eserleri içerisine dahil etmiş bulunmaktayız.

ŞERHÜ'L-MENAR

Biz bu metni ele aldığımızda metnin tam olarak hangi sahaya konulacağı kesin değil idi.Bu eser ya Anadolu' da yazılan ilk eserlendendi (Behçetü'l-Hadaik gibi) ya da Memlûk- Kıpçakçası ile yazılmış alelade bir fıkıh kitabı idi.Bu görüşler Mecdut Mansuroğlu¹⁹ ve Mertol Tulum'²⁰a aittir.

Eserden ilk defa bahseden Muharrem Ergin²¹ olmuştur.Bursa Haraççioğlu Kitaplığı 697 numarada kayıtlı bu yazmanın asıl adı Şerhü'l- Menar li'l- Musannifi bi't- Türkî'dir.Bu kısa tanıtma yazısında yazmanın tavsifi verilmiş, ardından dilinin önemine işaret edilerek eser için "Şark Türkçesinin ilk nümunelerindendir" gibi bir ifade kullanılmıştır."Türkoloji Bölümü Çalışmaları"²² adlı makalesinde bu eser üzerinde durmaya devam eden Muharrem Ergin bu defa Batı Türkçesinin XIII.asırdan önceki dönemde yazıldığını savunmuştur.

V.Türk Tarih Kongresine bir tebliğ ile katılan Mecdut Mansuroğlu "Şerhü'l- Menar' ın Dili Hakkında" isimli tebliğinde sonuç olarak Ali' nin Kıssa- yı Yusuf'u gibi Behçetü'l-

¹⁹Mecdut Mansuroğlu, "Şerhü'l-Menar'ın Dili Hakkında" , *V.Türk Tarih Kongresi Bild .*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1960, s.367-374.

²⁰Mertol Tulum, "Şerhu'l-Menar Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , 1968, s.133-136.

²¹Muharrem Ergin, "Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 1950, s.120-121.

²²Muharrem Ergin, "Türkoloji Bölümü Çalışmaları I" , *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , 1959, s.137.

hadaik gibi eserlerden bahsederek Şerhu'l- Menar' ın Anadolu' da eski Türk yazı dili geleneğinin devam ettiği bir devirde, XI.- XIII. asırda yazıldığını savunmuştur.

Yazılış yeri kesin olarak bilinmeyen Ali' nin Kıssa- yı Yusuf' u gibi Behçetü'l- Hadaik gibi, Celaleddin Rûmî' nin bir kısım Türkçe manzumeleri gibi eserler arasında adı zikredilen Şerhu'l- Menar' ın da Anadolu' da, XII. veya XIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmekte idi.

Metinde hem bol- hem de ol- ; hem +dın/+din' li hem de +dan/+den' li şekillerin birlikte kullanılması bir geçiş devri eseri olduğunu düşündürmüştür.

Manisa Kütüphanesi 6886' da kayıtlı 863 (1458) yılında istinsah edilmiş olan Akaid- i İslam adlı yazmada şöyle bir ibare mevcuttur.

"..... bu zayıf ve günahlu kul kim Muhammed b.Baydur gördüm kim mütekaddimler ulusu imam- zâhid Ebû Nasr b. Zâhir b. Muhammed es- serahsî, rahmetullahi aleyhi, bir kitab cem eylemiş kim her bir sözi bin can deger; amma gördüm kim terki muhallel ve muhabbat olga bolga ibaretince yazmışlar.Diledim kim bu latif ve şerif nüshanın lütfi ve şerefi dahı artık ola; ol sakim ibaretten sarih ve fasih ve ruşen Türkçeye döndürdüm."

Kısaca olga bolga eserleri denilen bu devir eserlerinde gramer bakımından bir tutarsızlık vardır.Bu tutarsızlığı da Muhammed b. Baydur gibi düşünen müstensihler meydana getirmiş olabilirler idi.

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi' nin 1968 yılı sayısında yayımlanan " Şerhu'l- Menar Hakkında" adlı yazının sahibi Mertol Tulum, yazısında önce, Muharrem Ergin' in, ardından Mecdut Mansuroğlu ve eserden dolayı olarak bahseden A.Dilaçar²³ ve M.Canpolat²⁴ ' ın fikirlerini hulasa ettikten sonra eserin bir şerh olduğunu belirterek , asıl eserin adını ve yazarının kim olduğunu araştıran Tulum, eserin adından hareketle meşhur Arap fıkıh bilgini İmam Neseî²⁵ ye ait olduğunu tespit etmiştir.Hatta fıkıh kitabının İstanbul' da da yazmaları mevcuttur.²⁶ Neseî' nin eserinin asıl adı *Kitâbu'l- Menar fi usuli'l-Fıkh* olup daha ziyade Menaru'l- Envâr olarak bilinir.Bu eser üzerinde sayısız şerhler de yapılmıştır.²⁷

Müellifin asıl adı Hafızü'd-din ebu'l- Berekât Abdullah b. Ahmed b.Mahmud olan ve

²³A.Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış* , Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1964, s.97.

²⁴Mustafa Canpolat, "Behçetü'l-hadaik'in Dili Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1967, s.165-175.

²⁵W.Heffening , "Neseî Madd.", *İslam Ansiklopedisi* , c.9, İstanbul 1979, s.689- 692.

²⁶Süleymaniye Küt.Laleli 757, 792; Kılıç Ali Paşa 314; Nuruosmaniye 1367.

²⁷Kâtip Çelebi, *Keşfü'l-Züñûn II* , s.1823-1827.

kısaca Neseffî diye anılan bu bilgin Neseff' te dünyaya gelmiş, Kirman' da el- kutbiye es-Sultaniye medresesinde müderrislik etmiş ve 710/1310' da İzac' da ölmüştür.²⁸

1310 yılında vefat eden Neseffî' nin Menaru'l- Envâr' ına sağlığında bile şerh yazılmış olsa da XIV.yüzyılın sonlarından daha geriye götürmek mümkün olmaz.Ketebe kaydında belirtilen 804 zilhicce ayında yani Temmuz 1402 tarihinde yazılmış olduğu açıktır.Öyle ise bu tarih istinsah değil telifdir.Yazmadaki sayfa kenarına yazılan yazıların mürekkep ve yazı stiline bakılırsa bunlar sonradan ilave edilmiş olamazlar.

İşte bu bilgiler ışığında eserin Eski Anadolu Türkçesinin ilk metinlerinden olması ve hatta XII. veyaXIII. yüzyıl mahsulü olması mümkün değildir.

Bu fikirleri savunan Mertol Tulum eseri kesin olarak herhangi bir yere yerleştirmemiş olsa da Memlûk- Kıpçak sahasına koymak istediğini tahmin etmekteyiz.

Bursa Haraççioğlu kitaplıklarındaki Türkçe yazmalar üzerine bir araştırma yazısı yayımlayan Tuncer Gülensoy²⁹ eserin tavsifini şöyle vermiştir:

"Şerhü'l- Menâr fî ilmi usûl

20,8x12,8 (16x8,7) cm en- boyunda; 131 yaprak, her sayfada 18 satır.Cildi:sırt, miklep sırtı meşin, mukavva.

Mukbil b.Abdullahü's- Seyfî Çerkesü'l- Muhammedî el- Melikî el- Nasirî adlı hattat tarafından H.804/M.1401 yılında nesih hattı ile istinsah edilmiş.

Tercüme mahiyetinde olan eser için zahriyede Şerh Menar li'l- musannif bi't- Türkî kaydı var müstensihin müellif olması muhtemel."

Bu uzun tavsiften sonra Tuncer Gülensoy, yazmalar fihristinde "Çağatayca" ibaresini kullanmıştır.

1973 yılında *Marzubanname*³⁰ adlı eseri yayımlayan Zeynep Korkmaz da şu görüşlere yer verir.

"Eser üzerinde bu açıdan yapılacak dikkatli bir inceleme, Şerhü'l- Menâr' ın dilinin, sözkonusu karanlık devri aydınlatacak nitelikte olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.Gerçi,

²⁸W.Heffening, a.g.m., s.690.

²⁹Tuncer Gülensoy, "Bursa Haraççioğlu Kitaplığında Bulunan Türkçe Yazmalar Arasında", Türk Dili Araştırmaları Yılığ- Belleten 1971, s.231-246.

³⁰Zeynep Korkmaz, *Sadru'ddin Şeyhoğlu, Marzubanname Tercümesi*, Ankara Üniv.Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1973, s.19.

eserde yer yer Doğu Türkçesi özelliklerinin yanında Batı Türkçesi özellikleri de görülmektedir.Bu bakımdan dil yapısında ikilik ve karışık bir durum vardır.Ancak eserin taşıdığı özellik bundan ibarettir.Bunlar da eseri, ileri sürüldüğü şekilde XIII. yüzyıldan daha gerilere götürebilecek şekilde özellikler değildir; aksine, XIV. yüzyıldan daha sonraki devreyle birleştiren karışık özelliklerdir.Bir eserin " eski Türk yazı dilinin devamı sayılabilecek" nitelikte olduğunu ileri sürerken bu eskiliğin derecesi dolayısıyla devri üzerinde titizlikle durmak gerekir.Şerhü'l- Menâr' ın dili, ses ve şekil bilgisi bakımından genellikle Kıpçakça damgası vurulabilen ve XV. yüzyıldan daha gerilere götürülmesi güç, hatta imkânsız bir dildir."

Gerçekten de Memlûk- Kıpçak sahasında yazılmış eserlerin dili ile mukayese edildiğinde bir benzerlik görülecektir.Metinde geçen karışık ve tutarsız durum sahanın ve devrin özelliği ile veya Anadolu Oğuz- Türkmen diyalektinin tesiri ile meydana gelmiş olmalıdır.

Şerhü'l- Menâr, kısaca Menârü'l- Envâr diye bilinen meşhur fıkıh bilgini İmam Neseffî' ye aittir.İslam aleminde meşhur olan bu fıkıh kitabı ile ilgili oldukça fazla şerh yapılmıştır.İşte bu şerhlerden biri de Mısır sahasında Memlûk- Kıpçak Türkçesiyle yapılmıştır.

Zilhicce ayının 804 senesinde tamamlanmış olup, eserin müellifi de açıkça belli değildir.Eserde geçen Mukbil b. Abdullah' ın müellif; yine eserin hatimesinde adı geçen Şeyh Saltuk' un da şeyh olduğunu düşünmekteyiz.İslam coğrafyasında fıkıh gibi çok ciddi ve yeterince bilgi isteyen bir çevirinin yapılması neticesinde fikirlerin şeyhe arz edilmesi adetten olup, müellif veya mütercimler şeyhin beğenmediği ya da ilave etmek istediği yerler olursa bunu derhal eser üzerinde derhal uyguluyor idiler.Buradan hareketle Mukbil b. Abdullah şerhi tamamlamış ve şeyhi Şeyh Saltuk' un önünde okumuş ve gerekli düzeltmeler ve eklemeler yapılmıştır.Şeyh tarafından yapılan bu düzeltmeler ve eklemeler sayfa kenarlarına yapıldığı için okumayı epeyce zorlaştırmıştır.

Şerhü'l- Menâr harekesiz hatta bir çok yerde noktasız eski nesih ile yazılmıştır.Bu durum eserin okunmasında güçlükler meydana getirmiştir.

Yazma 131 yaprak olup başı ve hatimesi mevcuttur.Bu yönüyle tam bir nüshadır.Genellikle her sayfada 18 satır olup 17, 19, 20 ve 21 satırlı sayfalar da vardır.

Şerhü'l- Menâr bir şerh olup; satır arası tercüme değildir.Verilen Arapça ayet, hadis veya herhangi bir ibareden sonra Türkçeye tercümesi yapılmıştır.

Aslında metnin tam metnini vermek isterdik ama elimize ulaşan mikrofilmin çok yetersiz ve birçok yerlerinin silik olması, bizi bazı kelime veya cümleleri okuma ve anlamlandırma hususunda zor durumlarda bıraktı. Metnin bazı yerlerinde yaşadığımız bu zorluklar neticesinde metnin tamamını vermek yerine en karışık bölüm diye nitelendirilen ve sayfa kenarına çıkmaların en çok bulunduğu, baştan on sayfanın transkripsiyonlu metnini vermeyi kararlaştırdık. Fakat böyle, üzerinde çok konuşulmuş bir metnin mutlaka yayımlanması da gerekmektedir. Şerhu'l-Menar'ın metnini imkânlar ölçüsünde Bursa'dan yeniden bir mikrofilm çektirerek metni yayımlamayı da düşünmekteyiz.

GRAMIER

I. İMLÂ ÖZELLİKLERİ

A.ÜNLÜ YAZILIŞI:

Dil hususiyetleri üzerinde durduğumuz bu eserde, Türkçenin mevcut bulunan sekiz ünlüsü Arap alfabesinde üç harf ile (elif, vav, ye) gösterilmiştir. Bu harflerden "elif" ile kelime başındaki bütün ünlüler, kelime ortasında a, e ; vav ile kelime ortasında o, ö, u, ü, ünlüleri ; ye ile ı ve i ünlüleri karşılanmıştır. Bu harflerden vav ve ye ünsüz olarak da kullanılmaktadır.

Şerhü'l-Menar' da ünlüler genel olarak şu şekilde yazılmışlardır:

a ünlüsü: a ünlüsü metnimizde elifle yazılmaktadır.

e ünlüsü: a ünlüsünde olduğu gibi e ünlüsü de elifle yazılmıştır. Metnimiz harekeli olmadığı için elifin üstüne üstün işareti konulup konulmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

ı ünlüsü: Başta elif ya da elif- ye, ortada da ye ile gösterilmiştir.

i ünlüsü: Başta elif ya da elif- ye ile yazılmış ; ortada ise ye ile gösterilmiştir.

o ve ö ünlüleri: Başta elif veya elif- vav ile ortada ise vav harfi ile gösterilmiştir.

u ve ü ünlüleri: Başta elif veya elif- vav ile ; ortada vav ile gösterilmiştir.

1. Kelimelerde ünlü yazılışı:

(a ünlüsü)

Ön seslerde: Ön seslerde a ünlüsünü karşılamak için elif kullanılmış, elif üzerine med işareti konulmamıştır.

altınçı	التنجي	3 a / 18
andan	اندان	33 b / 5
aᅅgar	انكار	15 b / 15
anıñ	انيك	3 a / 2
anlarğa	انلارغا	2 a / 4
artık	ارتيق	39 b / 7
aralık	اروليق	64 b / 17

atağa ve anağa	اتاغا	29 b / 6
ayırmaq	ایرماق	4 b / 14
ayruk	ایروق	128 b / 16
aytır	ایتیر	50 b / 17

İç seslerde:Metnimizde hareke işaretleri kullanılmadığı için çoğunlukla elif harfiyle gösterilmiştir.

kaçan	قچان	29 a / 11
kalıcı	قالیجی	82 a / 2
katımızda	کاتیمیزدا	70 b / 8
kaytır	قایتیر	28 b / 11
bağlamak	بانگلاماق	51 a / 1
bardur	باردر	2 a / 9
başka	باشقا	75 b / 6
başına	باشینا	58 b / 6
saf	سافی	24 b / 11
taşı	تاقی	77 b / 1
tapmasa	تاپمسا	55 b / 13
teŋri	تانگری	6 a / 13
uzatmasa	اوزاتمسا	49 a / 14
yalıŋız	یالینکز	113 a / 18
yana	یانا	109 b / 13
yaŋılğan	یانکیلغان	38 b / 3, 1

Son seslerde:Kelime sonundaki 'a' lar genellikle elif ile yazılmıştır.

ana	انا	29 b / 6
aralarında	ارالاریندا	54 a / 3
ata	اتا	29 b / 6
barça	بارچا	69 b / 10
yar amaçlıkı	یارامقلیق	80 b / 13

(e ünlüsü)

Ön seslerde:

eksik	اکسیک	83 a / 18
-------	-------	-----------

eyle	ایلا	20 b / 2
eyleye	ایتلیا	10 b / 14
evlengenler	اولانکنلر	22 a / 9

İç seslerde:

ber -	بر	82 b / 11
beşinçi	بشینچی	3 a / 16
degül	داگول	24 b / 11
keçgen	کاچگان	3 a / 16
kelip	کلپ	28 a / 11
kendi	کندی	44 b / 6
kerek	کرک	2 a / 3
ödemeklikke	اوراملیکا	13 b / 10
seksen	سکسان	3 b / 8

Son Seslerde:Elifle yazılmıştır.

özge	اوزگا	52 b / 18
başka	باشقا	75 b / 6

(ı ve i ünlüleri)

Ön seslerde:Genellikle elif ile yazılmıştır.

iki	اکی	2 a / 8
imdi	ایمدی	63 b / 14
itmek	ایتمک	106 b / 8
ittiler	ایتلار	125 a / 5
ir	ایر	21 a / 10
ir -	ایر	1 b / 4

İç seslerde:Ye ile yazılmıştır.

bir	بیر	2 b / 4
birmekni	بیرمکنی	10 a / 15
biş	بیش	62 b / 11
kirçek	کیرچک	42 b / 9

tiler	تيلار	21 a / 6
yigirmi	يىگىرمى	3 a / 16
yigrek	يىگىرك	38 a / 16
yir	يىر	41 b / 12

Son seslerde:Ye ile yazılır.

altı	التى	3 a / 18
dağı	داغى	78 a / 3
iki	ايكى	4 b / 1
tağı	تاغى	101 a / 12
tengri	تانگىرى	6 b / 10
ti -	تى	6 a / 14
yi -	يى	18 b / 19

(u ve ü ünlüleri)

Ön seslerde:

uğulsa	اوقولسا	76 a / 5
ursalar	ارسالار	23 a / 2
uş	اوش	18 b / 12
üç	اوچ	1 b / 9
üçün	اچون	68 b / 12
üzerine	اوزارينه	74 b / 9
üzre	اوزرا	1 b / 6

İç seslerde:

bulun-	بولونق	87 b / 17
burunkı	بورونقى	36 b / 10
buyruk	بويروق	75 b / 1
tursa	تورسا	47 b / 10
tükengendin	توكنگىدىن	72 a / 5
türlidür	تورلىدور	71 a / 15

Son seslerde:

bu	بو	77 a / 6
korumağdın	قورومقدين	81 a / 9
mundın	موندین	78 b / 2

(o. ve ö. ünlüleri)

Ön seslerde:

oğımakı	او قیماقی	70 b / 1
ol	اول	6 a / 6
olunsa	اولونسا	14 b / 7
orunsa	اورینسا	8 b / 14
oğlan	اوغلان	21 a / 10
ötri	اوتری	4 a / 6
ötrü	اوترؤ	22 b / sf.k.
özge	اوزگا	4 a / 9

İç seslerde:

bolup	بولوب	21 b / 11
bozmağın	بوزمغین	38 a / 16
köngül	کونگول	59 b / 13
körse	کورسل	38 a / 16
soñgra	سونگرا	69 b / 9
toğursa	توغورسا	21 a / 11

2.Eklerde Ünlü Yazılışı:

Bu bölümde metnimizde geçen yapım ve çekim ekleri imlâ bakımından ele alınmıştır.

A.Türetme eklerinde ünlülerin yazılışı:

1.isimden isim yapma eki:

+ ça . / .+ çe

barça	بارچا	26. b / 18
-------	-------	------------

+ çilayın

ançılayın	انچىلايىن	77 a / 11
bunçılایندur	بونچىلايىندر	24 b / 8
munçılایندur	مونچىلايىندر	18 a / 16

+ ağu / + egü

biregü	براكو	36 a / 10
--------	-------	-----------

+ ka / + ke

başka	باشقا	75 a / 6
-------	-------	----------

+ ki aitlik eki:

burunķı	بورونقى	36 b / 10
evvelki	اولكى	12 a / 7
öngdünki	اونكدونكى	72 a / 17
sonğrağı	سونگراغى	31 b / 11
sonğraqı	سونگراقى	74 b / 15

+ la / + le

bile	بىلا	63 b / 13
birle	بىرلا	98 b / 18

+ lıķ / + lik ; + luķ / + lük

biligsizlig	بىلىكسىزلىك	115 b / 16
bilinmezlig	بىلىنمىزلىك	62 b / 1
bolmaķlık	بولماقلىق	20 b / 11
danıķlık	دانقلىق	62 b / 9
esrüklüg	اسرۇكلوك	116 a / 17
tengrilik	تانگريلىق	51 b / 4

+ lı / + li ; + lu / + lü

bilgili	بيلگىلو	121 a / 18
danıqlu	دانقلو	59 b / 13
körklü	كوركلو	13 a / 9
türlü	تورلو	12 a / 1
yazıqlı	يازقلى	11 a / 4

+ sız / + siz ; + suz / + süz

ansız	انسز	15 a / 5
biligsiz	بيلىگسىز	115 b / 16

2.Fiilden İsim yapma ekleri:

- gı / - gi

bilgili	بيلگىلو	121 a / 18
---------	---------	------------

- dık / - dik ; -duk / -dük

boldığı	بولدىغى	4 a / 4
bolmadığı	بولمادىغى	5 a / 3
ittigi	ايتكى	96 b / 4
tidügümüz	تيدوگومز	2 a / 15

- gan / - gen ; - kan / - ken

aytқан	ايتقان	2 a / 7
bolğanlar	بولغانلار	14 a / 14
digenler	ديگانلار	8 a / 4
keçgen	كاشكان	15 a / 18

- ıçı / - içi ; - uçı / - üçi

itiçi	ايتىچى	75 a / 1
kalıçı	قالىچى	82 a / 2
oluçı	اولوچى	78 b / 9

- ma / - me

Bu ek fiilden isim yapma eki olarak kullanılmakta olup mastar isimler yapar. Bu eke ayrıca isim-fiil ekleri de denilmektedir.

bolmadın	بولمادين	25 a / 14
bolmağa	بولماغا	8 a / 4
boşamağa	بوşاماغا	8 a / 14
sözlemeke	سوزلاماكا	33 a / 8

- maḵ / - mek

Bu ek de - ma / - me eki gibi fiilden isim yapma eki görevinde olup, bu eke ayrıca isim-fiil de denilmektedir.

dimek	ديماك	2 a / 3
esrimek	اسريماك	116 a / 9
itmeklig	استماكلىك	72 a / 13
ḵazmaq	ḵazmaq	102 b / 9
olunmaq	اولونماق	24 b / 1

- uḵ

ayruḵ	ايروق	128 b / 16
-------	-------	------------

3. isimden fiil yapma ekleri:

+ a - / + e -

boşasa	بوşاسا	100 a / sayfa üstünde
dileseler	ديلاسالر	7 a / 3
tengemek	تنگىماك	75 a / 12

+ la - / + le -

başla-	باشلامق	3 b / 12
oğurla-	اوغورلامق	99 a / 17
uyukla-	ايوقلامق	108 b / 16
vaḵtlan-	وقتلانمق	69 b / 16

4.Fiilden fiil yapma ekleri:

- dir- / -dir - ; - tir- / -tir - ; - dur- / -dür - ; -tur- / -tür -

bildir-	بلدیرمك	103 b / 13
evlendir-	اولاندرمك	36 a / 11
indir-	ایندیرمك	67 a / 13
öldür-	اولدرمك	19 a / 19
sözleştir-	سوزلاشتیر	66 b / 17

- k -

turukmak	تورقماق	26 b / 17
----------	---------	-----------

- kür / - gür

belgür-	بلگور	20 a / 6
yetkür-	یتکور	38 b / 3

- ğuz / - güz

körgüzür	کورگوزر	71 b / 10
----------	---------	-----------

- l -

ayıl-	ایتلیق	20 b / 11
beril-	بریلیمك	82 b / 11
işitil-	ایشیتیل	43 b / 18
ödürül-	اوزورلمك	1 b / 5
yazıl-	یازیل	2 a / 17
yıgıl-	ییغیل	22 a / 6

- n -

bilin-	بیلین	2 b / 7, 1
olun-	اولون	3 b / 13, 1
öden-	اودان	11 a / 7, 1
tilen-	تیلان	2 a / 5, 1
yin-	یین	34 a / 9, 1

- § -

sözleş-	سوزلاش	66 b / 17
yaraş-	ياراش	104 a / 13

- t -

korğut-	قورقوت	40 a / 17
öğret-	اوكرت	27 a / 16

B. İşletme eklerinde ünlülerin yazılışı:

1. İsim İşletme eklerinde ünlülerin yazılışı:

a) **Çokluk eki:** Metnimizde kullanılan çokluk eki + lar / +ler ' dir. Bu ekin yazılışında ünlü harf yazılmıştır.

ağsâmlar	اقساملار	2 b / 8
anlar	انلار	2 a / 4
bolğanlar	بولغانلار	37 b / 11
kimler	كىملار	54 b / 13
munlar	مونلار	7 b / 18
rızklar	ريزقلار	79 b / 14

b) İyelik ekleri:

I. şahıs teklik:

murādım	ميرادم	45 a / 4
---------	--------	----------

II. şahıs çokluk:

katımız	قائىمىز	124 b / 2
aramız	ارامىز	61 b / 2
barçamız	بارچامىز	13 a / 1
delîlimiz	دليلىمىز	6 b / 14
itgenimiz	ايتگىنىمىز	128 a / 13

III. şahıs çokluk: + fîz / + fîiz

itmegiñiz ايتمگيز 9 a / 5

III. şahıs teklik: + 1 / + i ; + s1 / + si

arası	اراسی	64 b / 16
birisi	بیرسی	51 b / 12
bolmaqlığı	بولماقلىقى	106 a / 3
bölügi	بولوگى	13 b / 12
hatunı	خاتونى	7 b / 2
ikisi	ایکیسی	62 b / 8
kendisi	کندیسی	79 b / 15
sebebi	سببى	6 a / 15

III. şahıs çokluk:

oğlanları	اوغلانلاری	29 a / 13
rızqları	رزقлары	79 b / 14

c). Hâl ekleri:

İlgi hâli (genetiv): + nıñ / + niñ.

İlgi hali ekinin ünlüsü daima düzdür.

atasınıñ	اتاسىنىڭ	115 b / 12
biriniñ	بىرىنىڭ	1 b / 12
efrādınıñ	افرادىنىڭ	21 b / 5
kısmınıñ	قىسمىنىڭ	85 b / 13
kulnuñ	قوللىنىڭ	4 b / 17
rāviniñ	راوينىڭ	55 a / 18
seniñ	سىنىڭ	59 b / 4
üçinçiniñ	اۋچىنچىنىڭ	4 b / 1

yükleme hali (akkuzativ):+ nı / + ni

bolmaqnı	بولماقنى	35 b / 1
hükmini	حکىمىنى	4 a / 10

kendüsini	کندوسینی	8 a / 14
muni	مونی	2 a / 4
ta° dılını	تعدیلینی	4 a / 6
yigirmini	ییکیرینی	3 b / 8

yönelme hali (dativ):+ ga / + ge ; + ka

anlarga	انلارغا	2 a / 4
atağa	اتاغا	29 b / 6
emrga	امرغا	6 a / 11
hükmeke	حکمگا	96 a / 8
sözga	سوزغا	52 b / 18
şartqa	شرطقا	54 a / 2

iyelik eklerinden sonra: + a / + e

âhirine	اخیرینا	35 b / 1
aşlına	اھلینا	17 b / 13
birine	بیرینا	3 b / 4

kendü dönüşlülük zamirinden sonra:

kendüye	کندویا	13 b / 14
kendüzine	کندوزینا	38 b / 11

Bulunma hali (Lokativ):+ da / + de

qadarda	قدردا	76 b / 7
itmekde	ایتکدا	2 b / 4
muşaflarda	مصحفلاردا	2 a / 7
talâqda	طلاقدا	44 a / 5
yılda	یلدا	11 a / 2

İyelik eklerinden sonra:

qatımızda	قاتیمیزدا	5 a / 14
qatında	قاتیندا	5a / 12

mezhebinde مذھبىندا 2 b / 4

Ayrılma hali (ablativ): + dan / +den ; + dın / + din

Metnimizde hem + dan / den hem de + dın / + din' li şekiller vardır.

anlardan	انلاردان	47 b / 4
bilginden	بىلىڭىدىن	76 b / 11
bizden	بىزدان	44 a / 15
bolğandan	بولغاندىن	19 b / 10
du° ädın	دعادىن	5 b / 11
zevedin	زوحىدىن	36 a / 11

Vasıta hali (instrümental): Metnimizde + n vasıta hali eki kullanılmamıştır. Metnimizde vasıta hali olarak birle ve bile edatları ek vazifesinde kullanılmışlardır.

imân birle	ایمان بىرلا	110 b / 1
isrâf bile	اسراف بىلا	119 b / 14
itmemek birle	ایتمەك بىرلا	11 a / 3
kur' ân birle	قران بىرلا	2 b / 7
naẓm bile	نظم بىلا	2 b / 2
öpmeک bile	اوسار بىلا	102 a / 12
vaḥy birle	وحى بىرلا	2 a / 8
yaṅılmaq bile	بانكىلىق بىلا	129 b / 5

Eşitlik hali (ekvativ): + ça / + çe

barça	بارچا	26 b / 18
hâlinçe	ھالىنچا	4 a / 10
hılâfinça	خلافىنچا	113 b / 8
parsîçe	پرسىچا	2 b / 4

2. Fiil işletme eklerinde ünlülerin yazılışı:

a) Şahıs ekleri:

Teklik birinci şahıs eki:- m

Geniş zaman:

cem° iter men جمع ايتارمن 29 a / 8

Gelecek zaman:

timegey - men نىماكى من 33 b / 17

Çokluk birinci şahıs ekleri:

Görülen geçmiş zaman:

didik	ديرك	7 a / 17
ittük	ايتوك	4 b / 18
keldik	كلدك	26 a / 17
kılduk	قىلدوق	28 a / 7

Geniş zaman:

biz aytır - biz	بىز ايتىر.بىر	5 a / 8
cevâb berir - biz	جواب بىر.بىر	66 b / 9
iqtidâ iter - biz	اقتدا ايتىر.بىر	71 a / 7

Teklik ikinci şahıs ekleri:

Gelecek zaman: :- sını / :- sin

azalgay - sen	ازالغى سن	62 a / 14
bilgey - sin	بىلكىن	3 b / 5
tercih itgey - sen	ترجىح ايتكىن	64 b / 18

Şart :- sa / :- se

iseng	ايسنك	16 b / 4
itseng	ايتسنك	20 a / 2
ursang	اورسانك	3 b / 8

Çokluk ikinci şahıs: - fıız / - fıız

Görülen geçmiş zaman:

itmedingiz	ایتمدنگیز	4 b / 4
tidingiz	تیدنگیز	66 b / 7

Geniş zaman: -sız / -siz

aytır- siz	ایترسز	54 a / 1
dir - siz	دیرسز	30 b / 1

Teklik üçüncü şahıs ekleri: Eksiz.

Görülen geçmiş zaman:

bolmadı	بولمادی	129 a / 8
eyledi	ایلادی	5 b / 12
itti	ایتدی	6 a / 5
kerek - i - di	کرک ایددی	3 a / 18

Öğrenilen geçmiş zaman:

dimiş	دیمیش	2 b / 1
kesmiş	کسمیش	94 a / 12
olunmamışdır	اولونمامیشدر	70 b / 3
yazılmış	یازılmış	2 a / 7

Geniş zaman:

aytır	ایتیر	35 a / 16
bolur	بولور	37 a / 14
çıkar	چیقار	2 a / 4
olunur		3 a / 3

Şimdiki zaman:

Metnimizde iki yerde ekin, eski şekli olan - **yorur** kullanılmıştır.

İnkâr ite- yorur انكار ايتايورر 86 a / 2
köreyorır. sen کورايورر سن 6 b / 15

Gelecek zaman:

bolmağay بولماغای 5 b / 16
itgey ایتگی 2 a / 8
olunmağay اولونماغای 94 a / 4
yarağay یاراغای 42 a / 1

Şart:

bolsa بولسا 33 a / 14
içse ایچسا 33 b / 17
itse ایتنسا 2 a / 5
toğursa توغورسا 48 b / 7

Çokluk üçüncü şahıs ekleri:- lar / -ler

Geniş zaman:

dirler دیرلار 4 b / 14

Gelecek zaman:

aytqaylar ایتقایلار 7 a / 5
aytmağaylar ایتماغایلار 2 b / 3
tigeyler تیگیلار 8 a / 2

Şart:

bolsalar بولسالار 5 b / 7
dileselel دیلاسالار 21 a / 6
itişselel ایتنشسالار 117 a / 18
itseler ایتنسالار 118 b / 8

b). Şekil ve zaman ekleri:

Haber Kipleri:

1.Görülen geçmiş zaman:

çokluk birinci şahıs:

kılduk قیلدوک 28 a / 7

çokluk ikinci şahıs:

almadıngız المادینگز 6 a / 6

teklik üçüncü şahıs:

ayttı ایتتی 5 a / 7

çokluk üçüncü şahıs:

bolmadılar بولمادیلار 29 a / 15

2.Öğrenilen geçmiş zaman: Öğrenilen geçmiş zaman için sadece teklik üçüncü şahıs örnekleri bulunmaktadır.

teklik üçüncü şahıs:

koymamış قویمامش 4 a / 11

3.Geniş zaman:

teklik birinci şahıs: Metnimizde sadece bir yerde ... geçmektedir.

cem^e iter - men جمع ایترمن 29 a / 8

çokluk birinci şahıs:

cevāb berir - biz جواب بریربز 127 b / 16

çokluk ikinci şahıs:

aytır- siz ایتیرسز 54 a / 1

teklik üçüncü şahıs:

mukâbil olunır مقابیل اولونیر 3 a / 3

çokluk üçüncü şahıs:

emr dirler امر دیرلر 6 a / 11

4.Gelecek zaman:

teklik birinci şahıs:

timegey - men تیماگاین 33 b / 17

teklik ikinci şahıs:

tercih itgey - sen ترجیح ایتکاین 64 b / 18

teklik üçüncü şahıs:

hâşıl bolmağay حاصل بولماغای 26 a / 4

çokluk üçüncü şahıs:

cevâb aytkaylar جواب ایتقایلار 7 a / 5

Dilek Kipleri:

1.İstek kipi:Metnimizde iki yerde geçmektedir.

anı kabûl ite انی قبول ایتا 9 b / 16

tekrâr oluna تکرار اولونا 16 b / 12

2.Şart kipi:Metnimizde elif ile yazılmıştır.

teklik ikinci şahıs:

fıtr itseng فطر ایتسانك 20 a / 2

teklik üçüncü şahıs:

and içse اند ایچسا 33 b / 17

çokluk üçüncü şahıs:

kelmedi diseler کلمادی دیسالار 119 a / 14

3.Emir kipi:Metnimizde teklik ikinci şahıs, teklik üçüncü şahıs ve çokluk ikinci şahsa dair örnekler mevcuttur.

teklik ikinci şahıs:- ğıl / - gil

âgâh bolğıl آگاه بولغیل 3 b / 9

bilgil بیلگیل 36 b / 8

eytgil ایتگیل 2 a / 3

itgil ایتگیل 2 a / 6

üçüncü şahıs teklik:- sun / - sün

kefâret bersün کفارت برسون 38 a / 16

mutlak bolsun مطلاق بولسون 7 a / 10

uluğ bolsun الوغ بولسون 81 a / sf. ken.

ikinci şahıs çokluk:- fız / - füz

siz aytıfız سز ایتکز 79 a / 13

Olumsuzluk eki : - ma / - me

- ma / - me ekinin .. ünlüsü elif ile yazılmaktadır.

aᅇga yaraşmaz	انكا یراشمز	104 a / 13
bolmasun	بولماسون	7 a / 11
dimezler	دیمزلار	6 b / 14
eksik bolmadı	اکسک بولمادی	2 a / 6
işitilmegey	ایشیتلما گای	43 b / 18
iştimâli bolmağay	بولماğای	50 a / 7
lâzım bolmaz	لازم بولماز	112 b / 6
men° eylemez	منع ایلامز	60 b / 16
murâd olunmaz	مراد اولونماز	34 b / 4
tesmiye itmemiş	تسمیه ایتمامیش	5 b / 6

C.Bildirme eklerinde ünlülerin yazılışı:

Metnimizde bildirme eklerinin hem sadalı hem de sadasız hali mevcuttur.Bildirme ekinin eski şekli olan + turur veya + durur şekli de metnimizde bolca kullanılmıştır.Bu eklerde de ünlüler yazılmıştır.

+ dur. / + dūr. ; + tur. / + tūr

bilmektūr	بیلکتūr	2 b / 16
emr oldur	امر اولدور	5 b / 9
hâstur	خاستر	2 b / 14
şarafıdur	řرفیدور	59 b / 1
tört türlüdür	تورت تۆرلیدور	2 b / 14
uçdur	اوچدور	43 b / 12

+ durur. / + dūrūr. ; + turur

bar durur	بار درور	3 a / 17
bâtlı durur	باطل درور	118 a / 12
bolmağ durur	بولماق درور	48 b / 3
° ilm dūrūr	علم درور	55 a / 12
lafz turur	لفظ ترور	3 b / 12
muşlak turur	مطلق ترور	5 a / 1
mütevâtır durur	متواتر درور	2 b / 1
ol durur	اول درور	7 b / 14

sebebi turur	سببى ترور	6 a / 15
taşdıķ turur	تصدیق ترور	52 a / 7
vācib olmaķlıķ turur	واجب او ترور	91 a / 3
vāhid turur	واحد ترور	86 b / 3

D.Fiilimsilerde ünlülerin yazılışı:

Sıfat- Fiiler. (Partisipler):Partisiplerin ünlüleri de yazılmıştır.

- dıķ+ / - dik + ; - duk + / - dük + ; - tıķ + / - tik +

boldıķı üçün	بولدیغى اوچون	4 a / 4
mevcüd bolmadıķı üçün	م. بولمايغى اوچون	105 b / 1
tidügümüz	تيدوگومز	2 a / 15

- ğan + / - gen + ; - kan +

aytķan kişi	ایتقان کیشی	2 a / 7
bilgendin soņg	بیلگاندین سونگ	3 a / 16
yaņgilğanın	یا نکیلغانین	38 b / 3
yok digenler	بوق دیکانلار	8 a / 4

- ğı + / - gi +

bilgilü turur	بیلگیلورور	121 a / 18
---------------	------------	------------

-mış + / - miş +

saņga yetişmişde	سکا يتيشميشدا	59 b / 8
timişi murād olunır	تيميشى مراد اولونير	32 a / 14

- ır + / - ir +

tamām olunırĝa muhtāc olumsuz şekli:	تمام اولونيرغا محتاج	128 b / 11
bilinmezliginden	بيلينمزليگندان	62 b / 1

Zarf-Fiiler (Gerundiumlar): Metnimizde zarf-fiil (gerundium) eklerinin ünlüleri daima yazılmıştır.

- a / -e (Birleşik fillerde bağlayıcı olarak kullanılır.)

aytaberür	ایتا برور	23 b / 4
aytaturur	ایتا ترور	53 b / 12
olabilir	اولا بیلر	22 b / 17
olabilmez	اولا بیلمز	11 a / 9

- dukça / - dükçe

kirdükçe کیردوکچا 38 a / 7

- gaç / - geç

münkaṭi ^c bolgaç	منقطع بولغاچ	63 a / 12
şari ^c bolgaç	شارع بولغاچ	46 b / 14

- ganda / -gende

eyle digende	ایله دیکاندا	67 a / 2
fevt bolganda	فوت بولغاندا	9 a / 3
mu ^c âriz bolganda	معارض بولغاندا	3 b / 5

- ip / - ip ; - up / - üp ; - p

dönüp	دونوب	18 b / 14
koyp turur	قویب ترور	6 b / 15
tartıp	تارتیب	6 a / 5
tip	تیب	1 b / 10
tüşüp	توشور	102 b / 10
uyuklap	اویوقلاب	108 b / 16
vaz ^c olunıp turur	وض اولونیب ترور	44 b / 18

- ken

oturmışken

اوتورمیشکن 47 b / 10

- inça / - inçe

muzâf bolmayınça
tartınça

مضاف بولماینجا 15 a / 12
نارتینجا 6 a / 5

- u / -ü

diyü

دییو 73 a / 5

B-ÜNSÜZ YAZILIŞI:

Bilindiği üzere Arap alfabesinde, Türkçedeki bazı ünsüzler bir kaç harfle karşılanır.Söz gelimi: s için peltek se, sin ve sad veya h için he, güzel he ve gırtlak he' si gibi.Buna benzer olarak Türkçede kef harfi hem ke hem de ge' yi karşılar.Tabii ki bu da bir mesele teşkil eder.Yani ünlülerde ortaya çıkan bazı uyumsuzluklar ya da meseleler ünsüzlerde de ortaya çıkar.

Şerhü'l-Menar'ın tek nüsha olması, müellifin genellikle nokta kullanmaması bazı harfleri ayırmada epeyce güçlük çıkarmaktadır.Söz gelimi c / ç ; b / p ; k / ğ gibi.Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı değişmediği için nokta kullanıp kullanmaması çok büyük bir önem arzmemektedir.Ünsüzleri tek tek ele alırsak:

b sesi: ب harfi ile yazılmakta olup kelime sonunda da ب harfi ile yazıldığı için b' nin tonlulaşıp tonlulaşmadığını tespit etmek zor olmaktadır.

ç sesi:Genelde ج harfi ile yazılmaktadır.Fakat bazı kelimelerde de چ harfi ile yazılmıştır.Burada hangi durumda ج ; hangi durumda چ olduğunu genellemek zordur.Müellifin aynı kelime içinde bazı harflerde nokta kullanıp, bazılarında kullanmaması da bu genellemeyi zorlaştırmaktadır.Biz, Türkçede c sesinin bulunmadığını göz önünü alarak bütün bu Türkçe kelimeleri ç sesi ile karşılama yolunu tuttuk.

d ünsüzü:Bu ses için د harfi kullanılmıştır. Eserin, saha özelliği ve Anadolu coğrafyasından etkilenmesinden dolayı kelime başındaki t sesi kimi zaman sadalılaşarak d olmuştur.Bu konu, ünlü değişimleri bölümünde incelenecektir.

g ve k ünsüzleri:Metnimizde her iki ses de keف harfi ile yazılmıştır.Bu sebepten dolayı nerede ke ; nerede ge' dir?Bunu tespit etmek zordur. Özellikle Yönelme(dativ) hâlinde kelime sonuna bitişen ek ke midir ge midir bu da bir mesele teşkil etmektedir..Zaten en az iki sesi karşılayan bu gibi sesler Türkçenin aşağı yukarı her devrinde içinden çıkılmaz bir durum meydana getirmiştir.Bazı metinlerde rastlanan keف üzerine bir çizgi çekmek suretiyle g olduğu belirtilir.Buna Farsçadaki g anlamında kâf - i Farişî denir.Kâf-i Farişî de metnimizde kullanılmamıştır.

h ünsüzü:Metnimizde Türkçe kelimeler için h kullanılmıştır.Bu da Eski Türkçeden itibaren k ile görülen sesin, h' ya dönüşümüyle ilgilidir. k > h. Metinde tespit edebildiğimiz taق > daق ve қатun > ҳатun kelimeleri buna örnek teşkil etmektedir.

ñ ünsüzü:Şerhü' l-Menar' ın en önemli imlâ özelliklerinden biri hiç şüphesiz ng sesinin yazımıyla ilgilidir. Bu sesin Türkçenin bazı devirlerinde n' ye ; y ' ye ya da ğ' ye dönüştüğü bilinmektedir.³¹ Özellikle ng sesinin Anadolu ağızlarında y ' ye dönüştüğü yine ağız araştırmacıları tarafından tespit edilmiştir.

Metnimizde böyle bir gelişme mevcut olmadığı halde, ng sesinin kimi yerde sadece keف ile yazıldığı, kimi yerde de nun ve keف ile keف yazıldığı tespit edilmiştir.Bu yazım farklılığını şu üç şekilde tasnif edebiliriz.

1.Eklerde yazılışı

2.Kelimelerde yazılışı

1.Eklerde yazılışı:ng sesi eklerde sadece keف ile yazılmıştır.Özellikle ilgi hali (genetiv) eklerinde görülmektedir.

atasının kırnağı birle	اتاسنيك قيرنافى بيرلر	115b / 12
bağlamak	بانكلاصق	51 a / 1
biri birinin	بيرى بيرينيك	1b / 2
râviniñ şıfatına	راوينيك صفتنا	55 a / 18
siniñ könglin	سنينك كونكلن	71b / 10
şâfi' iniñ hilâfınça	شاغفينيك خلافينچا	5a/6

2.Kelimelerde yazılışı:Bir kaç istisnanın dışında kelimelerin ortasında veya sonunda bulunan bu ses ng şeklinde nun ve keف ile yazılır.

³¹ Saadet Çağatay, Türkçede n ~ ğ sesine dair, TDAY-B 1954, s.15-30.

andın sonġ	اندين سونك	76b/9
baġlamak	مانكلامق	51 a / 1
beġzedigi üçün	بنكزا لايكي اوچون	20a/7
bilgendin sonġra	بيلكاندين سونكرا	76b/9
mâldın sonġra	مالدين سونكرا	5b/3
sebebini aġıp	سببيني انكيپ	6a/16
tenġri	تنكرى	5a/8

Yukarıdaki tasnife uymayan kelimeler:

aġa	انكا	66 b / 15
almadıġız	المايدينكز	6 a / 6
° amel itmediġiz	عمل ايتدينكز	4 b / 4
aşmaz didiġiz	اشمز ريدينكز	24 a / 5
muġa	مونكا	30 b / 12
saġa yetişmişde	ساكا يتيشمشدا	59 b / 8
tidiġiz	تيدينكز	66 b / 7

n ünsüzü:Bu sesin yazılışında herhangi özel bir durum bulunmamaktadır.

s ünsüzü:Bu sesi herhangi bir kurala bağlamadan, genellikle kalın ünlülü kelimelerde sad ; ince ünlülü olanlarda da sin ile yazılıyor olsa da bazı kelimelerin yazımında buna uygunluk görülmez.sonġra sonġg v.s.

t ünsüzü:Bu ünsüzün yazılışında, s ünsüzü için söylediklerimizi tekrarlamak mümkündür.Yani genellikle kalın ünlülü kelimeler t ile ; ince ünlülü kelimeler ise t ile yazılmaktadır.

v ve y ünsüzleri:Bu ünsüzlerin yazımında herhangi bir özel durum bulunmamaktadır.

z ünsüzü:Bu ünsüzün yazımında herhangi bir özel durum bulunmamakla birlikte Türkçe kelimelerin yazımında z kullanılmıştır.

Şerhü' l -Menâr' ın bir imlâ özelliği de ayrı yazılması gereken kelime veya ekin birleştirilerek yazılmasıdır.

aytkan-kışı	ایتقان کیشی	2a / 7	
namāz kılmak-kibi turur			9b / 4
ne - için	ناوچون	2a / 3	
ol - dağı	اولدغی	2a / 10	
uş - bunçılایندur	اوشبونچیلایندور		24b / 8

II.SES BİLGİSİ (FONETİK)

A-ÜNLÜLER:

Türk Dili kullandığı alfabelerle ilgili olarak mutlak surette ünlülerin yazımıyla ilgili bir takım zorluklarla karşılaşmıştır.Şöyle ki Orhon alfabesinde ünlüler çoğu zaman yazılmazlardı.Bu da kelimenin okunuşunda bazı güçlüklerin doğmasına ve değişik okuyuşların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Uygur alfabesi Türk kökenli olmasa da ünlüler genellikle yazılıyordu. Arap alfabesinde de ünlülerin yazılıp yazılmamasında herhangi bir kural bulunmamaktadır.Bazı metinlerde ünlüler yazılmayıp hareke işaretleri kullanılır ; bazı metinlerde de ünlüler çoğunlukla yazılırdı.

Elimizdeki metinde de ünlülerin çoğunlukla yazıldığı tespit edilmiştir.

Türkçenin a, e, ı, i, o, ö, u, ü olmak üzere sekiz tane ünlü fonemi vardır.

1.ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ:

ı/u

artık>artuq 2 a / 6 ; 39 b / 7

e/i

° atf itti 5 a / 8 < et-
beyān iter 69 b / 11 < et-
beyān itmekde 2 b / 14 < et-
bizniñ üstine 49 b / 5 < bez
delālet itmek 34 a / 12 < et-
dimegeyler 2 b / 3 < de-
dimek 1 b / 17 < de-

emr dirlər	6 a / 11 < de-
eşer itmez	110 a / 14 < et-
fidye birmekni	10 a / 15 < ber-
haram yimek	19 a / 2 < ye-
hilaf itti	11 b / 1 < et-
ir	36 a / 11 < er
ir oğlan	21. a / 10 < er
kelmedi diseler	119 a / 14 < de-
kıyās itip	18 b / 17 < et-
kim irse	57 b / 17 < er-
mişlin birür	5 a / 3 < ber-
rücû ⁶ itmek	26 b / 11 < et-
şâbit bolmaz tidi	17. a / 15 < te-
talâk birse	5 a / 6 < ber-
tesmiye itmek	4 a / 13 < et-
tidügümüz	2 a / 15 < te-
yidinçisi	111. b / 3 < ye-
yingey	34 a / 9 < ye-

Türkçenin hiç şüphesiz en karışık konularından biri, ünlülerin değişik coğrafyalarda ya da farklı tarihî devirlerde aldığı şekillerin tespitidir. Şerhü' l - Menar' da da e/i meselesi karışık olmakla birlikte kelime başında b bulunduran ber- fiilinin bir iki istisnasının dışında e / i meselesi e tarafındadır.

Memlûk-Kıpçak eserlerinden biri olarak kabul ettiğimiz Şerhü' l-Menar' ın Anadolu Türkçesinden etkilendiği açıktır. (bk.J. Eckmann, Memlûk - Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair, TDAY-Belleten 1964, Ankara 1965, s.35 - 41)

Genellikle i tarafında olan eserin e ünlüsü taşıyan kelimeleri de vardır. Bu kelimelerin başındaki b henüz v. l. ye dönüşmemiştir.

biz cevâb berir- biz	127 b / 16
cevâb berir	79 b / 12
danıklı bermek	59. b / 14
danıklık bermek	62 b / 9
haber berür	25 b / 8
selâm bermek	108. b / 2
talâk berse	100 a / 7
tevfik bermek	95 b / 10

YUVARLAKLAŞMA:

Memlûk – Kıpçakçasının en önemli özelliğinden biri Anadolu Türkçesinden önemli ölçüde etkilenmiş olmasıdır. Vaktiyle eserin yazılış yerinin tespitinde ortaya çıkan ihtilafların sebebi de bundan gelmektedir.Eski Anadolu Türkçesi ya da karışık dilli eser olarak anılmasının sebebi de bu olsa gerektir.

Metnimizde yuvarlaklaşma gösteren ek veya kelime sayısı çok olmamakla birlikte, kelime sonundaki teşkil eki -ğ' nin düşmesi neticesinde ekin önündeki ünlü yuvarlaklaşmıştır.

arudur dise 64 b / 14

aruluk turur 64 b / 17

Metnimizde aynı kelimenin sonundaki teşkil eki -ğ' nin düşmediği de tespit edilmiştir.Bu da devir ve sahanın özelliği ile ilgilidir.

arığ bez 49b/7

2.ÜNLÜ UYUMU:

A.İncelik - kalınlık bakımından:

Metnimizde kelime köklerinde ve eklerde incelik - kalınlık bakımından uyumun tam olduğunu söylemek zordur.Bu uyuma aykırı düşen ekler şunlardır:

-ki aitlik eki:

burunķı 36 b / 10

dünyādağı 113 a / 9

hadîşindağı 64 a / 8

hakkındağı 9.b / 3

songraķı 74 b / 15

songrağı 31 b / 11

Uyum dışı kalan eklerden biri de - iken zarf - fiil ekidir.Bu ek metinde, bu gün olduğu gibi daima ince olup kalın şekli yoktur.

oturmuşken tursa 47 b / 10

Bu gün bu uyumun dışında kalan "dahı" kelimesi metnimizde uyuma bağlı olarak kullanılmıştır. Metnimizde hem "taķı" hem de "dahı" şekli kullanılmıştır. Sahanın özelliği ve Anadolu Türkçesinin tesiriyle "taķı"ların "dahı" olduklarını düşünmekteyiz.

dahı 1 b / 6 ; 2 b / 18 ; 34 a / 6 ; 62 a / 12 ; 85 a / 18 ; 101 b / 9

taķı 2 b / 14 ; 4 a / 3 ; 12 a / 18 ; 29 a / 12 ; 83 b / 16 ; 125 b / 9

B.Düzlük-yuvarlaklık bakımından:

Eski Türkçede kelime sonlarındaki - g ve - ğ eklerinin Batı Türkçesine geçerken düşmesi sonucunda kendilerinden önceki düz ünlüyü yuvarlaklaştırmışlardır. Tabii ki bu durum bir çok kelimedede ünlü uyumsuzluğuna sebep olmuştur. g ve ğ ünsüzü düştükten sonra önündeki ünlüyü uzattığı, bu uzamanın yuvarlaklıkla aynı olduğu ve daha sonra ünlü uyumunun kuvvetlenmesi ile birlikte bu yuvarlaklıklar ünlü uyumuna uyarak düz bir hale gelmişlerdir.³² Faruk Kadri Timurtaş³³ da kelime sonlarındaki yuvarlaklaşmada g ve ğ ünsüzlerinin düşmesinden başka, b, p, m ve v gibi dudak ünsüzlerinin de etkisi olabileceğini savunmuştur.

Bunun yanında kelime sonundaki ve eklerdeki g ve ğ 'lar düştüğü halde yuvarlaklaşma meydana gelmemiştir. Bunun örnekleri şunlardır:

türli 2 a / 8 ; 2 b / 14 ; 12 a / 1 ; 31 a / 17 < türlüğ

yuvarlaklaşma için bir kelime tespit edebildik:

aru 64 b / 14 ; 64 b / 17 < arığ

Metnimizde geçen kelime sonlarındaki ve eklerdeki g ve ğ 'ların büyük bir kısmı kendini muhafaza etmiştir. Bu kelime ve ekleri ilgili bölümlerde vereceğiz. Bunlardan eklerde kendini muhafaza eden g ve ğ 'ların önündeki ünlülerin düz veya yuvarlak olmasında bir uyum vardır. Kalın sıradan gelen kelimelerin eklerinde de kalın ; ince sıradan gelen kelimelerin ekleri de ince olmaktadır.

esrüklüğ 116 a / 17

ilhāk itmeklig 4 a / 6

³² Reşid Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakayık*, TDK Yay., Ankara 1992, s.109.

³³ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul 1977, s.28.

körklüg	13 b / 7
şart bolmaqlığı	4 a / 13
teñgrilik	51 b / 4
° umûm bolmaqlık	20 b / 11

Yabancı kelimelere eklenen eklerdeki ünlüler kelimedeki ünlüye bakılmaksızın düzdür.

° aczlig	10 a / 17 ; 102 a / 8
huşûşlıkdın	25 b / 2

B.ÜNSÜZLER:

Metnimizde şu ünsüzler bulunmaktadır:

b, ç, d, g, ğ, h, k, k, l, m, n, n̂g (h ñ), p, r, s, ş, t, v, y, z.

Bu ünsüzlerden bazıları Türkçe kelimelerin başında bulunmaz:

g, ğ, l, n, n̂g (h ñ), p, r, z.

1.ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ:

b - / m -

munçılayın	18 a / 16
munda	10 b / 10
muñga	30 b / 12
munı	2 a / 4
munıñ	85 a / 1
munlar	52 a / 4

b - / v -

bardur	2 a / 9
barılır	61 b / 15
barmaq	85 b / 1
berdükse	13 a / 5
bermek	63 a / 3
berse	100 a / 7

Metnimizde, aslında kelime başındaki b -' ler v - olmamıştır. Diğer Memlûk

-Kıpçak eserlerine bakıldığı zaman hem b -' li hem de v -' li şekillerin var olduğu görülür.³⁴

d > z (d) > y

Eski Türkçede içerisinde d sesi bulunan kelimelerin tarihî seyir itibariyle önce z (d) sonra y olması gerekir.Fakat metnimizde bir yerde z (d) ' li şekil geçmektedir.

ödürüldi 1 b / 5

Bunu eski imlâ şeklini devam ettirme eğilimine bağlamak mümkündür.

ķ > ħ

daħı 1 b / 6 ; 34 a / 6 ; 85 a / 18 ; 92 a / 10
ħatun 46 b / 11

ny > y, n

Eski Türkçedeki \widehat{ny} çift ses ünsüzü Uygur metinlerinde n ve y olarak ayrılmıştır.A.von Gabain bunun için n ağzı ve y ağzı gibi tabirler kullanmıştır.³⁵

Metnimizde:

ķaŋyu (Orhon) > ķaysı 3 b / 5 (ķayusı < ķanyusı) ; ķaysı ķiři 103 b / 6 (ķayusı ķiři < ķaŋyusı ķiři) ; ķaysısın 40 a / 11 (ķayusısın < ķaŋyusısın)

t - / d -

Güney lehçelerinin en önemli özelliklerinden biri t->d-gelişmesidir.Metnimizde hem t-' li hem de d-' li örnekler bolca kullanılmıştır. Özellikle bildirme eki + durur (+turur) ' da bunu görmek mümkündür.

° āmdur 2b / 15
beyān turur 65 b / 17
bolğandur 78 a / 15
bolmaķ turur 24 b / 15

³⁴ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri* , TDK Yay., Ankara 1994, s.15.

³⁵ A.von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* , (Çev: Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s.2- 4.

bu durur	33 b / 15
cevâbdur	30 a / 18
degüldür	9 a / 16
delâlet itiçi dürür	102 a / 5
eksik turur	83 a / 18
° ibâret turur	4 a / 8
izhâr turur	1 b / 14
kidermez	111 a / 4
kur' ân turur	2 a / 6
mecâz turur	30 b / 4
muhtelif turur	80 a / 2
mütevâtır durur	2 b / 1
ödemek- <i>kibi-turur</i>	10 b / 4
şifatlanmışdur	22 b / 16
sünnettür	2 a / 1
taşdıķ turur	52 a / 7
zarûridür	27 b / 18

2.ÜNSÜZ UYUMU:

Ünsüz uyumu da tıpkı ünlü uyumunda olduğu gibi yan yana bulunan iki ünsüzden birinin diğerini etkilemesi olayıdır. Metinde geçen eklerde sadece k / ğ benzeşmesini tespit edebildik.

aytkan kişi	2 a / 7
bolğan	2 a / 11
burunķı	36 b / 10
olunğan	4 b / 17

III.ŞEKİL

BİLGİSİ

Bu bölümde Şerhü'l-Menâr'ı şekil bilgisi bakımından incelemeye tabi tutacağız.Şekil bilgisi bölümü üç ana başlık altında ele alınacaktır.

A.KELİME TÜRETİMİ

B.İSİM

C.FİİL

A.KELİME TÜRETİMİ:

1.İsimden isim yapma ekleri:

+ ça / + çe

Bazı kelimeler isimden isim yapma eki + ça / + çe' yi almalarına rağmen ayrı birer kelimeymiş gibi düşünülür.

barça 26 b / 18

+ çılayın

Benzetmek ve gibilik anlamı katan bu ek metnimizde sıkça kullanılan bir isimden isim yapma ekidir.

ançılayın 77 a / 11

bunçılایındur 24 b / 8

munçılایındur 18 a / 16

+ka /+ ke (>+ : ge)

Nadir kullanılan bir isimden isim yapma ekidir.

başka 75 a / 6

+ la /+ le

Kökeni ve kullanılışı ile ilgili değişik görüşler.³⁶ taşıyan bu ek metnimizde sadece birle > bile şeklinde geçmektedir.Metnimizde çok sıklıkla geçen bile ve birle şekilleri için sadece bir kaç yer verilmiştir.

³⁶ Reşid Rahmeti Arat, Atebetü'l-Hakayık, TDK Yay., Ankara 1992, s.136 (not: 34).

bile 2 a / 4 ; 12 a / 12 ; 28 a / 9 ; 63 b / 13 ; 84 b / 5 ; 98 a / 13 ; 116 a / 10 ; 129 b / 5 ; 131 a / 8

birle 2 a / 8 ; 8 b / 5 ; 35 a / 13 ; 63 a / 11 ; 70 b / 13 ; 90 b / 5 ; 98 a / 7 ; 110 b / 1 ; 117 a / 9

+ lık / + lik ; + luk / +lük

Sıklıkla kullanılan bir isimden isim yapma eki olup genellikle soyut isim, alet ve yer isimlerinin yapımında görev almıştır.Ses uyumuna tabi olarak yuvarlak ünlülü kelimelerde bu ek + luk / + lük şeklinde kullanılmaktadır.

° aczlig	10 a / 17
° aqd olunmaıklık	88 a / 4
biligsizlig	115 b / 16
bilinmezlig	62 b / 1
danıklık	62 b / 9
esrüklüg	116 a / 17
huşuşlık	25 b / 5
itmeklig	4 a / 6
kalmaıklığı	16 b / 9
şart bolmaıklıkı	4 a / 13
teñgrilik	51 b / 4
° umûm bolmaıklık	20 b / 11
vâcib bolmaıklığında	11 b / 3

Metnimizde kelime sonundaki ve eklerdeki g ve ğ ' ların büyük bir kısmı düşmemiştir.Buna dair bir örneğe rastladık.

körklüg 13 b / 7

+ lu / + lü ; + lı / + li (> + luğ / + lüg)

Türkçede bu gün çok kullanılan ve sıfat yapan bir türetme ekidir.Metnimizde sık kullanılmakla beraber bu ek kimi zaman uyuma uymaz.Şöyle ki : Düz ünlüler ile yuvarlak ünlüler kimi zaman aynı kelime üzerinde farklı farklı eklenmiştir.

bilgilü 121 a / 18

danıklı	59 b / 13
değişli	35 b / 18
körklü	13 a / 9
tünli	2 b / 14
türlü	12 a / 1
yaşlurak	33 b / 5
yazıklı	11 a / 4

Metnimizde yuvarlak ünlü ve dar ünlü meselesi karışık olduğu için kimi zaman aynı cümlede hem düz hem de yuvarlak şekil kullanılmıştır.

iki türлідür bir türлүsi	44 b / 6
tört türлідür bir türлүsi	70 b / 1

+ ra

Yön eki olup, metnimizde yalnızca bir örnek üzerinde tespit edilmiştir.

songra	5 b / 3 ; 4 b / 17 ; 19 b / 10 ; 76 b / 11
--------	--

+ sız / +siz ; + suz / +süz

Yokluk eki denilen bu ek metnimizde sık bir şekilde geçmektedir.

ansız	15 a / 5
biligsiz	115 b / 16
şekksiz	4 a / 3
şübhesiz	4 a / 3
vâsıtasız	57 b / 1

+ egü

Birliktelik anlamı veren bu ek metnimizde sadece bir kelimedede tespit edilmiştir.

biregü	6 b / 13 ; 20 a / 5 ; 36 a / 10 ; 121 b / 2
--------	---

2.Fiilden İsim Yapma Ekleri:

- ğ+ / - g+

Eski Türkçede kelime ve eklerin sonundaki -ğ / g ' ler Batı Türkçesine geçerlerken düşmüşlerdir.Bu durum Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşmaya da etki etmiştir. Memlûk - Kıpçak eserlerinde de bu şekil bir yuvarlaklaşma mevcut ise de eski imlâ geleneğinin tesiriyle olsa gerek bazı kelime ve eklerde söz konusu ses düşmemiş ; kendisini muhafaza etmiştir.

Fiilden isim yapma eki olan ve genel olarak teşkil eki diye de bilinen - g eki metnimizde bir kaç yerde kendini muhafaza etmiş bir halde kullanılmıştır.Devir ve saha itibariyle bu ekin düşmüş olması gerekirken, eski imlâ geleneğinin tesiriyle kendini muhafaza etmiştir.

arığ	49 b / 7
biligsizlig	115 a / 13 ; 115 b / 16 ;

- k+

yaruk	113 a / 11
-------	------------

- ğı+ / - gi+

Bu türetme eki metnimizde düz şekillidir.	
bilgilü	121 a / 18

- dık+ / -dik +; - duk + / - dük +

Partisip ekleri (Sıfat-Fiil) sıfat olmalarına rağmen, sıfatlar aslen isim menşelidir.Fiilden isim yapma göreviyle kullanılan bu türetme ekinin, metnimizde hem düz hem de yuvarlak şekli mevcuttur.

boldığı	36 a / 5
bolmadığı	5 a / 3 ; 105 b / 1
ittigi	5 b / 18
tidüğümüz	2 a / 15
olundığı	6 a / 15

- gan + / - gen + ; - kan + / - ken +

aytkan	2 a / 7
bolgan	57 b / 7
bilgen	3 a / 16
digenler	8 a / 4
itgen	48 a / 14
olungandin	4 b / 17
yanğulgan	38 b / 3

- ıçı+ / - ıçi+ ; - uçı+ / - üçi+

Bu türetme ekini - ğ + çı ; - g + çi şeklinde ayırmak mümkündür.- ğ ve - g' lerin düşmesiyle bu - ıçı+ / - ıçi+ şekline dönüşmüştür.- ğ ve - g ' lerin düşmesiyle önündeki ünlünün yuvarlaklaşması ile - uçı+ / - üçi+ şeklini almıştır.

bâkı kalıcı	82 a / 2
hılâf itici	75 a / 1
tağyır oluçu	78 b / 9

- ma + / - me +

Bu ek fiilden isim yapma eki olarak mastar isimler yapar. Bu gün Türkiye Türkçesinde de sıkça kullanılan bu ek metnimizde de sıkça kullanılmıştır.

bolmadın	25 a / 14
boşamağa	8 a / 14
bolmağa	25 a / 9
itmege	104 b / 10
sözlemeke	33 a / 8

- mağ+ / - mek +

- ma + / - me+ eki gibi gibi bir mastar eki olup metnimizde bolca kullanılmıştır.Bu eke isim-fiil de denilmektedir.

ağmak	2 a / 5
bilmek	2 b / 8
bolmak	4 a / 3

bozmağ	38 a / 16
dimek	2 a / 8
esrimek	116 a / 9
itmegi	9 a / 14
itmek	81 b / 3
itmeklig	72 a / 13
ğazmağ	102 b / 9
olunmağ	24 b / 1
olunmamağ	5 a / 14
seçmek	61 b / 3
tüşmek	5 a / 6

- uğ +

ayruğ	128 b / 16
-------	------------

3.İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ:

+ a - / + e -

Bu gün Türkiye Türkçesinde de kullanılan bu ek metnimizde de kullanılmıştır.

boşasa	100 a / sf.üstünde
dileseler	7 a / 3
tengemek	75 a / 12

+ la - / + le-

Bu gün Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan bir isimden fiil yapma eki olup metnimizde de yer yer kullanılmıştır.

başla-	3 b / 12
oğurla-	99 a / 17
uyukla-	108 b / 16
vağtlan-	69 b / 16

4.FİILDEN FİİL YAPMA EKLERİ:

- **dir-** / - **dir-** ; - **tir-** / - **tir-** ; - **dür-** / - **dür-** ; - **tür-** / - **tür-**

Metnimizde ettirgenlik yapmak üzere kullanılır.

bildir-	103 b / 13
evlendür-	36 a / 11
indir-	67 a / 13
öldür-	19 a / 19
sözleştir-	66 b / 17

- **güz-** / - **güz-**

körgüzür	71 b / 10
----------	-----------

- **k-**

turuğmak kerek	26 b / 17
----------------	-----------

- **kür-** / - **gür-**

Bu ettirgenlik eki metnimizde nadiren kullanılmıştır.

belgür-	20 a / 6
yetkür-	38 b / 3

- **l-**

Edilgen fiiller türeten bu ek, aynı görevle Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

aytıl-	74 a / 6
beril-	82 b / 11
iştil-	43 b / 18
ödürül-	1 b / 5
yazıl-	2 a / 17
yığıl-	22 a / 6

- n -

Bu ek dönüşlülük eki olarak kullanılmaktadır.

bilin-	2 b / 7
bulun-	10 a / 11
olun-	103 a / 5
öden-	11 a / 7
tilen-	2 a / 5
yin-	34 a / 9

- Ÿ -

Bu ek türettiği kelimelere işteşlik (ortaklaşma) anlamı katar.

itiş-	117 a / 18
sözleş-	66 b / 17
yaraş-	104 a / 13

-t-

Ettirgenlik eki olup genellikle ünlü ile biten fiillere eklenmektedir.Kimi zaman ünsüz ile biten fiillere gelir.Bu ettirgenlik eki iki şekilde tasnif edilebilir.

Ünlü ile biten fiillere:

öğret-	27 a / 16
uzat-	49 a / 14

Ünsüz ile biten fiilere:

ayt-	68 a / 1
korçut-	40 a / 17

YARDIMCI FİLLER:

Bu bölümde bir isimle bir fiil birleşerek yeni bir fiil yaparlar.Bu fiiller bir ismin arkasına gelerek fiiller türetirler.Bunlar bol-, et-, eyle-, kıl-, ol- ' ır.

bar- fiili ile:

Bir isimle birleşerek birleşik fiil yapar.

kıyāşka bar-	66 b / 15
özgeye bar-	85 b / 1

ber- fiili ile:

Bu fiil de it- fiili gibi ünlü değişmesine uğramıştır. Metnimizde hem ber - hem de bir - fiili kullanılmıştır.

cevāb ber-	79 b / 12
danıklık ber-	62 b / 9
danıklı ber-	59 b / 14
fidye ber-	75 a / 16
haber ber-	75 a / 16
icāzet ber-	59 b / 16
selām ber-	108 b / 2
talāk ber-	129 b / 6
talāk bir-	5 a / 6
tevfik ber-	95 b / 10

bol- fiili ile:

āzād bol-	31 b / 11
baıl bol-	4 a / 13
böyle bol-	36 b / 4
dürüst bol-	98 b / 12
evveli bol-	3 b / 5
farz bol-	90 a / 12
ihtimāli bol-	8 a / 13
koymamış bol-	4 a / 11
ma° ruf bol-	33 b / 4
muhtelif bol-	63 a / 14
murād bol-	43 b / 11
muvāfik bol-	81 a / 2
şābit bol-	17 b / 5
şāmil bol-	3 a / 17

et- fiili ile:

Kapalı e sesi, saha özelliği ve Anadolu Türkçesinin tesiriyle i ' ye dönüşmesi sonucunda it - şeklini almıştır.

° amel it-	24 b / 7
beyān it-	54 a / 4
delālet it-	102 a / 5
edā it-	60 a / 10
fidye it-	10 a / 13
fıkr it-	26 a / 6
ıktizā it-	43 b / 3
işbāt it-	77 a / 13
i° tibār it-	117 b / 18
ittifāk it-	118 b / 18
naql it-	74 b / 6
tamām it-	9 b / 6
ta° yin it-	92 a / 18
tecrübe it-	104 b / 10
ziyāde it-	48 a / 6

eyle- fiili ile:

kışāş eyle-	10 b / 4
sür° at eyle-	20 a / 1

kııl- fiili ile:

° ām kııl-	28 a / 6
iñsā kııl-	39 a / 16
° özr kııl-	108 b / 5
tekrār kııl-	117 b / 16

B.İSİM:

1.Çokluk:

İsim çekim eki olan çokluk ekleri metnimizde **+. lar / +. ler** şeklinde geçmektedir.

ağsâmlar	2 b / 8
anlar	2 a / 4
bolğanlar	37 b / 1
kimler	54 b / 13
munlar	7 b / 18
rızklar	79 b / 14
şâfi ^e iler	6 b / 3

2. İyelik ekleri:

Metnimizde II. şahıs iyelik ekleri (teklik- çokluk) I. ve III. şahıs iyelik eklerine göre daha az kullanılmıştır.

I. şahıs teklik: + m

Birinci şahsa örnek olarak sadece bir yerde rastlayabildik. Kelimedeki iyelik ekinin önündeki ünlü düzdür ve ye ile yazılmıştır.

murādım	45 a / 4
---------	----------

I. şahıs çokluk: + mız / + miz

Metnimizde geçen I. çokluk şahıs ekinin ünlüsü düzdür.

aramız	61 b / 2
barçamız	13 a / 1
delîlimiz	6 b / 14
itgenimiz	128 a / 13
katımız	124 b / 2
tidüğümüz	24 a / 13
yolumız	2 a / 6

II. şahıs çokluk: + fız / + fiz

itmegiñiz	9 a / 5
-----------	---------

III. şahıs teklik: + ı / + i ; + sı / + si

atası	29 b / 1
birisi	51 b / 12
bolmadığı	49 a / 16
bolmağı	106 a / 3
bölüğü	13 b / 12
evvelkisi	38 a / 1
hatunu	7 b / 2
ikisi	62b / 8
kaşısı	40 a / 11
kendisi	79 b / 15
sebebi	6 a / 15

III.şahıs çokluk:

oğlanları	29 a / 13
rızıkları	79 b / 14

3.İsim çekimi:

a) ilgi Hali (Genetiv): + nıf / + nif

Ünsüz değışmeleri bölümünde nazal ñ sesinin eklerde bir kaç istisnanın dışında genellikle kef ile yazıldığını söylemiştik.İlgi hali eki metnimizde dar ünlülerle kullanılmış olup ; yuvarlak şekli bulunmamaktadır.

Eksiz ilgi hali:

İlgi hali eki kullanılmadan yapılmış olup, tamlayan durumundaki kelime yalnız haldedir.

ba ^c zılar katı	11 b / 5
kul haqqı	5 a / 13
şâfi ^c i katı	5 a / 12
şeri ^c at hükmi	2 b / 7
tört zıddı	3 a / 12

Ekli ilgi hali:

anıñ	4 a / 17
anlarnıñ	78 b / 16
atasınıñ	115 b / 12
biriniñ	1 b / 12
efrādınıñ	21 b / 5
kısmınıñ	85 b / 13
kulınıñ	4 b / 17
müşterekniñ	24 a / 18
rāviniñ	55 a / 18
seniñ	59 b / 4
üçinçiniñ	4 b / 1

b) Yükleme Hali (Akkuzativ): + nı / + ni

İsimlerden sonra:

bolmaqnı	35 b / 1
emrni	6 b / 9
esāretni	47 a / 14
kısmnı	3 a / 16
kulnı	9 b / 18
murādını	2 b / 17
ta ^c dılını	4 a / 6
talāqnı	5 a / 8

İyelik eklerinden sonra:

aqsāmlarını	2 b / 8
birisini	4 b / 14
hükmini	4 a / 10
sebebini	6 a / 16
tarıķalarını	2 b / 17

Zamirlerden sonra:

anlarnı	6 a / 4
kendüsini	8 a / 14

muni 2 a / 4

+ n

Bu yükleme hali eki iyelik eklerinden sonra gelir.

elin	10 b / 13
evvelkin	63 b / 12
ma ^e nîlerin	3 b / 6
mecâzın	32 a / 18
mişlin	5 a / 3
özgesin	44 a / 15
tertûblerin	3 b / 4

c). Yönelme Hali:

Metnimizde yönelme hali hem + ça ile hem de + ga ile yazılmış olup ince şekli + ke ' dir.Arap harfli metinlerde kef harfi ile ke mi yoksa ge mi yazılmak istenmiştir? Bunu tespit etmek güç olduğu için ince sıradan gelen yönelme halini + ke ile gösterdik.Yönelme hali eki metnimizde iyelik eklerinden sonra + a / + e ile gösterilmiştir.

İyelik eklerinden sonra: + a / + e

âhirine	35 b / 1
aşlına	17 b / 13
birine	3 b / 4
evvelkiye	35 b / 18
ğayrına	5 b / 10
könğline	71 b / 10

Bir kaç yerde yönelme hali eki + n̄ga şeklinde geçmektedir.

aṅga	66 b / 15
muṅga	30 b / 2
iki kelimedede yazım yanlış olduğunu tahmin ediyoruz.	
biregüye	36 a / 10
talâka	36 b / 18

Kimi zaman da dönüşlülük zamiri "kendü" kelimesine yönelme hali eki eklenmiştir.

kendüye	64 a / 2
kendüzine (kendü+ öz)	38 b / 11

+ ğa

anlarğa	2 a / 4
bolmağa	25 a / 9
emrğa	6 a / 11
birisığa	53 b / 14
hükmgä	91 b / 17
izhärğa	4 a / 18
sözğa	52 b / 18
tekrärğa	7 a / 9
yolğa	120 a / 11

+ ka / + ke

ayırmağka	4 b / 14
fi ^c ilke	6 a / 11
hükmkä	96 a / 8
imdike	58 b / 18
oruçka	16 a / 7
ödemeklikke	13 b / 10
özgeke	16 a / 14
sebebke	125 b / 16
tegreke	8 a / 7
tenzilke	72 b / 6

d) Bulunma Hali (Lokativ): + da / + de

Metnimizde "ušta" kelimesindeki + ta bulunma hali eki dışında bu hal eki + da / + de olarak kullanılmıştır.

eksikde	63 a / 17
---------	-----------

hukûkda	58 b / 8
itmekde	2 b / 14
kadarda	76 b / 7
muşaflarda	2 a / 17
şeri ^c âtda	31 a / 8
talâkda	44 a / 5
^c umûmda	23 b / 14
uşta	77 a / 6
yılda	11 a / 2

İyelik ekli kelimelerden sonra:

katımızda	5 a / 14
katında	5 a / 12
küninde	6 a / 4
mezhebinde	2 b / 4
tahtında	3 b / 1

e) Ayrılma hali (Ablativ):+ dan / + den ; + dın / + din

Metnimizde hem + dan / + den ' li hem de + dın / + din ' li kelimeler mevcuttur.Eski şekil olan + dın / + din ' lerin hem sahanın özelliği hem de Anadolu Türkçesinin tesiriyle + dan / + den ' li şekillerin oluştuğunu düşünmekteyiz.

+ dan / + den

andan	33 b / 5
anlardan	47 b / 4
bizden	44 a / 15
bolğandan	19 b / 10
bolğanlardan	37 b / 1
hurûfu'l- me ^c âniden	38 b / 1
itmezden	35 b / 10
kendiden	64 a / 2
mecâzdan	30 b / 6
müşterekden	24 b / 6
şâfi ^c iden	29 a / 7

İyelik ekli kelimelerden sonra:

bolġanundan	21 a / 4
ġocâlarından	35 b / 15
ittüğinden	23 a / 13
ķılınmadığından	129 b / 3
satġanundan	72 b / 17

+ dın / + din

andın	114 a / 3
bilgendi	76 b / 11
du ^c âdın	5 b / 11
ġâşlardın	5 b / 9
iltimâsdın	5 b / 11
itmekdin	7 b / 12
munlardın	7 b / 18
öldürmekdin	19 a / 19
taķdirdin	66 a / 18
uyķudın	111 a / 8
zevcdin	36 a / 11

İyelik ekli kelimelerden sonra:

bilinmezligindin	62 b / 1
birisidin	4 b / 14
bolġanındın	4 a / 6
cihetindin	2 b / 14
cinsindin	59 b / 3
emrindin	6 a / 8
mâlındın	131 b / 1

f). Vasıta hali eki (İnstrümental):

Metnimizde + n vasıta hali eki kullanılmamıştır. Bunun yanında "birle" ve "bile" kelimeleri sıkça kullanılmıştır. Aslen edat olan "birle" ve "bile" nin vasıta hali için şu

örnekleri tespit edebildik.

birle

anıñ birle	12 a / 14
aşl birle	83 a / 2
delil birle	4 a / 12
dimek birle	22 a / 14
imān birle	110 b / 1
itmemek birle	11 a / 3
līsān birle	117 a / 9
meşnûe birle	95 b / 2
nefsi birle	44 b / 1
taḥkīk birle	63 a / 11
vāsıta birle	35 a / 13

bile

aşl bile	81 a / 11
bolğan bile	2 a / 11
bolmaḡ bile	14 b / 15
bolmaḡlıḡı bile	41 b / 10
icāzet bile	5 a / 18
ikisi bile	62 b / 4
isrāf bile	119 b / 14
küç bile	116 a / 10
naẓm bile	2 b / 2
öpmek bile	102 a / 12
söz bile	6 b / 14
yaḅılmaḡ bile	129 b / 5

g). Eşitlik Hali (Ekvativ):+ ça / + çe eki ile yapılmakta olup daha önce isimden isim yapma ekleri bölümünde bahsedilmişti.

barça	26 b / 18
ḡālinçe	4 a / 10
ḡilāfınça	113 b / 8

parŝiçe

2 b / 4

4.Aitlik eki: + ğı ; + kı / + ki

Aitlik eki kimi zaman zamir veya isimden isim yapma eki olarak kabul edilmiştir.

Yalın kelimelerin sonunda:

burunķı	36 b / 10
dünyādaĝı	113 a / 9
evvelki	29 a / 5
öngdüнки	72 a / 17
sonĝraĝı	54 b / 14
sonĝraķı	74 b / 15

İyelik eklerinden sonra:

ħadiŝındaĝı	64 a / 8
ħakkındaĝı	9 b / 3

5.ZAMİR:

Metnimizde geçen zamirleri iki bölüme ayırdık:

a)Şahıs zamirleri

b)Dönüşlülük zamirleri

a)Şahıs zamirleri:

I.Şahıs teklik:

Metnimizde teklik birinci şahıs zamiri olarak sadece bir yerde geçtiğini tespit ettik.

cem ^c iter-men	29 a / 8
---------------------------	----------

II.Şahıs teklik:

sen	59 b / 4
sin	75 a / 12
azalgay-sen	62 a / 14
bilgey-sin	3 b / 5
tercih itgey-sen	64 b / 18

III.Şahıs teklik:

Metnimizde hem ol hem de o kullanılmıştır.

anıñ	4 a / 17
o	40 a / 2
ol	2 a / 1
onıñ	41 a / 5

I.Şahıs çokluk:

biz	127 b / 16
bizim	5 b / 6

II.Şahıs çokluk:

aytır-siz	54 a / 1
dir-siz	30 b / 1
sizniñ	6 a / 5

III.Şahıs çokluk:

anlar	78 b / 5
-------	----------

b). Dönüştülük Zamirleri:

Zamirler içerisinde gösterilen kendi (hkendü) kelimesi dönüştülük zamiri olarak metnimizde geçmektedir.

Dönüştülük zamiri olarak kendi ve kendüz (kendi + öz) kelimelerini tespit ettik.

kendi (kendü)

kendiden	64 a / 2
kendisi	79 b / 15
kendüsi	8 a / 14

kendüz

kendüzine(kendi + özine) 38 b / 11

6.İŞARET SÖZLERİ:

bu / mu

Metnimizde hem bu hem de mu kullanılmıştır.

bu	2 a / 4
munçılayın	18 a / 16 (bk. + çılayın İsimden isim yapma eki)

İlgi hali:

munıñ delili	85 a / 1
munıñ şartı	37 a / 8

Yükleme hali:

munı 2 a / 4 ; 3 b / 9

Yönelme hali:

munğa 30 b / 12

Bulunma hali:

munıda 39 b / 15

Ayrılma hali:

munıdın 9 a / 15

ol

Şahıs zamiri olarak kullanılışı için şahıs zamirleri bölümüne bakılmalıdır.

andın	76 b / 9
anıñ	6 a / 18
anlardın	2 a / 4
anlarğa	2 a / 4
anlarnıñ	2 a / 4
o	41 a / 5
ol	50 a / 16

uş

uş	20 b / 6
----	----------

7.Belirsiz Sözlər:

Cümle içerisinde değişik görevlerde bulunan bu sözlər kimi zaman belirsiz sıfat, kimi zaman da zamir durumundadır.

barça	26 b / 18
biri	51 b / 12
kimerse	2 a / 6

8.SIFATLAR:

Aslen isim olup cümledeki durumuna göre sıfat olurlar.

Sıfat Dereceleri:

Metnimizde sıfat derecelenmesi (karşılaştırma) + raq / + rek ile yapılır

açıkraq	51 b / 17
artıkraq	62 b / 13
eksükre	26 a / 15
haqıkraq	51 b / 11
qatraq	111 a / 8

tamāmraķ	51 b / 12
yaşlurak	33 b / 5
yigrek	38 a / 16

9.SAYILAR:

a) Tek kelimededen ibaret sayı sözleri:Metnimizde geçen sayılar şunlardır:

bir	100 b / 1
iki	90 a / 12
üç	4 b / 1
tört	2 a / 3
beş	52 b / 8
altı	3 a / 18
yidi	111 b / 3
on	63 b / 7
yigirmi	3 a / 16
kırk	84 b / 5
seksen (sekiz + on)	3 b / 8

b)Sıra sayı sözleri:

birinçi	42 a / 16
ikinçi	2 b / 17
üçinçi	16 a / 12
törtinçi	3 a / 9
beşinçi	34 b / 2
altınçı	3 a / 18
yidinçi	129 b / 10
toķuzınçı	112 b / 9

c) Topluluk sayı sözleri:

Topluluk eki yapan + aģu / + egü ekini isimden isim yapma ekleri bölümünde işlenmişti.Bu ekin sadece bir sayısına eklendiğini tespit ettik.

biregü	7 b / 2 ; 20 a / 5 ; 121 b / 2
--------	--------------------------------

10.ZARFLAR:

Cümle içerisinde zarf görevinde olan kelimeler aslen isim olmalarına rağmen, zarf-fiil ekleri ile fiiller zarf olarak görev yapabilmektedir.

a). Yer zarfları:

eksikde	63 a / 17
hukûkda	58 b / 8
kadarda	76 b / 7
katımızda	5 a / 14
küninde	6 a / 4
mezhebinde	2 b / 4
muşaflarda	2 a / 17
şerîc atda	31 a / 8
tahtında	3 b / 1
talâkda	44 a / 5

b). Zaman zarfları:

(bilgendif) song	37 a / 9
imdi	15 a / 11
imdike tegin	58 b / 18
songra	19 b / 10
(andın) song	129 a / 13
burun	114 b / 17

c). Miktar zarfları:

barça	26 b / 18
çok	28 a / 1
köp	61 a / 16

11.BAĞLAÇLAR:

Genel olarak iki cümleyi ya da kelimeyi bağlayan sözlerdir.

bile

ebû hanîfe bile ebû yûsuf	98 a / 13
ķur' ân tidügümüz nazm bile ma° nîniñ ismi turur	2 b / 2
ķarām itiçi āyāt bile ķarām itiçi āyāt	63 b / 13
sağlık bile ° aql ne ise bu daķı ançılایındur	108 a / 3

birle

Metnimizde birle sözü genellikle edat olarak kullanılmıştır.	
ķur' ân birle taķı ķadiş birle	90 b / 5

daķı

anı daķı bilmek kerek	1 b / 13
beşinçi kısım daķı bar durur	3 a / 17
bir kişike daķı vaşiyet itse	18 b / 1
bir sebep daķı budur	100 b / 1
delîl-i āķir daķı bu durur	113 a / 4
ğayretiniñ tariķasına daķı vāķi° bolur	50 b / 14
ikisinde daķı farz bolsun	90 a / 12
munıñ ° aksi daķı bardur	34 a / 6
ruķşat bulmaķnı daķı ihtimāl iter	131 a / 18
zahrğa daķı dirler	24 a / 16

taķı

anıñ eşeri taķı hafî boldı	85 a / 14
aşlğa taķı halkğa	97 b / 10
aytur taķı bu senet iki türlidür	50 b / 17
evveli boldıķı üçün taķı ebû hanîfe ķatında	33 a / 1
ķazādur taķı ķazā ol durur kim	8 b / 10
oğlan anası ķarnında birikir taķı doğar	115 a / 8
oğlanları üçün taķı ķulları üçün	29 a / 12
şekksiz şubhesiz taķı beyān bolmaķ ihtimāl itmez	4 a / 3
vācib boldı taķı ķatā birle	129 b / 5

12.EDATLAR:

Aslen Arapça bir kelime olan edat, alet veya araç anlamına gelir.Tek başlarına bir anlam ifade etmeyip, cümlede diğer kelime veya kelime grupları arasında ilgi kurar.

a) Çekim Edatları:

ayruk

vâcib itti ayrukında aytmadı 128 b / 16

başka

anlarnıñ ol ihtilâflarındın başka bar-ısa 75 a / 6

bile

° avrat bile zinâ itmek 131 a / 8

cemâ° at bile namâz kılmak 51 a / 1

icâzet bile bolur 5 a / 18

ikisi bile ° amel itmek 62 b / 4

küç bile içirmek kibi 116 a / 10

birle

bir türlü evşâflar birle zâ' id olundu 27. a / 2

îmân birle şâbit bolur 110 b / 1

° inâyet birle meşgûl itip 9 b / 13

qalb.birle taşdıq itmek 50 a / 11

kendi nefsi birle 44 b / 1

ma° nı birle câyiz bolur 60 a / 16

mu° addel bolmak birle 57 a / 12

tört yol birle 90 b / 9

vârişini öldürmek birle 107 b / 6

burun

eşyâlarınñ burun ismi	27 a / 14
tekellüm itmezden burun	35 b / 10

eyle

eyle bolsa h̄ās bile ° amel itmemiş bolur	4 b / 2
eyle bolsa talâk-ı vâki° bolmaq	5 a / 12

kerek

beyân itmek kerek	61 b / 3
bilmek kerek	76 b / 12
turuqmaq kerek	26 b / 17

kibi

Yalnız isimlerden sonra:

hurma kibi	34 a / 10
huşûş kibi	66 a / 9
incîr kibi	34 a / 10
namâz kibi	11 b / 8
zekât kibi	11 b / 8

Mastar ekinden sonra:

baḡlamak kibi	51 a / 1
namâz kılamak kibi	9 b / 4

Sıfat-fiil ekinden sonra:

delâlet itgen kibi	8 a / 18
--------------------	----------

köre

anıñ hâcetine köre	114 a / 8
anlarga köre	2 a / 4
özge hislerke köre	7 b / 1

öngdün

Bu edat " önce " anlamında olup, genellikle + dan / + den ; + dın / + din ayrılma hali eki ile birlikte kullanılır.

bizden öngdünkilerniñ şerâi° i	72 a / 17
emr-i harâmdın öngdün	6 b / 2
rivâyet itmezdin öngdün	60 b / 12

ötri / ötrü

Metnimizde ötri / ötrü şekillerinin her ikisi de kullanılmaktadır.

° âm bolğanından ötri	28 a / 5
andın ötrü	114 a / 3
aşl bolğanından ötrü	21 a / 4
ittüginden ötrü	23 a / 13
mensûh bolğandın ötri	25 b / 17
mundın ötri	17 a / 15

tegin

âhir vaktka tegin	91 b / 1
imdike tegin	58 b / 18
i° tisâlke tegin	63 a / 12

üçün

anıñ üçün	101 a / 11
beñgediği üçün	20 a / 15
kefâret bermek üçün	63 a / 3
ma° nı ma° lûm üçün	3 b / 13
seçmek üçün	61 b / 3

üzre

tekrâr bolmaqlığı üzre 77 b / 5

özge

bizden özge 44 a / 15

kendiden özge 64 a / 2

munlardın özge 57 b / 17

B.BAĞLAMA EDATLARI:

imdi

"imdi" edatı cümle başı edatı olarak metnimizde sıkça kullanılmıştır.

imdi bu qur' ân tidüğümüz	2 b / 2
imdi ebû hanîfe	117 b / 15
imdi haber-i vâhid tidüğümüz	55 a / 2
imdi iki taraftan dağı emr bolur	76 a / 7
imdi kitâb sözine kirdük	1 b / 7
imdi munlarnıñ arasında	63 b / 14
imdi vaqt sebep bolmaz	15 a / 11

kaçan kim

Bu cümle başı edatı "ne zaman, ne zaman ki, - dığı zaman" anlamlarına gelir.

kaçan kim âhiretde bir neme bolsa	36 a / 17
kaçan kim biregü oğlanları üçün	29 a / 11
kaçan kim bir söz tekrâr olunsa	23 b / 3
kaçan kim cezâ yirinde bolsa	128 b / 18
kaçan kim iki hadîş biri birine	62 a / 2
kaçan kim şabr itse	131 b / 3
kaçan kim tekrârğa ihtimâli boldıysa	8 a / 13

kim

Bu bağlama edatı " kaçan " ile beraber kullanıldığından dolayı örnekleri için

"kaçan kim" e bakılmalıdır.

ušta (uş + ta)

Metnimizde cümle başı edatı olarak kullanılmıştır.

ušta bu ihtilâfın fâ' idesi bu durur	8 a / 15
ušta ebû hanîfe mezhebinde	2 b / 3
ušta munda mu ^c ârize yok turur	64 a / 15
ušta munî delîli hafîdür	85 a / 4
ušta munlarda kâmil murâd olunur	34 a / 6

yana

yana niyyet itse	30 b / 2
yana talâk-ı vâki ^c bolur	109 b / 13

C.KUVVETLENDİRME EDATLARI:

oķ / öķ

Eklendiği kelimenin anlamını kuvvetlendirdiği gibi, kelimeye "bizzat, dahi" anlamları da katar.

ançılaysın oķ	51 a / 15
---------------	-----------

D.KARŞILAŞTIRMA EDATLARI:

kerekse.....kerekse

kerekse ķable' l-duĥûl bolsun kerekse ba ^c de' l-duĥûl bolsun	45 a / 15
kerekse ol emr ĥarâmdın öngdün bolsun kerekse soņgra bolsun	6 b / 1-2
kerekse ol şeyniñ bir zıddı bolsun kerekse ezdâd bolsun	48 b / 12
kerekse taķı ne-ķadar kerekse anıñ birle ķılsa câyizdür	98 a / 7

E.SORU EDATLARI:

ķaysı

ķaysı kişi	103 b / 16
ķaysısın	40 a / 11

mı / mi

Aslen ek olan bu soru edatı Eski Türkçeden günümüze kadar kendini muhafaza etmiştir. İlk zamanlar bu edatın yuvarlak şekli bulunmadığı için, uyum dışı kalmıştır. Daha sonra ekleşerek uyuma tabi olmuş ve sonuçta yuvarlak şeklini düşürmüş; düz şekli olan mı / mi kalmıştır. Metnimizde sadece düz şekli kullanılmıştır.

degül midür	8 a / 9
on kün mi bolğay	63 b / 7
öngdün midür soņgra mıdur	60 b / 13

C. FİLLER:

Bir kaç yüz yıldan beri yazılı metinler sayesinde, seyrini takip edebildiğimiz Türkçenin, her halde en istikrarlı bölümü fiillerdir. Çünkü fiiller Türkçedir, başka bir dilden alınmış fiil mevcut değildir.

Fiiller, en eski Türkçe devrinden itibaren çeşitli değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmişlerdir. Genel olarak Türkçenin bir kaç ünlü ve ünsüz değişimleri, göçüşme, hece kaybı gibi bir takım fonetik ve morfolojik farklılıkları bulunsa da fiiller, çok küçük değişikliklerle, günümüze kadar gelmişlerdir.

Fiilden isim yapma ekleri ve isimden fiil yapma ekleri ve fiilden fiil yapma eklerini türetme bölümünde anlattığımız için burada bu konuya tekrar girmeyeceğiz.

1. FİLLERDE KİP:

a). Emir:

I. Şahıs teklik:

nikāh iteyim	118 b / 12
--------------	------------

II. Şahıs teklik:- ğıl / - gil

āgāh bolġul	3 b / 9
bilgil	1 b / 9
eytgil	2 a / 3
itgil	2 a / 6

3.Şahıs teklik:

āzād bolsun	21 a / 6
ħarāmdın öngdün bolsun	6 b / 2
muṭlaḳ bolsun	7 a / 10
terciħ olunsun	95 b / 12
uluġ bolsun	81 a / sf. kenarında

II.Şahıs çokluk:

siz aytıñız	79 a / 13
-------------	-----------

b) Geçmiş Zaman:

1.Görülen geçmiş zaman: - dı / - di; - tı / - ti ; - du / - dü; - tu / - tü

Şahıs ekleri:

Metnimizde geçen şahıs eklerinin bir bölümünün ekleşmediği, şahıs zamiri şeklinde bulunduğu tespit edilmiştir. Metnimizde tespit edebildiğimiz şahıs ekleri şunlardır:

I.Şahıs çokluk:

aldıḳ	6 a / 8
ayttıḳ	115 a / 2
didik	7 a / 17
ittik	4 b / 9
ittük	4 b / 18
keldik	26 a / 17
kılduḳ	28 a / 7

II.şahıs çokluk:

° amel itmedingiz	4 b / 4
aşmaz didingiz	24 a / 5
ķabilindin tidingiz	66 b / 7
kördüingiz	10 a / 15

III.şahıs teklik:

kerek-i-di	3 a / 18
iķtirāz eyledi	5 b / 12
ķazā itti	6 a / 5
şāfi° ĩ ayttı	5 a / 7
tamām bolmadı	129 a / 8
uyukladı	9 b / 6

III.şahıs çokluk:

dāhil bolmadılar	29 a / 15
imāmeyn ayttılar	38 a / 6
munı ayttılar	68 a / 1
sükût ittiler	74 b / 13

2.Öğrenilen geçmiş zaman:

- mış / - miş

Bu ekin Sıfat-fiil olarak da kullanıldığı bilinmekte olup, devrin özelliği dolayısıyla yuvarlak şekli bulunmayıp, düzdür.Metnimizde sadece teklik III.şahıs için örnekler bulunmaktadır.

dimiş	2 b / 1
doğurulmuş	122 b / 12
kesmiş	94 a / 12
kidermiş	4 a / 10
ķoymamış	4 a / 11
olunmamışdur	70 b / 3

olunmuş	26 b / 16
yazılmış	2 a / 7

- p - tur / - p - tür < -p - turur; - p - dur < - p- durur

- p zarf-fiil eki ile tur - yardımcı fiilinin geniş zaman şekli turur ile kullanılmasıyla teşkil edilmiş olup; anlam olarak öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmektedir.

hâfî bolup durur	26 a / 10
ittifâk bolup tururlar	6 b / 13
kelmeyip durur	24 a / 11
koşuyup turur	6 b / 15
muḥâtab olup tururlar	11 a / 15
vaḥy olunmayıptur	72 a / 3
vaz ^c olup turur	44 b / 18

c). Geniş zaman:

Metnimizde kullanılmış olan geniş zaman ekleri şunlardır: - ar - er ; - ır /

- ir; - ur / - ür. ve - r. ' dir.

I.şahıs teklik:

Yalnızca bir yerde geçmektedir.

cem ^e . iter - men	29 a / 8
-------------------------------	----------

I.şahıs çokluk:

biz aytır-biz	89 b / 5
cevâb berir-biz	127 b / 16
iḳtidâ iter-biz	71 a / 7

II.şahıs çokluk:

aytır-siz	54 a / 1
cem ^e olunmaz dir - siz	30 b / 1

III.şahıs teklik:

aytır kaçan kim	87 b / 2
ayur semâvidin beşinçisi	108 b / 6
az olur	74 a / 16
bu anlardın çıkar	2 a / 4
cevâb aytır	35 a / 16
kabûl itmes bolur	37 a / 14
lâzım kelir	84 a / 18
mu° âmele tiler	11 a / 15
muķâbil olunır	3 a / 3
seksen kısmdın çıkar	3 b / 10
tenâvul iter	4 a / 2

III.şahıs çokluk:

birisidin ayıрмаķka dirler	4 b / 14
emr. dirler	6 a / 11
iķtimâli bardur dirler	8 a / 4

d) Şimdiki zaman:

Metnimizde şimdiki zaman ekleri kullanılmamış olup; bazı geniş zaman eklerinin şimdiki zaman anlamını karşıladığını tahmin etmekteyiz.

Metnimizde iki yerde ekin eski şekli olan - yorur kullanılmıştır.

inkâr ite yorur	86 a / 2
köreyorır sen	6 b / 15

e) Gelecek zaman:

Metnimizde gelecek zaman eki sıklıkla kullanılmıştır.Bu ekler şunlardır:

- ğay / - gey ; - kay

Aslen ekin - ğay / - gey olması gerekirken ; bazen ünsüz uyumuna uğrayarak - kay olduğu da görülmektedir.

I.şahıs teklik:

timegey - men 33 b / 17

II.şahıs teklik:

azalgay- sen 62 a / 14

bilgey- sin 3 b / 5

ta^e diyye ittürebilgey- sen 83 b / 9

tercih itgey- sen 64 b / 18

III.şahıs teklik:

hâşıl bolmağay 26 a / 4

ihtimâli bolmağay 50 a / 7

istidlâl itgey 2 a / 8

kırnağ bolmağay 26 a / 4

mûcib bolmağay 5 b / 6

rükû^e itgey 85 a / 16

tercih olunmağay 94 a / 4

yarağay 42 a / 1

III.şahıs çokluk:

aytmağaylar 2 b / 3

cevâb aytğaylar 7 a / 5

dimegeyler 2 b / 3

tigeyler 8 a / 2

f) Şart:

Eski Türkçede - sar / - ser olan bu ek metnimizde - sa / - se şeklinde geçmektedir.

II.şahıs teklik:

baĸar isenĸ	16 b / 4
fiĸr itsenĸ	20 a / 2
ta° lîl itsenĸ	89 b / 8
yigirmini trtke ursanĸ	3 b / 8

III.şahıs teklik:

and içse	33 b / 17
° atf itse	5 a / 10
doĸar bolsa	33 a / 14
du° ā bolsa	5 b / 12
ĸatunına aytsa	46 b / 11
iki ĸul satsa	20 b / 7
oĸlan toĸursa	48 b / 7
şābit bolsa	80 b / 9
şirkke i° tikād itse	104 b / 17
talāk birse	5 a / 6
tekrār olunsa	8 a / 10

III.şahıs çokluk:

dileseler	21 a / 6
ittifāk itseler	109 a / 7
kelmedi diseler	119 a / 14
müvāza° a itişseler	117 a / 18
tesmiye itmemiş bolsalar	5 b / 7

g). istek: - a / - e

Metnimizde sadeceiki yerde geçtiğini tespit edebildik.

anı kabûl ite	9 b / 16
tekrār oluna	16 b / 12

2.OLUMSUZLUK:

a). Emir:

kerekse bolmasun 7 a / 11

b). geçmiş zaman:

° amel itmemiş bolur 5 a / 1
eksik bolmadı 2 a / 6
fi° ilindin almadık 6 a / 9
ma° lûm bolmadı 104 a / 2
mişliyyet bulunmadı 10 a / 11
tesmiye itmemiş 5 b / 6

c). Gelecek zaman:

° âm bolmağay 41 a / 18
aytmağaylar 2 b / 3
câyiz bolmağay 25 b / 18
hâşıl bolmağay 26 a / 4
işitilmegey 43 b / 18
ihtimâli bolmağay 50 a / 7
ilhâk olunmağay 29 a / 2
munğalib bolmağay 9 b / 9
murâd olunmağay 7 b / 18
timegey - men 33 b / 17
tercîh olunmağay 94 a / 4

d). Geniş zaman:

Geniş zamanın olumsuzu - z eki ile yapılır. Bu ek olumsuzluk yapan - ma / - me ile birleşerek - maz / - mez şeklinde kullanılmaktadır. Metnimizde bu ekin - mas / - mes şekli de kullanılmıştır.

ânğa yaraşmaz 104 a / 13
bilinmez 2 b / 7
câyiz bolmaz 4 a / 6
dimezler 6 b / 14
fâ' idesi bolmaz 8 b / 3
iktizâ itmez 7 a / 9

lāzım bolmaz	112 b / 6
men° eylemez	60 b / 16
muḥāṭab olunmaslardur	11 a / 15
murād olunmaz	34 b / 4
sebeb bolmaz	15 a / 11

3.SIFAT-FİLLER (PARTİSİP):

= dık+ / = dik+ ; = duk+ / = dük+ ; = tıķ+ / = tik+

boldığı cihetdin	4 a / 3
boldığı için	4 a / 4
intikāl ittigi	96 b / 4
men° ittigi için	5 b / 18
mevcûd bolmadığı için	105 b / 1
müstakıl boldığı için	36 a / 5
tidüğümüz	2 a / 15

= ğan+ / = gen+ ; = kan+

aytқан kişi	2 a / 7
bilgendin song̃	3 a / 16
delâlet itgen lafz	48 a / 14
keçgen yigirmi kısmını	3 a / 16
münkaṭi bolğanlar	57 b / 7
vaz° olungandın song̃ra	4 b / 17
yok digenler	8 a / 4

= ğı+ / = gi+

bilgilü turur	121 a / 18
---------------	------------

= mış+ / = miş+

icâzât birilmiş kişi	59 b / 18
saṅga yetişmişde	59 b / 8
timişi murād olunır	32 a / 14

- ır+ / - ır+ (geniş zaman sıfat-fiili)

tamām olunırğa muhtāc 128 b / 11

olumsuz şekli:

bilinmezligindin 62 b / 1

4.ZARF-FİLLER (GERUNDIUM):

Aslen fiil soylu olan bu kelimeler zarf-fiil ekleri alarak cümle içerisinde zarf durumunda kullanılırlar.

- a / - e

Birleşik fiillerde bağlayıcı durumunda kullanılırlar.

aytaberür 23 b / 4

aytaturur 82 a / 4

olabilir 22 b / 17

olabilmez 11 a / 9

ta^c diyye ittürebilgey- sen 83 b / 9

- dukça / - dükçe

kirdükçe 38 a / 7

- gâç / - geç

münkaṭi^c bolgâç 63 a / 12

şâri^c bolgâç 46 b / 14

- gânda / - gende

Partisip eki - gan / - gen ile bulunma hali ekinden oluşmuş olup eklendiği kelimeye zarf görevi yükler.

eyle digende	67 a / 2
fevt bolganda	9 a / 13
mu ^c ârize bolganda	3 b / 5

- inça / - inçe

bulunmayınça	44 a / 10
cem ^c bolmayınça	101 b / 7
muẓâf bolmayınça	15 a / 12
tartınça	6 a / 5

- ıp - ip; - up / - üp; - p

alıp	9 b / 16
añgıp	6 a / 16
dip	29 a / 8
dönüp	18 b / 14
tartıp	6 a / 5
temessük itip	72 b / 17
tip	1 b / 10
tüşüp	102 b / 10
uyuklap	108 b / 16

Birleşik fiillerde bağlayıcı durumunda:

ittifâk bolup tururlar	6 b / 13
koyp turur	6 b / 15
olunp turur	4 a / 18
vaḥy olunmayıptur	72 a / 3
vaz ^c olunp turur	40 b / 5

- ken

Ses uyumuna uymayan bu ek aşağı yukarı Türkçenin bütün devrelerinde kullanılagelmiştir.

oturmışken tursa	47 b / 10
------------------	-----------

- u / - ü

diyü

40 b / 11

5.YARDIMCI FİLLER:

Metnimizde yardımcı fiil olarak şunlar kullanılmıştır:

bil-

ittürebilgey-sen	83 b / 9
ķurb olabilir	22 b / 17
ma ^e lûm olabilirmez	11 a / 9

ber-

aytaberür	23 b / 4
-----------	----------

tur-

aytaturur	53 b / 12
-----------	-----------

-p. +. tur-

Geçmiş zaman ifadesi de verdiği için ilgili bölümlerde örnekleri verilmişti.

ħafî bolup - dur-	26 a / 10
ittifāk bolup - tur-	6 b / 13
ķoyıp - tur -	6 b / 15
vaħy olunmayıp - tur	72 a / 3
vaz ^e olunıp - dur	17 b / 9

IV.CÜMLE

BİLGİSİ

Türkçede isim cümlelerinde bildirme olarak er - ve daha sonra bunun yerini alan . tur - yardımcı fiilleri kullanılmakta idi. tur - fiilinin geniş zaman şekli olan turur ve metnimizde kullanılan durur şekillerinin sonundaki geniş zaman ekleri düşünce + tur ve + dur şekilleri kalmıştır.

a). er. - . . . fiili:

Metnimizde, saha itibariyle er - şeklinin olması gerekirken, gerek eski imlâ geleneğinin tesiriyle olsun gerekse Anadolu Türkçesinin tesiriyle olsun bu yardımcı fiil ir- şeklinde geçmektedir.

arı degül- imiş	24 b / 11
ismi yok- idi	27 a / 14
kerek- idi	3 a / 18
ma° lûm idi	69 a / 16
ol kim irse	103 b / 2
özge kim irse	57 b / 17
şavm idi	9 a / 12

b). tur. - . fiili:

turur

° adâleti turur	80 b / 13
° amel itmek- turur	122 b / 5
eksik turur	83 a / 18
kaşd turur	33 b / 13
lafz turur	3 b / 12
mecâz turur	30 b / 4
muṭlağ- turur	5 a / 1
sebebi turur	6 a / 15
şart turur	112 b / 12
taşdıḡ turur	52 a / 7

durur

Ses uyumuna uydurabilmek için kimi zaman dūrūr şeklinde de okuduk.

bar durur	3 a / 17
bâṭıl durur	118 a / 12
bolmağ durur	48 b / 3
bu durur	107 b / 2
° ilm dūrūr	55 a / 12

mütevâtır durur 2 b / 1

- tur / - tür

bilmektür 3 b / 6
hâştur 2 b / 14
hâkıktur 6 a / 12
muhteliftür 80 a / 2
müşterektür 2 b / 15

- dur / - dür

ançılâyındur 31 a / 13
anıñ nazîridür 76 a / 1
emr oldur 5 b / 9
ekşeri uçdur 43 b / 12
istemek tarafıdur 59 b / 1
tört türlüdür 2 b / 14
zarûridür 27 b / 18

c). Olumsuz bildirme:

degül

Metnimizde Harezmi Türkçesine has emes (veya imes) şekli mevcut olmayıp metnimizin Memlûk- Kıpçak sahasına ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

aytқан kişi hâlî degül 2 a / 7
bildürmege kâdirdür ° âciz degül 28 a / 2
danıklık bermek nikâhda câyiz degül 81 b / 9
fi° ilni üçün mûcib degül 5 b / 17
kur' ân parsîçe naql olunmış degüldür 2 b / 5
özgeniñ tili birle sözlemek mümkün degül 130 a / 13

Fiil cümlelerinde kullanılan - tur / - tür ; -dur / - dür ve - turur / - durur şekilleri de fiile ihtimal anlamı katmakla birlikte bu eke kuvvetlendirme eki de denmektedir.

kur' ân turur kim tenzîl olunmuştur 2 a / 16
şifatlanmışdur 22 b / 16

važ° olunmuştur	5 a / 17
važ° olunmuş turur	4 b / 6

İsim cümlesi örnekleri:

anıñ için- kim kazâ ramazânda niyyet-i ta° yin itmek şart- tur	92 b / 1
hiç hâl birle andın sâkiñ bolmaz imdi bu imâmeyn kavli- durur	46 b / 8
hurûfu' l- me° aniden bir dağı gayrdur	45 b / 14
ictihâd-ı şahîh bolğan yirde cehl itmek- kibi- turur	115 b / 8
iki türlüsi dağı mecâzdan- dur birisi birindin tamâmrağ- dur	51 b / 12
imdi kavli- i şahîh bizim katımızda bu- durur	71 a / 4-5
imdi munlarnıñ ictimâ° ı mecâzdur	24 a / 16
ismü' l- ° ilm ya° nı ismü' l- cins vücûdını icâb itmek için- dürür	127 a / 13
nazm cihetindin bu dağı dört türlüdür	2 b / 14

Fil cümlesi örnekleri:

imdi anğa umûr- ı şer° iyye bilmemek ° aded bolur	115 b / 17- 18- 19
pes ikinci ramazân meşeli bolmadığı için câyiz bolmadı	9 a / 15
pes şekk birle dâhil bolmağay . dir cevâb berilir	82 b / 11
ol haber- turur kim anı bir kavm rivâyet ittiler	54 a / 16
şâfi° ĩ aytmış eger ictimâ° ı mümkün bolsa ° am bolur	24 b / 3
şürû° itmek birle dağı lâzım bolmasun dir	93 a / 1
teñgri te° âlâ tevfiğ berip müsülman bolsa tağı dâr- ı İslâmğa hicret itmese	
uşbu kelâm inşâ- turur tağı inşânıñ hayrga ihtimâli bolur	39 a / 13

METİN

1 b - 10 b ARASI METİN

1 b

- 1 بسم الله الرحمن الرحيم
2 الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا في الضلال المستقيم aytır şükr ol
3 teŋriğa kim kılavuzladı bizni bu doğru yolğa
4 باختص بالحق العظيم taqı şalavât ol kim irse üzre bolsun-kim
5 و على اله الذين قاموا بنصرة الدين bu körklü halk birle ödürüldi
6 taqı anıñ ehli ve yarânları üzre dağı bolsun anlar kim tur-
7 dılar bu doğru dîniñ nuşrathı birle imdi kitâb sözine
8 كردük ve bi' l-lahu' l- tevfiğ اعلم ان اصول الشرع ثلاثة
9 aytır bilgil kim şerî° atnıñ uşûlleri üç neme turur imdi
10 uşûl nedür evvel anı bilmek kerek uşûl tip aşlınıñ cem° ine
11 والاهل ما يبتنى عليه غيره والندع ما يبتنى على غيره dirler
12 munda anıñ üçün ketirdi kim munlar biri biriniñ lâzımı turur
13 bu kiz şer° nedür anı dağı bilmek kerek şer° iniñ luğat ma° nîsi izhâr
14 turur ammâ şığası mu° azzerdür ammâ بمعنى الشارع واما بمعنى
15 الادلة التي نصبها bolsa ma° nîsi المشروع بمعنى الشارع
16 dimek bolur bu kiz bima° nî meşrû° على الشروعات
17 dimek ادلة المشروع التي تعب المشروعات بها bolsa ma° nîsi
18 الكتاب والدنية وابتناع بلامة وبلاصل الرابع bolur su' âl

2 a

- 1 القياس imdi ol şelâşe nemedür aytır kitâb- tur sünnettür ecmâ° - 1

2 ümmettir taqı törtinçi aşlı kıyās- turur bu kiz sâyil su' âl itse ayıtsa
 3 kim evveldin tört dimek kerek- idi üç tidi ne-üçün cevâb itgil anıñ
 4 üçün kim bu anlardın çıkar anlarğa köre bu fer'idür anlarınıñ bile munı
 5 berâber anğmaq tilendi yana sâyil su' âl itse tört uşulğa ne-üçün
 6 münhaşır boldı artıq eksik bolmadı cevâb itgil anıñ üçün- kim delil
 7 aytkan- kişi hâlî degül ammâ vaHY birle istidlâl itgey ve ammâ ğayr- ı
 8 vaHY birle istidlâl itgey eger vaHY birle istidlâl itse vaHY iki türli- dür
 9 vaHY متلو bardur qur' ân- kibi ve vaHY- i ilhâm bardur hadîş-kibi bu kiz eger
 ğayr-ı vaHY
 10 birle istidlâl itse ol- dağı ikidin hâlî degül ammâ cemî° müctehidler
 11 müttefik bolğan bile istidlâl itgey ve ba° zıları müttefik bolğan bile
 12 istidlâl itgey cemî° isi müttefik bolğanğa ecmâ° - ı ümmet dirler ba° zısı
 13 müttefik bolğanğa kıyās dirler törtke mundın ötri münhaşır boldı
 14 اما الكتاب فالقران المنزل على الرسول المكتوب في المصاحف
 15 المتقول عنه نقلا متواترا بلا شبهه ol kitâb tidügümüz
 16 ol qur' ân -turur kim tenzîl olunmuş- turur yolımız üzre
 17 taqı yazılmış turur muşhaflarda taqı tenzîl olunmuş turur peygâmberdin naql- ı
 18 mütevâtır eyle naql- ı mütevâtır kim şübhesiz bolğay. انحصار

2. b

1 şübheni aħad kısmı mütevâtır durur dimiş وهو اسم للنظم
 2 imdi bu qur' ân tidügümüz nazm bile ma° nîniñ ismi- turur ya° nî
 3 ikisiniñ bile pes yalıñız ma° nîğa qur' ân dimegeyler taqı aytmagaylar kim uşta
 4 ebû ħanîfe mezhebinde qaçan- kim bir ° Acemî namâzda pârsiçe oqısa namâzi
 dürüst bolur
 5 ma° hazâ qur' ân pârsiçe naql olunmuş degül taqı pârsiçe yazılmış degül-
 dür

- 6 pes yalīngız ma° nī eger kur' ān **واعما بصرف احكام الشرح بمعروفه اسماء**
- 7 **اربعة** imdi kur' ān birle şerī° at aḥkāmı bilinmez illā ol
- 8 nazm birle ma° nīsiniñ aqsāmlarını bilmek birle imdi anlarınıñ aqsām-
- 9 ları tört- turur mütekellimdin **بانكادير** bolur ya° nī mütekellim niçük
- 10 ilkā iter ve ikisi muḥātab **بانكادير** bolur ya° nī muḥātab niçük
- 11 isti° māl iter anlarını **الاول فى وجوه النظم صيغته ولعة**
- 12 **وهو اربعة الحاضر والعام والمشارك والموزل** imdi ol
- 13 törtiniñ evveli mütekellim niçük nazm iter ol nazmınıñ tarīḳalarını beyān
- 14 itmekdedür şīğa cihetindin taḳı nazm cihetindin bu daḳı dört türli- dür ḥāş- tur
- 15 °ām- dur müşterekdür mü' evvel- dür **والمسائل فى وجوه البيان بذلك النظم**
- 16 **وهو اربعة ايضا الظاهر والنص والمفتز والمصم** bu kiz
- 17 ikinci kısım mütekellim ol nazm birle murādını niçük beyān itmiş- tür ol
- 18 bildirmekdedür bu daḳı dört türli- dür zāhirdür naştur müfesserdür muḥkem- dür

3 a

- 1 **ولهذا اربعة اربعة تقابلها وهى الحفى والمشكل والمجمل والمتشابه**
- 2 aytır taḳı bu törtiniñ dört zıddı bardur kim her biri anıñ her birine
- 3 muḳābil olunır imdi anlar nedür ḥafīdür müşkildür mücmeldür müteşābih-dür
- 4 **والمثالث فى وجوه استعمال ذلك النظم وهى اربعة ايضا الحقيقة**
- 5 **والمجاز والشريح والكناية** bu kiz üçinçi kısım muḥātab ol nazmı
- 6 niçük isti° māl itmek kerek anıñ tarīḳalarını beyān itmekligdedür bu daḳı dört türli- dür
- 7 ḥaḳīkat- tür mecāzdur şariḥdür kināyettür **والرابع فى معرفه وجوه**
- 8 **الوقوف على المراد والمعانى ويواربعة ايعسا بلا استدلال بعبارته**
- 9 **والمفتز والنص وباسارته وبدالاته وباقته** bu kiz törtinçi kısım me° ānı

10 üzre taqı murād üzre niçük ihâta itmek kerek anıñ tarıķalarını bildir-
11 mekdedür bu daħı tört türli- dür birisi naşnıñ ° ibâdeti birle istidlâl
12 itmek- turur ikinçisi naşnıñ işâreti birle istidlâl itmek- turur üçinçisi
13 naşnıñ delâleti birle istidlâl itmek- tür törtinçisi naşnıñ iktizâsı birle
14 istidlâl itmek- turur وبعد معرفه هدد بلا قسم قسم خامس
15 يتتم الكلى وهو اربعة ايضا معرفه مواضمها وترتيبها و معانيها
16 و احكامها imdi bu keçgen yigirmi kısmnı bilgendin soñg beşinçi
17 kısm- daħı bar durur kim ol cemî° isine şâmil bolur imdi munda su' âl
18 vârid olunır taqđır- i su' âl bu- dur kim kerek- idi altınçı kısm tigeydi beşinçi
tidi <ne için>

3. b

1 cevâb anıñ için- kim ol içinçi ikinçiniñ tahtında dâhildir anı
2 munlardın şaymadı imdi bu daħı tört türlidür evveli bu durur kim
3 anlarını yirlerin bilmek- turur hattâ kim te' şırde luğat . isti° mâl olunır
4 bilgeysin ikinçisi anlarını tertüblerin bilmek- turur hattâ kim biri birine
5 mu° ârize bolğanda qaysı evveli bolğay bilgeysin içinçisi anlarını
6 ma° nilerin bilmek- tür ya° nı tarıķında anıñ birle ne murād olunır törtinçisi
7 anlarını hükmlerin bilmek- tür ya° nıhükmi nedür kim ol matlûb- tur
8 anıñ birle imdi uş bu yigirmini törtke ursañg seksen bolur
9 pes munı böyle bilgil ve agâh bolğil kim aqsâm- ı şer° bu seksen
10 kısmdın çıkar الخامس فكل لفظ وضع لمعنى معلوم على
11 الكونى evvel bu kiz bu kısımlarını ta° rıfine
12 başladı aytır ammâ ol hâş tidüğümüz her lafz- turur kim vaz°
13 olundu ma° nı- i ma° lûm için على سبيل بلا نفرار بمعنى غير المفهوف
14 وهو اما ان يكون خصوص الجنس او خصوص النوع او خصوص
15 imdi hâş العین كالانسان واكرجل وربد

- 16 mundın hālī degül ammā huşûşü' l- cins bolmaq kerek insân- kibi
 17 ve ammā huşûşü' l- nev° bolmaq kerek ricl kibi ve ammā huşûşü' l- ° ayn
 18 bolmaq kerek rīd kibi وحكمه انه يتناول المخصوص قطعاً اي يقينا

4 a

- 1 aytır taqı hāşnıñ hūkmi ol- durur kim ol
 2 hāş tenāvul iter ol hāşol taḥşış olunmış nemeni
 3 kaç° ĩ boldıǵı cihetdin ya° nı şeksiz şübhesiz taqı beyān bolmaǵnı iḥtimāl itmez
 ya° nı te' vılke iḥtiyācı bu turur
 4 فلا يجوز الحار التعديل بامر kendi boldıǵı üçün بنفسه بين
 5 بينا بنفسه pes hāş والدكوع والسجود على سبيل الفرض
 6 bolǵanıñ ötri cāyız bolmaz ta° dīlni ilḥāk itmeklig rükû°
 7 emrine taqı sücūd emrine انیñ üçün- kim rükû°
 8 meyelāndın ° ibāret- turur taqı sücūd alını yirke qoymaǵdın ° ibāret- tür
 9 taqı özge beyānǵa iḥtimāli yok- turur pes ta° dīlni farz bolǵan ḥaber- i
 10 vāhid birle hāşnıñ hūkmini kidermiş bolur kendi ḥālinçe
 11 وبطل شرط الولا والترتيب والمتسميه koymamış bolur
 12 taqı tertib اورازدا ولا taqı yana bu delil birle والنيه في ايه الوضو
 13 taqı tesmiye itmek taqı niyyet itmek şart bolmaǵlıǵı vuzû' bābında butl boldı
 14 yan bu delil birle tavāf āyātında والطهاره في ايه الطواف
 15 وانا ويل بالا طهاره في ايه tahāret şart bolmaǵlıǵı butl boldı
 16 ثلثه قروئن اظهار taqı yana bu delil birle terabbuş āyātında التربص
 17 birle te' vıl itmek butl boldı anıñ üçün- kim ثلثه ism- i hāş- tur vaż°
 18 olunıp- turur ° aded ma° lūmǵa bu kiz munı izhārga ḥaml itsebiz

4 b

- 1 iki tahâret kâmil bolur taķı üçinçiniñ ba° zısı bolur üç kâmil bolmaz
- 2 pes eyle bolsa hâş bile ° amel itmemiş bolur و محلليہ الزوج الثاني
- 3 bu cevâb- tur su' âl- i حديث العييله لابقوله حتى تنكح زوجها غيره
- 4 muḳadderdin taḳdîrû' s- su' âl budur kim siz daḫı hâş birle ° amel itmedingiz
- 5 anıñ üçün- kim teḅri te° âlâ buyurdu فان طلقها من تصدغلا لحدله حتى
- 6 uşta ḫattâ hâştur vaz° olunmuş- turur ma° nî- i
- 7 ma° lûm üçün kim ol intihâü' l- gâyedür taķı gâyetniñ ḫaddi ol- durur kim
- 8 ḫükmini gâyetine inhâ iticidür ancak taķı mâ-ba° dını cevâb turur rûḫ- ı
- şâniniñ muḫallel bu ḫadış
- 9 ° useyle birle sābit ittik ḫattâ tenekküh birle itmedik وبصلا ن
- 10 العصمة عن المسروق بقوله تعالى جدا لا بقوله فاقطعوا
- 11 bu daḫı cevâbtur su' âl- i muḳadderdin taḳdîrû' s- su' âl budur kim teḅri
- 12 te° âlâ buyurdu لسارق والسارق فاقطعوا ايدها
- 13 hâştur vaz° olunmuştur ma° nî- i ma° lûm üçün kim ol ebânet
- 14 turur ebânet dip birisini birisidin ayırmaḫḫa dirler ve siz
- 15 ayttıḅgız sāriḫ seriḫa itmegi birle ol mālû' l- mesrûḫ anasınıñ
- 16 ° işmetindin çıkar teḅri te° âlânıñ ° işmetine dâḫil bolur bu kız ḫat°
- 17 olungandın soḅgra cevâb berir aytır hâş- ı aḫar birle ḫulnıñ ° işmetini
- 18 baḫl ittük kim ol cezâdur birle itmedik anıñ üçün- kim cezâ

5 a

- 1 muḫlak- turur taķı muḫlak kâmilke şarf olunır bu kız kâmil cezâ ol
- 2 vaktın bolur ḫaçan- kim ḫâliş ḫaḫkullahıitgeni üçün bolsa.....
- 3 üçün- kim ḫul ḫaḫḫı bolḅan nemedede mişlin birür kâmil bolmadığı üçün
- 4 imdi bu durur ḫâliş ḫaḫkullah ol durur kim bolḅay
- 5 و ليدل صح انعاع بعد الحلع
- 6 ötri ḫal° dın soḅgra ḫalâḫ birse tüşmekligi şaḫḫ boldı şâfi° İniñ

- 7 hilâfinça şâfi° ĩ ayttı (r.a.) طلاق ازاله mülk- i nikâh için şürû° olunmuştur
8 bu kiz biz aytır biz teŋgri te° âlâ talâknı fâ birle ° atf itti.....taķı.....nikâh
9 vaz° olunmuştur ma° lûm için kim ol vaşl birle ta° ķib- turur pes kim kim
10 evveline ° atf itse kim ol لطلاق مرتان غا مساك
11 bu fâ birle ° amel itmemiş bolur ووجب مهر المثل في بملعرو
12 pes eyle bolsa talâķ vâķi° bolmaķ şahh- turur şâfi° ĩ katında
13 bi' l- ma° rûfķa vaşl olunır
14 aytır taķı hâş birle ° amel terk olunmamaķ için bizim katımızda
15 mehr mişli vâcib bolur ° aķd eylegeç ol ° aķd vâsıtası birle bolur imâm şâfi° ĩ
16 anıñ için kim teŋgri te° âlâ buyurdu ان بعوا ما موالكم بسل
17 hâştur vaz° olunmuş- tur ma° nı- i ma° lûm için kim ol ilşâķ
18 bu kiz talebniñ hûkmi ° aķd- ı şahih birle bolur ° aķd- ı fâsid bile bolmaz icâzet
bile

5. b

- 1 bolmaz anıñ için- kim teŋgri te° âlâ ayttı محصنين غير مسافحين
2 taķı ol موالكم بالطلاق ان موهوا ما موالكم بالطلاق pes eyle bolsa
3 mâldın songra şâbit bolur ol ° aķd وكان المهر مقدر اشرا
4 غير مضاف الى العبد عملا بعوله تعالى قد علمنا ما فرضنا
5 اytır taķı hâş birle ° amel terk olunmaķ için
6 bizim katımızda eķall mehr muķadder olundu şer° a ya° nı tesmiye itmemiş
7 bolsalar şâfi° ĩ katında ol emrnege kim râzi bolsalar ol bolğay
8 ومنه الامر بوقول القائل لغيره على سبيل الاستعلاء افعل
9 bu kiz cümle hâşlardın bir daķı emrdür imdi emr. ol- dur kim ķâyil- i
10 ğayrına ef° al digey على سبيل el- isti° lâ ya° nı taleb itmek
11 tariķasınça dimek bolur böyle dimek bile du° âdın taķı iltimâsdın ihtirâz
12 eyledi anıñ için- kim murâdı eger du° â bolsa ve iltimâs bolsa ol

- 13 vaqt emr bolmaz *و يحسن مراده بصيحه لازمه حتى بل بلون الفعل*
- 14 *موجبا خلا فالعص اصحاب الشافعي* aytır taqı olunır emrniñ
- 15 mûcibi kim ol mûcib- i vücûb birle taşşıs olunır ol emrniñ şıgası birle taşşıs olunır
- 16 aᅇga ᅇattā kim fi° ilni mûcib bolmağay ba° zı aşᅇb şāfi° İniñ ᅇilāfinça
- 17 *للمنع عن الوصال وخلق النعا* fi° ilni ne- üçün mûcib degül
- 18 aytır taqı men° ittigi üçün şavm- ı vişāldin taqı ᅇal° - i ni° āldin ve eger

6 a

- 1 vācib bolsa- ydı men° itmez- idi *والوجوب اسفید بقوله صلوا*
- 2 *كما را تمنوني اهل الفعل* bu cevābtur s u' āl- i muᅇadderdin taᅇdīr
- 3 ü' s- s u' āl bu durur kim şāfi° İ aytır fi° lni niᅇük mûcib degüldür ᅇandaᅇ
- 4 küninde nebī ° a.s.niñ tört vaᅇt namāzı fevt boldı bu kiz turdı anlarını
- 5 tertībçe ᅇazā itti sizifi ᅇatıfızda daᅇı tertīb mā- dūn ᅇılğanda
- 6 vācibtür ol vācib bolmaᅇnı nebī ° a.s.niñ fi° ilindin almadıñgız mı bu kiz
- 7 eb ũ ᅇanīfe aytır raᅇmetullah nebī ° a.s. anlarını ᅇazā itgendin soñgra dönüp
- 8 ayttı *صلوا كما را سموني اهل الفعل* tidi biz vücûbnı anıñ emrindin aldıᅇ
- 9 fi° lindin almadıᅇ *ونسمة لانه شبه* bu daᅇı cevābtur su' āl- i
- 10 muᅇadderdin taᅇdīrü' s- su' āl bu durur kim ba° zı aşᅇbü' ş- şāfi° İ ayttılar
- 11 kim emr- i lafz müşterek- tür emrğa emr dirler fi° lke daᅇı emr dirler ikisi de
- 12 daᅇı ᅇaᅇıᅇattür mecāz degül ikisiniñ arasında ° alāᅇa bolmadıᅇı
- 13 üçün eyle kim teᅇgri te° ālā ayttı *وما امر فرعون برتيد* uşta emr
- 14 tidi fi° l tiledi bu kiz ebũ ᅇanīfe aytır raᅇmetu' l- lahi fi° l emr birle tesmiye
- 15 olundıᅇı mecāz dur anıñ üçün- kim emr fi° lniñ sebebi- turur
- 16 sebebini aᅇıᅇ müsebbibini tilemek cāyızdır *وموجه الوجوب*
- 17 *لا التدب والاباحه والموقف سوا كان بعد الخطر او قبله* bu kez
- 18 bizim ᅇatımızda emr-i muᅇlaᅇnıñ mûcibi ya° nı murādı vücûb- turur ᅇaᅇıᅇat

6 b

- 1 نَدْب degül ibâhet degül taķı tevaķķuf itmek degül kerekse ol emr
- 2 ħarâmdın öngdün bolsun kerekse sonġra bolsun ammâ şâfi° iler
- 3 katında emr- i muṭlak müşterek- tür terahhumķa mütevaķķıf . olunur
- 4 عن المامور بالامر بالنهي واسحفا في الوعيد لتاركه وكذا دلالة
- 5 المعقول بدلان عليه imdi emr- i muṭlaknıñ vüçübķa..... bolġay
- 6 lar tört delil birle temessük ittiler bir delili bu dur kim me' mürnıñ
- 7 me' mürdın ħayra ya° nı erklig taķı olundıġı üçün bu naş birle kim tengri
- 8 وما كان او من ولا مومنه ارا خصي الله ورسوله امرا te° älâ ayttı
- 9 ان تكون لهم الحجة من امرهم ikinci delil budur kim emrni terk
- 10 itgen ve ° ıydġa müsteħaķ boldıġı üçün bu âyet birle kim tengri ayttı
- 11 فليحذر الدين مخالفون امره ان يصيبهم فتنه او يصيبهم عذاب
- 12 üçinçi delil budur kim cem° - i ħalk munıñ üzre ittifaķ
- 13 bolup- tururlar kim bireġü bireġüdin . fi° l dileseler ef° aldın
- 14 özge söz dimezler törtinçi delil ° aķlı- turur
- 15 uşta köre yorırsen kim her bir ma° nı üçün bir şıġa koyıp- tururlar
- 16 andın özge bile ol ma° nı ħâşıl bolmaz bu kiz şıġa- yı emr
- 17 daġı taleb üçün vaz° olunıp- turur andın özge şıġa birle taleb
- 18 فإرا الله بدلا باحه او الئدب عقيل انه fi° l ħâşıl bolmaz

7 a

- 1 حقيقة لانه بعينه وقيل لا لانه جاز اصله bu ol yukarġıya
- 2 muttaşıldur ayttı bu kiz kaçan- kim eger emr- i muṭlak birle ibâhet dileseler
- 3 نَدْب yâ
- 3 dileseler taķı aytsalar bunda ol ibâhet ħaķıķat- tur diseler anıñ üçün- kim

- 4 vüçübün zımnındadır taqı ذکر الکا اراده الحزو cāyizdür
- 5 diseler cevāb aytkaylar bu cāyiz degül anıñ üçün- kim aşlındın
- 6 tecāvüz itti ya° nı yā va° zla sesdin işitti dimek bolur ولا بعضی التکرار
- 7 ولا محتمله سواکان معلقا بالشرط او مخصوصا بالوصف اولم نکن
- 8 bu kiz emr- i muṭlaqñ vüçübına qāyil bolğaylar ihtilāf ittiler bu emr- i muṭlaq
tekrār- bile ° umûm ifāde iter
- 9 tekrār iqtizā itmez tekrārğa dağı ihtimāli yoq- turur
- 10 kerekse ol emr- i şart birle mu° allaq bolsun kerekse vaşf birle
- 11 maḥşûş bolsun kerekse bolmasun ya° ^{صحیح} aytıp - tururlar
- 12 eger şart birle mu° allaq bolsa وان کم حنیفا طهاراکی با vaşf
- 13 birle maḥşûş bolsa کبی الرانه والرائی tekrārğa ihtimāli
- 14 bolur bu kiz biz aytır biz yoq ol sebeb tekrār olunmaq birle vüçüb
- 15 لکنه نفع علی اقل جنسه ومحمتمله کله حتی او اقل tekrār olunır
- 16 لهما طلعی نفسک انه سع علی الواحد الا ان نوى الثلاث
- 17 imdi tekrārğa ihtimāli yoq didik velikin cinsiniñ eḡalline
- 18 tüşer kim ol ferd haqıki- turur ^{کلمه} dağı ihtimāli bardur

7 b

- 1 anıñ üçün- kim ferd i° tibārīsidür ya° nı özge cinslerke köre bu dağı
- 2 bir cins- tür dimek bolur hattā qaçan- kim biregü hatununa طلعی نفسک
- 3 dise bir ṭalāq tüşer meger kim üçke niyyet itse ol vaqt
- 4 üç bolur ferd i° tibārīsinçe ولا عملیه التتین الا
- 5 bu kiz ikike niyyet itse iki bolmaz meger kim ان نكون المرأه امه
- 6 ol hatun kırnaq bolğay ol vaqt tüşer anıñ üçün- kim anıñ
- 7 ferd i° tibārīsininñ ḥaddi ol- durur لان جميعه بلا مر مختهر
- 8 من طلب الفصل بالمصدر الذى هو فرد ومعنى التوحيد مراع
- 9 فى العاطف الوحدان وذلك بالفردية والجنسية والمسى بمهرل

- 10 منها bu ol yukarğınñ delilidir kim ayttı emr- i muḳtezā tekrār
 11 degüldür tekrârğa dağı ihtimâli yoḳ- turur anıñ üçün- kim emr
 12 şıgası muhtaşardur nādān- ı muşaddarı birle fi° l taleb itmekdin
 13 ol muşaddar kim ol ferd turur ya° nı *يعني اوحده الطلاق على نفسك نيار*
 14 ma° nısi ne ise *طلق نفسك* dağı ma° nısi ol- durur tağı teveḫḫüd- i
 15 ma° nısi murā° idür ya° nı maḫfûzdur ol elfâzlar da kim anlar
 16 vühdândur imdi ol ne birle murā° idür aytır ol ferdiyyet
 17 birle tağı cinsiyet birle murā° idür ya° nı lafz- ı vühdandın terkîb
 18 ma° nısi murād olunmağay tağı meşnâ munlardın ayrı- dur anıñ üçün- kim

8 a

- 1 ferdniñ ° adedke ihtimâli yoḳ- turur bu kiz anlar kim muḳtezā tekrârdur
 2 tidiler ol maşdarnı mu° arrefün bi'l- lâm taḫdîr iterler kim ol bima° nı
 3 külli- dür tağı anlar kim muḫtemel tekrârdur tidiler taḫdîr iterler mu° arref
 4 bolmağa dağı ihtimâli bardur dirler bu kiz yoḳ digenler aytır mu° arrefe
 5 tegre ma° nı ḫâricisidür bizim murâdımız ol degül murâdımız
 6 ma° nı kim ol mâhiyet- tür ne mu° arrefke delâlet iter ve lâ
 7 tegreke delâlet iter *وما تكر من العبادات قبا سببا بها*
 8 *لا لالا و امر* bu kiz aytırlar yâ bu ° ibādât- kim tekrār olunır
 9 emr- i tekrār olunmaḳ birle degülmi- dür bu kiz biz aytır biz ° ibādâtdın
 10 ne kim tekrār olunsa emr tekrār olunmaḳ birle degül- dür velikin esmâsı
 11 tekrār olundığı birle tekrār olunır *وعند الشافعي رحمة الله*
 12 *لا احتمال التكرار تملك ان تطلقها انا نوى الروح ذلك*
 13 bu kiz şâfi° i ḫatında bu durur ḫaçan- kim tekrârğa ihtimâli boldıysa
 14 mâlik bolur ol ° avrat kendüsini iki talâḳ boşamağa ḫaçan- kim
 15 rûḫânî niyyet itse uşta bu ihtilâfnıñ fâyidesi bu durur
 16 *وكرا اسم العاغل يدل على المصدر ولا محتمل المصدر حتى لا يرار*

17. بآيه السرقة الا سرقة واحدة 17

18 delālet iter şığa- yı emr delālet itgen- kibi velikin munıñ ° adedke

8 b

1 ya° nı ferd- i i° tibārisine ihtimāli yoq- turur nihāyeti bolmadığı için

2 pes seriqa āyātında murād olunmağay illā bir seriqa ve eger küllisi

3 murād olunsa ölgenindin sonğ kesmek tüşer fāyidesi bolmaz

4 وبالفعل الواحد لا يسمع الا يرواحر 4 bu k̄ā° ide- yi āhirdür

5 aytır taqı bu kiz işlemek birle kesilmegey illā bir kul her ne- kadar kim sebep

6 tekrār olunsa dağı anıñ için- kim maħallī kalmadı وحكم الامر نوعا

7 اذا ووتسلم نفس الواجب بالا مروقضا ووتسلم مثل

8 bu kiz bu emrniñ hūkmi iki türlü- dür bir türlüsi edādur الواجب

9 taqı edā tidügümüz ol- dur kim vācibniñ kendüzini eyesine teslīm itmek- turur

ol emr

10 sebebi birle bolır ikinçi türlüsi kazādur taqı kazā ol- durur kim vācibniñ

11 mişlini tesellüm itmek- turur ol emr birle yana وستمعمل احدهما

12 مكان بلا خرمجازا حتى يجوز الا اذا بنيه القضا وبالعكس في المصح

13 لوجود تسليم الواجب فيهما aytır taqı bu ikisi biri biriniñ

14 ornuna isti° māl olunır mecāz bolmaq hattā kim edā kazā niyyeti

15 birle cāyiz bolur ve kazā edā niyyeti birle cāyiz bolur şahih kavilde

16 bu kiz mecāz bar durur hattā kim cāyiz boldı aytır ikisinde dağı vācibni teslīm

17 itmeklig vācib boldığı turur والقضا يجب نما يجب بلادا

18 عند المحققين خلاف البعض bu kiz kazā tidügümüz birle vācib turur

9 a

1 b u kez aytır muħakkikler katında edā vācib bolğan neme birle

- 2 vâcib bolur taqı ba° zılar aytılar yoq naş- 1 âhar birle vâcib
- 3 bolur anıñ üçün- kim ° ibâdet- tür pes kazâ olunmağa kendi
- 4 meşeli ° ibâdet kerek bu kiz ° ibâdet bolmaz illâ naşş birle bu kiz siz
- 5 واما اذ اندران تعتكف واما اذ اندران تعتكف kıyâs itmegiñiz birle anga niçük meşel bolur
- 6 شهر رمضان نعام يعتكف bu anlarınñ su' âli- turur anlar
- 7 aytılar eger kazâ edâ vâcib bolğan birle vâcib bolsa- ydı bu
- 8 سئلہ şahh bolur idi kaçan- kim biregü nezr itse i° tikâf itmege
- 9 ramazân ayında taqı i° tikâf itmese ikinçi ramazânda kazâsı keçmez
- 10 وانما وجب القضاء به يوم مقصود لم وشربه الى الكمال لان
- 11 العما وجب بسبب احمر bu anlarğa cevâb- tur aytır kazâsı keçmedigi
- 12 anıñ üçün- dür kim i° tikâfıñ şartı şavm idi taqı vücûd- 1 şart
- 13 murâ° i idi ramazânda bu kiz fevt bolğanda kazâsı vâcib boldı bir
- 14 şavm birle kim ol şavm maqşûd- turur şart- 1 kemâline ° avdet itmegi üçün
- 15 pes ikinçi ramazân meşeli bolmadığı üçün câyiz bolmadı ammâ mundın ötrü
- 16 degül- dür kim bir sebeb- i âhar birle kazâ vâcib bolğay والاداء انواع
- 17 كامل وقاصر وما نوسه بالقضا كالصلاة با كاعه والصلاة
- 18 منردا وفعل الاحق بعد فراع بلا مام حتى لا يتغير فرضه بيه

9. b

- 1 mes' ele bu kiz edâ üçer nev° dür ya° nı tengri te° âlânıñ haqqında üç
- 2 türli- dür ° ibâd haqqında dağı üç türli- dür biri edâ- yı kâmindür ikinçisi edâ-
- yı
- 3 kaçır- dur üçinçisi edâ- yı bi' l- kazâdur imdi tengri te° âlâ haqqındağı
- 4 edâ- yı kâmilniñ mişâli cemâ° at bile namâz kılmak- kibi- turur taqı edâ- yı
- kaçırnıñ mişâli yalnız namâz kılmak kibi- tür
- 5 taqı edâ- yı bi' l- kazânıñ şûreti bu durur kim me' mûm- 1 imâm artında
- 6 uyukladı imâm fâriğ bolğandın songra uyandı namâzını tamâm itgey

- 7 imdi bu edādur ƙazāğa oħşar imām bile edā itmegi fevt boldıǵı üçün bir şüret-
daħı bu durur kim misāfir
- 8 misāfirğa iƙtidā itti andın uyıqladı imām fāriğ bolǵandın soǵra uyandı
- 9 taƙı imāmetğa niyyet itti namāzı muƙimler namāzına munƙalib bolmaǵay
- 10 رد عن المغصوب وردہ مشغولا باجنايه و امها رعبد نمير و تسلم
- 11 بعد السداحتي بجر على القبول و بعدا عناغه دون اعناقها
- 12 bu kiz ° ibād ھاƙƙında edā- yı kāmil ° aynü'l- mağşûbnı red itmek- kibi- turur
- 13 bu kiz edā- yı ƙāşır ol- durur kim mağşûbnı cināyet birle meşğûl itip
- 14 ƙaytarmaƙ- kibi- turur bu kiz edā- yı bi' l- ƙazā ° ibād ھاƙƙında şüreti
- 15 bu durur kim biregü bir ° avratƙa mehr itse ğayrınıñ ° abdını andın soǵra
- 16 anı satun alıp ° avratƙa teslīm itse ° avrat anı ƙabûl ite ƙabûl
- 17 itmese cebr olungay anıñ üçün- kim müsemması- dur uşta edā
- 18 ol durur bu kiz eger ol ƙulnı āzād itmiş olsa āzād bolǵay

10 a

- 1 ° avrat itse bolmaǵay anıñ üçün- kim tebeddül- i mülk lâzım boldı tebeddül- i
- 2 şıfatƙa bolır . şıfat- ı tebeddül bolmaƙ- bile zāt daħı tebeddül bolmaƙ lâzım
bolur
- 3 ھükemā uşta ƙazā boldıǵı bu durur والقضا انواع ايضا تمثل
- 4 معقول و تمثل غير معقول و ما بوفى معنى بلا دا كالصوم للصوم
- 5 وقضا تكبيرات العيد فى الركوع bu kiz ƙazā daħı altı
- 6 nev ° turur edā kibi imdi ƙazā- yı kāmil ol - durur kim temeşşül- i ma° ƙûl
bolǵay
- 7 şüret ve ma° nı meşeli şavm kibi- turur şavm üçün bolır ƙazā- yı ƙāşır ol-
durur kim
- 8 temeşşül ğayr- ı ma° ƙûl bolǵay mişāli fidye itmek- kibi- turur şavm üçün bu
kiz

- 9 üçinçisiniñ mişâli ol- durur kim edâsında bolğay mişâli anıñ
- 10 kibi- turur bayram tekbirlerni rükû° da kazâ itmek- kibi- turur uşta bu
- 11 oğşar anıñ üçün kim rükû° da kıyâm hükmi bardur hem kazâdur anıñ üçün- kim
- 12 mişliyyet bulunmadı *ووجود الفدية في الصلاة احتياطا كما لتجدني*
- 13 *بالصمة عند فوات ايام التفحيمه* bu cevâbtur su' âl- i muqâdderdin taqdir
- 14 ü' s- su' âl bu durur kim şavm üçün fide itmek gayr- 1 ma° kûl naş birle şâbit boldı
- 15 taqı gayr- 1 ma° kûl naş birle kıyâs itmek câyiz degül- dür siz namâzda dağı fide
- 16 birmekni câyiz kördüñgiz ne- üçün cevâb ayır namâzda fide vacib boldığı
- 17 ihtiyâtdın ötrüdür anıñ üçün- kim ol naşñıñ ihtimâli bar durur kim ma° lûl
- 18 bolğay hattâ ° aczligdin ötrü bolğay *ومنها ضمان المصوب بالمثل وهو*
- 19 *السائق او بالصمة* bu kiz kazâ- yı kâmil temeşşül - i ma° kûl fi haqqu' l- ° ibâd

10. b

- 1 neniñ kibi- dür ayır ol- durur kim mağşûbnı zamân itmek- dür meşeli birle imdi bu aqdemdür
- 2 yâhut kıymetini zamân itmek- dür meşeli müteqaddir bolğanda *وضمان النفس والاطراف*
- 3 *بالمال* bu kiz kazâ- yı kâşır gayr- i ma° kûl ° ibâd haqqında kan bahâsın
- 4 ödemek- kibi- turur taqı etrâfnıñ diyetin ödemek- kibi- turur mâl birle
- 5 *والا القيمة فما اذا تروح على بعد تغير عينه حتى تجبر على القبول*
- 6 *كما او ابالما بالمسوق* bu kiz kazâ kim belâdadur ° ibâd haqqında şüreti
- 7 bu durur kim biregü ebçige mehr itse bir bilgisiz kulğa bu kiz kıymetin
- 8 teslîm itse ebçi anı kabûl itnese cebr olungay anıñ üçün- kim cins
- 9 ma° lûm- dur ve vaşfi mechûl- dur bu kiz ol mechûl kıymet- bile bilinir bu kiz ol
- 10 kulnıñ yemini ne ise ol lâzım bolur pes munda kıymet- i aşl bolğay taqı

evveldin kıymetin

- 11 kulla tinmiş kibi bolğay وعن هذا قال ابو حنيفه رضى الله عنه غنى الفطوح
- 12 kim kim biregüniñ elin kesse andın soñg öldürse
12 taqı mundın ötrü ebû hanîfe ayttı (r.a.)
13 kim kim biregüniñ elin kesse andın soñg öldürse
- 14 velîsine bardur kim ikisin bile kışâş eyleye hattâ kim ta° nâ kâmil bolmaq üçün
- 15 bu özgedür ولا يضمن المثلي بالفيه ارا تستع المثل الا يوم المحمصه
- 16 ebû hanîfe ayttı (r.a.) meşeli bolğan nemeniñ kaçan- kim meşeli münқаtı° bolsa
- 17 kıymet birle zamân olunmaz illâ huşûmet küninde bolır ol vaqt ne dökerse
- 18 ol bolğay وعلنا جميعا المانع لا يضمن بالاقتلات اytır biz

BİBLİYOGRAFYA

- Arat ,Reşid Rahmeti , "Türk Dilinin İnkişafı ", *III.Tarih Kongresi* (Kongreye sunulan tebliğler), Türk Tarih Kurumu Yay.Ankara 1948, s.598- 611.
- Arat , Reşid Rahmeti, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası* , c.X, İstanbul 1953, s.59- 138.
- Arat , Reşid Rahmeti , "Kıpçak" *İslam Ansiklopedisi* , C.VI, İstanbul 1955, s.713- 716.
- Arat, Reşid Rahmeti ," Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair", *V.Tarih Kongresi* (Kongreye sunulan tebliğler),Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1960, s.225- 232.
- Arat, Reşid Rahmeti - Temir, Ahmet, " Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türk Dünyası El Kitabı* , Ankara 1976, s.305- 327.
- Atalay, Besim , *Et- tuhfet- üz- Zekiyye fi' l- Lugati' t- Türkiyye* , İstanbul 1945.
- Atalay, Besim , *Molla Salih, Eş- şürur- üz Zehebiyye ve'l- Kitai'l- Ahmediyye fi'l- Lugat- it- Türkiyye* , İstanbul 1949.
- Atalay, Besim , *Divanu Lugat-it-Türk Tercümesi* 4 cilt , Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1991.
- Bang, W., "Beiträge zur Kritik des Codex Cumanicus" , *Bulletin de'l Academie royale de Belgique*, 1911, s.32- 38.
- Bang, W., "Über die Rätsel des Codex Cumanicus" , *Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften* 1912, s.334- 353.
- Bang, W., "Die Komanische Bearbeitung des Hymnus A solis ortus cardine" , *Festschrift V.Thomsen* , Leipzig 1912, s.39- 43.
- Bang, W., "Über die Herkunft des Codex Cumanicus" , *Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften* , 1913, s.244- 245.
- Bang , W.-Arat , R.Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı* , İstanbul 1936.
- Barthold, V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* , (Haz:K.Yaşar Koprıman, A.İsmail Aka), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1975.

- Bilge, Kilisli Rifat, *El- Kavaninü' l-Külliyeli -Zabti' l- Lugati' t-Türkiyye* ,
Türkiyat Enstitüsü Yay., İstanbul 1928.
- Bodrogligeti, A., " Glosses on Sayf- i Sarayi' s- Gülistan bi' t- Türkî" , *Acta
Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* , XIV / 2
(1962) , s. 23- 30.
- Bodrogligeti, A. , " Notes on the Turkish Literature at The Mameluke Court" *Acta
Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* , XIV / 3 (1962), s.273-
282.
- Bodrogligeti, A., *A Fourteenth Century Turkc Translation of Sa' di' s Gülistan (*
Sayf- i Sarayi' s Gülistan bi' t Türkî) , Akademiai Kiado, Budapest 1969,
459 s.
- Bodrogligeti, A., " A Grammar of Mameluke- Kipchak", *Studia Turcica* , Budapest
1971, s.89- 102.
- Brockelmann, Carl, *Ali's Qıssa- i Jusuf der älteste Vorläufer der Osmanischen
Literatur* , Berlin 1917.
- Buluç, Sadettin, "Eski Bir Türk Dili Yادigarı:Behcetü'l-hada'ik fi mev'izeti'l-
hala'ik," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , C.VI, İstanbul 1955, s.119-
131.
- Buluç, Sadettin, "Behcetü'l-hada'ik fi mev'izeti'l-hala'ik'tan Derlenmiş Koşuklar,"
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1963 , s.161- 201.
- Caferoğlu, Ahmet, *Abu Hayyan, Kitab al- İdrak li- Lisan al- Atrâk*, İstanbul 1931.
- Canpolat, Mustafa, *Behcetü'l- hada'ik fi mev'izeti'l- hala'ik*, Ankara 1965 (
Basılmamış Doktora tezi), A.Ü.Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
Kütüphanesi Yazmalar Bölümü No.9, 1965, 700 s.
- Canpolat, Mustafa, "Behcetü'l Hadaik'ın Dili Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları-
Belleten* 1967, s.165- 175.
- Coşan, Esat, "Behcetü'l-Hadaik' ın Yeni Bir Nüshası", *Ankara Üniv. İlahiyat
Fak.Dergisi* XII (1964), s.159- 161.

- Dilaçar, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış* , Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1964.
- Drimba, Vladimir, "Sue la Katation De La Premiere Partie Du Codex Cumanicus", *Oriens* , Leiden 1981, s.389- 440.
- Drüll, Von Dagmar, *Der Codex Cumanicus* , Stuttgart 1980.
- Eckmann, J., "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1964 , s.35- 41.
- Eckmann, J., " The Mamluk- Kipchak Literature" *Central Asiatic Journal* , vol. 8 / 4 (1963) Çev: Günay Karaağaç, "Memlûk- Kıpçak Edebiyatı" , *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1982- 1983 , s.85- 99.
- Eckmann, J., "Die Kiptschakische Literatur, *Philologiae Turcicae Fundamenta* II, 1964, s.275- 304.(Türkçeye Tercümesi: Halil Açıkgoz, *Türk Dünyası Edebiyatı* , Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1991, s.38- 72.
- Ergin, Muharrem, "Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında" , *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , IV/3 (1951), s.107- 132.
- Ertaylan, İ.Hikmet, VII H./XIII.M.Asra ait Çok Değerli bir Türk Dili Yadigârı:Behçetü'l- Hadaik fi Mev'izeti'l- Halaik", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , III/3-4 (1949) , s.275- 293.
- Ertaylan, İ.Hikmet, *Behçetü'l -Hadayık*(Tıpkıbasım) , İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay. İstanbul 1960.
- Flemming, Barbara, " Ein alter ırrtum bei der chronologischen Einordnung der Tercüman Turki wa' acami, wa muğali" , *Der İslam* , Band 44, Berlin 1968, s. 226- 229.
- Gabain, A.von, "Die Sprache des Codex Cumanicus", *Philologiae Turcicae Fundamenta* I, Wiesbaden 1959, (Türkçeye Tercümesi:Haz:Mehmet Akalın , *Tarihî Türk Şiveleri* , Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara 1988, s.67- 109.
- Grønbech, Kaare, *Komanisches Wörterbuch.Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen 1942. (Türkçeye tercümesi: Kemal Aytaç, *Kuman Lehçesi Sözlüğü* , Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.)

- Grønbech, Kaare, *Türkçenin Yapısı* (Türkçeye çeviren: Mehmet Akalın) , Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995.
- Gülensoy, Tuncer, "Bursa Haraççioğlu Kitaplığı'nda Bulunan Türkçe Yazmalar Arasında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1971 , s.231- 246.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Kutb' un Hüsrev ü Şirin' i ve Dil Hususiyetleri*, İstanbul 1968.
- Heffening, W., "Nesefî Madd"., *İslam Ansiklopedisi* ., c.9, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s.689- 692.
- Houstma, M.Th., *Ein Türkisch- Arabisches Glossar*, Leiden 1894.
- İnan, Abdulkadir, " XIII- XV.Yüzyıllarda Mısır' da Oğuz- Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve " Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1953 , s.53- 71.
- İnan, Abdulkadir, " Karışık Lehçelerle Yazılan Türkçe Eserler (XV- XVI yy.) *Türk Dili* V / 53 , Ankara 1956 , s.272- 275.
- İnan, Abdulkadir, " Kayıtbay' ın Türkçe Duaları" *Jean Deny Armağanı* , Ankara 1958, s.91- 94.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, " Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII (1963), s.175-184.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, " Seyf- i Sarayı' nin Gülistan Tercümesinin Dil Hususiyetleri", *Türkiyat Mecmuası* , XV, 1968, s.75- 126.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, " Seyf- i Sarayî 'nin Gülistan Tercümesinin Yayımı Üzerine", *Türkiyat Mecmuası* , XVII, 1972, s.251- 261.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, " Über die Ausgabe der " Gülistan- Übersetzung" von Sayf- i Sarayî" , *Orientalistische Literaturzeitung* , LXVII, 7 / 8, 1972, s.325- 333.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Seyf- i Sarayî Gülistan Tercümesi* , Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1978.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi* , Türk Dil Kurumu Yay., Ankara

1989.

Karamanlıoğlu, Ali.Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri* , Türk Dil Kurumu Yay.,Ankara 1994.

Koprman, Kâzım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

Koprman, Kâzım Yaşar, " Mısır Türk Sultanlığı" *Tarihte Türk Devletleri II* , Ankara 1987, 443- 448.

Korkmaz, Zeynep, *Sadru'd- din Şeyhoğlu, Marzuban- nâme Tercümesi* , A.Ü.Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1973.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi* , İstanbul 1963.

Kun, T. Halasi, "Die Mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul" , *Körösi Csoma Archivum* , III , (1940) , s.77 - 83.

Kurat, Akdes Nimet, *IV- XIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* , Ankara 1972.

Kurışjanov, A.K., *Issledovanie poleksike starokıpçakskogo pismennogo pamyatnika XIII.*, Alma Ata 1970.

Kuun, Geza, *Codex Cumanicus* , Budapestinı 1981.

Malov, S.E., "K istorii i kritike Codex Cumanicus" , *Izvestija akademii Nauk SSSR* 1930, s.347- 349.

Mansuroğlu, Mecdut, Anadolu' da Türk Dili ve Edebiyatının ilk mahsulleri, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* I/1 (1946), s.9- 17.

Mansuroğlu, Mecdut, Anadolu' da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* , IV/ 3 (1951), s.215- 229.

Mansuroğlu, Mecdut, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri* , İstanbul 1958.

Mansuroğlu, Mecdut, "Das Altosmanische", *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, s.160- 182.

- Mansuroğlu, Mecdut, "Ŗerhü'l- Menâr' ın Dili Hakkında", *V.Türk Tarih Kongresi* (Kogreye Sunulan Tebliğler), Türk Tarih Kunumu Yay., Ankara 1960, s.367- 374.
- Mansuroğlu, Mecdut, "İnconnexion with the Language of the Ŗarhu'l-Menar, an old Anatolian Turkish Manuscript", *Oriens*, c.15 (1962), s.315- 325.
- Nadjip, E. Necipoviç, *Türkoyasıçnıy Pamyatnik XIV veka " Gülistan" Seyfa Sarai i yego yazık* , Alma- Ata 1975.
- Nadjip, E. Necipoviç, " YeŖçe raz o " Gülistane" Seyfa Sarai", *Sovyetskaya Turkologiya* , 1981 / 2, s.75- 80.
- Nemeth, J., "Die Rätsel des Codex Cumanicus" , *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* , LXVII 1913, s.577- 608.
- Nemeth, J., "Zu den Rätseln des Codex Cumanicus", *Körösi Csoma Archivum* , II, 1930, s.366- 368.
- Nemeth, J., "Die Volksnamen quman und qun" , *Körösi Csoma Archivum* III, 1940, s.95- 109.
- Poppe, Nikolaus, "Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen", *Németh Armağanı* , Ankara 1962, s.331- 340.
- Pritsak, Omeljan, "Das Kiptschakische" *Philologiae Turcicae Fundamenta* , Wiesbaden 1959, s.74- 87 (Türkçeye Tercümesi: Mehmet Akalın, *Tarihi Türk Ŗiveleri* , Türk Kültürünü AraŖtırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, s.111- 132.)
- Radloff, W., "Zur Sprache der Komanen" , *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* I, 1884, s.372- 382 ve II, 1885, s.13- 42.
- Rasonyı, Laszlo, *Tarihte Türklük* , Türk Kültürünü AraŖtırma Enstitüsü Yay., 3. Baskı, Ankara 1993.
- Salemann, C., "Zur kritik des Codex Cumanicus" , *Bulletin de'l'Academie imperiale des Sciences de St-Petersbourg* , serie VI, 1910, s.943- 947.
- Samojloviç, A.N., "K istorii i kritike Codex Cumanicus" , *Doklady Rossijskoj*

Akademii Nauk , 1924, s.86- 87.

Sertkaya, Osman Fikri, " Saraylı Seyf'in Kıpçakça Gülistan Tercümesi' ndeki Bir İbare Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları* , XVI / 1- 2, 1977- 78, s. 225- 229.

Sobernheim, M., "Memlûkler Madd." , *İslam Ansiklopedisi* , c.7, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s.689- 692.

Şerhu'l- Menâr li'l Musannifi bi' t- Türkî, *Bursa Haraççıoğlu Kitaplığı Yazmaları* No.697.

Taymas, A. Battal, " Seyf Sarayî'nin Gülistan Tercümesini Gözden Geçiriş", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1955*, s. 73- 98

Taymas, A. Battal, *İbnü Mühenna Lûgati* , Türk Dil Kurumu Yay., 2.bsk., Ankara 1988.

Tekindağ, M.C.Şahabeddin, "Mısır ve Suriye'de kurulmuş Türk Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı* , c.1, Ankara 1992, s.330- 335.

Temir, Ahmet, "Kıpçak Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı* , Ankara 1976, s.502- 504.

Timurtaş, F.Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi* , İstanbul 1977.

Toparlı, Recep, "Kıpçaklar", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* , C.5, s.305- 309.

Toparlı, Recep, "El- Kavaninü'l- Külliye li- Zaptı'l- Lugati't- Türkiye" , *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* , S.52, İstanbul 1988, s.143- 196.

Toparlı, Recep, *İrşâdü'l-Mülûk ve's- selâtin*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1992.

Tulum, Mertol, "Şerhü'l- Menâr Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVI (1968), s.133- 138.

Tryjarski, Edward, *Dictionaire Arméno-Kiptchak I* , Warszawa 1968.

Uğurlu, Mustafa, *Münyetü'l- Guzat* , Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

- Usmanov, Hatib- Maksudova, Zaynab, *Sayf es- Sarai Gülistan bi' t- Türkî* ,
İzdatel'stvi Kazanskogo Universiteta, 1980.
- Uzluk, F.Nafiz, *Seyfi Sarayî , Gülistan Tercümesi* , Türk Dil Kurumu Yay.,
Ankara 1954.
- Zajaczkowski, A., " Zabytek jezykowy ze Zalotej Ordy " Husrev u Şirin " Kutba "
, *Rocznik Orientalistyczny* (1954).
- Zajaczkowski, A., *Słownik Arabsko-Kipczacki-Bulgat al-Muştak fi Lugat at-Turk
wa-l-Qıfçak* , Warszawa 1954.
- Zajaczkowski, A., "Mamelucko- turecka wersja arabskiego traktatu o lucznictwie z
XIV w." , *Rocznik Orientalistyczny* , XX (1956) s.139- 261.
- Zajaczkowski, A., "Mamelucko- kipczacki preklad arabskiego traktatu Mukaddima
Abu'l- Lait as- Samarkandi " , *Rocznik Orientalistyczny* XXIII / 1
(1959) , s. 73- 99.
- Zajaczkowski, A., *Najstarsza wersja turecka Husrev u Şirin Kutba III-Słownik*,
Warszawa 1961).
- Zajaczkowski, A., "Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak ad-Durrat al-
mudi'a fi-l-lugat at-turkiya I", *Rocznik Orientalistyczny* XXIX, 2,
Warszawa 1965, s.39- 98.
- Zajaczkowski, A., "Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak ad-Durrat al-
mudi'a fi-l-lugat at-turkiya II", *Rocznik Orientalistyczny* XXX, 2,
Warszawa 1965, s.67- 116.
- Zajaczkowski, A., "Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kiptchak ad-Durrat al-
mudi'a fi-l-lugat at-turkiya III", *Rocznik Orientalistyczny* XXXII, 2,
Warszawa 1969, s.19- 49.
- Zajaczkowski, A., "Le traité de l'art chevaleresque (frusiya) en version mamelouk-
kiptchak", *Rocznik Orientalistyczny* XXXIII, 2, Warszawa 1970, s.21-
30.

ÖZET

Şerhü'l-Menar, Arap fıkıh bilginlerinden Neseff'nin kısaca Menaru'l-Envar adlı fıkıh kitabının Türkçeye yapılmış bir şerhi olup, eser, Kuzey grubuna giren Kıpçakçanın bir kolu olan Memlûk-Kıpçak Türkçesiyle yazılmıştır.

Ketebe kaydındaki 1402 tarihi istinsah değil; telifdir. Bu kayda göre Mukbil b. Abdullah adlı bir zat tarafından yapılan Türkçe bu şerhi, daha sonra şeyhi Şeyh Saltuk'un önünde okumuş ve onun da fikrini almıştır.

Türkçe şerh, satır arası tercüme olmayıp ayet, hadis veya bir Arapça ibareden sonra şerhine geçilmiştir.

Tek yazma nüshası Bursa Haraççioğlu Kitaplığı 697' de kayıtlıdır. Yazma 131 varak olup genellikle 18 satırdır. Bazı satırların 17, 19, 20 ve 21 satır oldukları görülür. Başı ve sonu mevcut olup, bu yönüyle tam bir nüshadır.

Dili bakımından karışık özellikler gösteren eser üzerinde inceleme yapanlar genellikle eseri, Anadolu Türkçesinin ilk mahsullerinden saymışlardır. Oysa ki Kıpçak eserlerinin dili ile bir mukayese yapıldığında benzerlikler görülecektir. Bizim yaptığımız bu tez çalışması ile eseri, Memlûk-Kıpçak eserleri içerisine almış bulunmaktayız.

SUMMARY

Şerhü'l-Menar is the Turkish translation of Menaru'l-Anvar written by Neseîî, one of the Arab Jurisprudents and in Mameluk-Kipchak Turkish which belongs to the northern group.

The date 1402 at the back of the book shows that the book is not a copy, but an original one. According to this record, the translated version made by Mukbil b. Abdullah, was also read in the presence of his sheik Saltuk and confirmed by him, too.

Turkish version is not a translation between lines, and was translated after verse of the Koran, hadith and an Arabic expression. The only handwritten version of this work is registered in Haraççioğlu Library with the number 697. It has 131 pages and is usually 18 lines. Some pages have 17, 19, 20 and 21 lines. It has the beginning and the end, thus, it is a complete copy with this respect.

Those who have studied on the book which shows complex language features consider it as one of the first works of Anatolian Turkish. However, it shows similarities when compared with language of the kipchakian works. With this study, we have put this work in the Mameluk-Kipchak works.